

Oppdragsrapport nr. 5-2005

Randi Lavik og Ingrid Kjørstad

Kjøtt, holdninger og endringer 1997 til 2004

SIFO

© SIFO 2005

Oppdragsrapport nr. 5 - 2005

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Sandakerveien 24 C, Bygg B

Postboks 4682 Nydalen

0405 Oslo

www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel Kjøtt, holdninger og endring - 1997 til 2004	Antall sider 119	Dato 18. april 2005
Title Meat consumption, attitudes and changes – 1997-2004		
Forfatter(e) Randi Lavik og Ingrid Kjørstad	Prosjektnummer 21-2004-52	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Opplysningskontoret for Kjøtt		
Sammendrag Det ble gjennomført landsrepresentative undersøkelser om kjøttforbruk og holdning til kjøtt i 1997, 2000, 2001 og 2004. Forbruksfrekvensen av kjøtt har økt. Det er færre som unngår kjøtt. Økningen i kjøttforbruket har skjedd hovedsakelig blant de eldre og blant kvinner. I 2001 var det en dyrehelsekrise som ble mye omtalt i media. Det var da en viss skepsis til kjøtt. Denne tilliten er nå gjenopprettet (2004).		
Summary Country representative surveys regarding meat consumption and attitudes towards meat were conducted in 1997, 2000, 2001 and 2004. Meat consumption has increased and less people avoid meat. Women and elderly people have increased their meat consumption the most. Animal health crises in 2001 were heavily covered by the media and caused a certain scepticism towards meat, at that time. Trust is now restored (2004).		
Stikkord Kjøttforbruk, tillit, mobilisering, kjøttkultur		
Keywords Meat consumption, trust, mobilisation, food culture		

Kjøtt, holdninger og endring - 1997 til 2004

av

Randi Lavik og Ingrid Kjørstad

2005

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682, 0405 Nydalen, Oslo

Forord

Rapporten retter søkelyset mot utviklingen i kjøttforbruk og i ulike holdninger til kjøtt i Norge i perioden 1997 til 2004. Hovedformålet er å undersøke endringer fram til 2004. Denne delen av rapporten er en direkte oppfølging av undersøkelsen "Kjøtt, holdninger og endring", en kvantitativ studie av nordmenns forbruk og holdninger til kjøtt, gjennomført i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Rapporten ble utført på oppdrag fra Opplysningskontoret for kjøtt (OFK) og inngår i OFKs arbeid med å overvåke markedssituasjonen for kjøtt i Norge. Andre prosjekter utført ved SIFO i denne sammenheng er "Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt. En litteraturstudie" (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), "Menneske og dyr" (Guzmán og Kjærnes 1998) og "Ungdommers måltider" (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000), samt "Kjøtt, holdninger og endring – en oppfølgingsstudie" (Bjørkum og Lien 2001).

Rapporten gjengir dessuten resultater fra en tilleggsundersøkelse som ble gjennomført i februar/mars 2001, da mediens oppmerksomhet om kjøtt var svært høy i forbindelse med spredning av kugalskap og munn- og klovsyke i Europa. Resultatene fra tilleggsundersøkelsen er drøftet sammen med de øvrige resultater, men gir i mindre grad uttrykk for varige endringer i holdninger til kjøtt.

Denne rapporten er i stor grad en replisering av Bjørkum og Lien (2002): "Kjøtt, holdninger og endring – en oppfølgingsstudie". Mye av teksten vil derfor være lik, men med nye tall fra 2004 og nye tolkninger på endringene fram til 2004.

Opplysningskontoret for kjøtt har bidratt i planlegging av undersøkelsen, men SIFO står faglig ansvarlig både for utforming av undersøkelsen og for de konklusjoner som er trukket.

Innhold

Forord.....	5
Innhold	7
Sammendrag.....	9
1 Innledning	17
1.1 Bakgrunn.....	17
1.2 Hensikt og problemstillinger.....	20
1.3 Metode og datamateriale	21
2 Utvikling i kjøttforbruket.....	23
2.1 Statistikk over kjøttforbruk 1979-2003	23
2.2 Utvikling i forbruket av kjøtt 1997-2004	24
2.2.1 Spisefrekvens etter kjønn	28
2.2.2 Spisefrekvens av kjøtt etter alder	30
2.3 Å unngå helt eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag.....	33
2.3.1 Å unngå bestemte kjøttslag på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og barn. 38	
2.3.2 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt sett på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning	42
2.4 Endring i kjøttforbruk siste to år (etter undersøkelsestidspunkt)	43
2.4.1 Endring de siste to år etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt.....	44
3 Betenkeligheter til kjøtt	47
3.1 Betenkeligheter og kjønn	49
3.2 Betenkeligheter og alder	50
4 Tillit og mistillit	51
4.1 Sammenhenger mellom institusjonell tillit og betenkeligheter	52
4.2 Endringer i tillit til norsk kjøttindustri	53
4.3 Endringer i forbrukernes bekymring	55
4.4 Tillit og bekymring etter kjønn	57
4.5 Tillit og bekymring etter alder	59
4.6 Endringer i opplevelse av forbrukerinnflytelse.....	63
4.6.1 Opplevelse av innflytelse etter kjønn og alder	64
5 Kjøttets rolle i kostholdet, kulturelt og ernæringsmessig	67
5.1 Kjøttets kulturelle posisjon	67
5.2 Kjøttets kulturelle posisjon i forhold til kjønn og alder	68
5.3 Kjøttets ernæringsmessige posisjon	72
6 Det ambivalente kjøttet.....	79
6.1 Det ambivalente kjøttet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.....	80
6.2 Det ambivalente kjøttet etter alder og undersøkelsestidspunkt.....	81
7 Mobilisering mot kjøtt	85
7.1 Mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt	86
7.2 Mobilisering mot kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt	87
7.3 Kostholdsdebatt og spisevaner - 2004.....	90
8 Oppfatninger om forholdet mellom dyr og mennesker.....	99
Litteratur.....	103
Vedlegg	107

Sammendrag

Rapporten gjengir resultatene fra flere undersøkelser om utviklingen i kjøttforbruk og i holdninger til kjøtt i Norge. Hovedformålet med oppfølgingsundersøkelsen har vært å undersøke endringer i nordmenns *forbruk* av kjøtt og endringer i ulike *oppfatninger* om kjøtt og kjøttproduksjon i perioden 1997 til 2004, basert på en gjentakelse av spørsmålene i rapporten "Kjøtt, holdninger og endring" fra 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) og "Kjøtt, holdninger og endring – en oppfølgingsstudie" (Bjørkum og Lien 2001). I tillegg ønsket vi på bakgrunn av omfattende medieoppmerksomhet omkring kjøtt og matsikkerhet vinteren 2000/2001 pga kugalskap i Europa og munn- og klovsyke i Storbritannia, å kartlegge eventuelle endringer i denne mer turbulente perioden. Noen av spørsmålene ble derfor gjentatt i en survey i månedsskiftet februar/mars 2001.

Resultatene i rapporten er basert på landsomfattende surveyer av representative utvalg av befolkningen som er 15 år og eldre og bosatt i Norge. Den første undersøkelsen (Lien, Bjørkum og Bye 1998) ble gjennomført i november/desember 1997. De neste undersøkelsene er gjennomført hhv. i oktober/november 2000, februar/mars 2001 og november 2004. Intervjuene er gjennomført av TNS Gallup. Undersøkelsen er finansiert av Opplysningskontoret for Kjøtt.

Kjøtt nyter stor tillit i befolkningen

De mange dyrehelseskandalene i Europa de siste 10 årene, med store oppslag i media, førte til redusert tillit til kjøtt, også i Norge. Denne uroen synes nå å være over, tillit til kjøtt og kjøttbransjen er økende, og de bekymringer som har vært er sterkt redusert. Kjøtt har fått en styrket stilling i den norske befolkning. Dette kan ha å gjøre med hvordan de ulike krisene er taklet av myndigheter og bransjen selv, som igjen styrker forbrukernes tillit til disse produktene.

Dette betrakter vi som det overordnede funn etter å ha sett på utviklingen over tid.

Endring i forbruket av kjøtt

De fleste spiser kjøtt. I 1997 svarte 96 prosent at de spiste kjøtt minst en gang i uken, og i 2004 svarte 98 prosent det samme. Andelen som oppgir å være vegetarianere er stabil fra 1997 til 2004 og utgjør om lag 1-2 prosent av befolkningen. I deler av befolkningen kan vi imidlertid registrere enkelte endringer. På salgsstatistikken i Norge vises enkelte endringer i kjøttforbruket, med spesiell stor økning i fjørfe. I tillegg har privat importert kjøtt i form av grensehandel økt. Noe av denne økningen kan muligens forklares med økt tillit til kjøtt og kjøttbransjen, det kan være et resultat av kostholdsdebatten, økt velstand og muligens økt utvalg av ulike kjøttprodukter i dagligvarebutikkene.

Når det gjelder *økning* i bruk av kjøtt som *hovedingrediens* i middagsmåltidet 3 ganger i uka eller oftere, er det blant menn i parforhold ingen endring fra 1997 til 2004 (52 prosent begge år), mens for kvinner i parforhold har andelen økt fra 48 prosent i 1997 til 57 prosent i 2004. Det er også en økning blant dem som er 60 år og eldre, fra 39 prosent i 1997 til 46 prosent i 2004. Blant dem som er 60 år og eldre finner vi også en nedgang i brukshyppigheten av fisk. Når det gjelder kjøtt til middag *i en eller annen form* er andelen som spiser dette 3 ganger i

uka eller oftere økt blant enslige kvinner uten barn, fra 52 prosent i 1997 til 66 prosent i 2004. Det er også en klar økning i gruppen 60 år og eldre som spiser kjøtt til middag i en eller annen form 3 ganger i uka eller oftere, en andel som har økt fra 52 prosent i 1997 til 69 prosent i 2004. Kjøtt til middag i en eller annen form 3 ganger i uka eller oftere gjelder spesielt enslige, både menn og kvinner. Det har altså skjedd en endring i måltidsformatet med kjøtt blant ulike grupper. Enslige kvinner spiser oftere middag der kjøtt er med i en eller annen form, mens kvinner i parforhold oftere spiser middag med kjøtt som hovedingrediens. Kvinnene som har spist sjeldnere kjøtt tidligere, begynner nå å få samme måltidsvaner som mennene. At enslige som er 60 år og eldre oftere spiser middag der kjøtt er med i en eller annen form, kan tyde på at retter som er enkle å tilberede oftere blir å finne blant de eldre. Dette kan både ha med generasjonseffekter å gjøre, at generasjonene som etter hvert går over i den eldste aldersgruppen tar med seg vaner de har hatt tidligere. Det kan også tenkes at det skjer visse endringer blant de eldre, at de tiltales av retter som ikke alltid tilhører de tradisjonelle rettene. Denne endringen kan også være en konsekvens av en bedre økonomi. Totalt sett synes spisefrekvensen av kjøtt å ha økt.

En endring i forbruket av kjøtt kan skje på flere måter. Ved reduksjon er det å redusere forbrukshyppigheten kun *en* mulighet. Endring kan også skje ved at man spiser mindre av én type kjøtt og mer av en annen, eller ved at man unngår enkelte kjøttslag, eller at man spiser mer eller mindre kjøtt generelt. Fra 1997 til 2000 fant vi en økning i andelen som svarer at de *reduserer* forbruket av enkelte kjøttslag, fra 9 prosent i 1997 til 14 prosent i 2000, og 13 prosent i 2004. Fra 1997 til 2000 var det flere kvinner enn menn som reduserte forbruket. At det først og fremst er kvinner som dreier forbruket vekk fra visse typer kjøtt tyder på at kvinner i større grad enn menn tar konsekvensene av sitt gjennomgående kritiske forhold til kjøtt. Kvinner er blant annet mer opptatt av helse og sunnhet enn hva menn er og de har i større grad enn menn forståelse for vegetarianisme. Fra 2001 til 2004 har imidlertid andelen kvinner som bevisst unngår eller reduserer mengden kjøtt gått ned, fra 33 prosent i 2001 til 26 prosent i 2004. Tilsvarende andeler for menn var 19 prosent i 2001 og 18 prosent i 2004. Forskjellene mellom kvinner og menn er ikke lengre så store med hensyn til å redusere eller bevisst unngå kjøtt. Reduksjonen i andel som bevisst unngår eller reduserer sitt kjøttforbruk har vært størst blant dem med høyest utdanning.

Når vi undersøkte endringer for hvert *enkelt* kjøttslag, fant vi imidlertid en tredobling i andelen som unngikk eller reduserte forbruket av storfekjøtt fra 2000 til 2001. Med unntak av 2001, var det en større andel som unngikk svin enn storfekjøtt. Mens den viktigste årsaken til å unngå/redusere forbruket av bestemte kjøttslag i både 2000 og 2004 var hensynet til helse i form av *ernæring*, oppgav respondentene i 2001 hensynet til helse i form av *matsikkerhet* som den viktigste begrunnelsen. I likhet med hensynet til ernæring fikk også smaksargumentet langt mindre oppslutning i 2001 enn i 2000 og 2004. Endringene fra 2000 til 2001 gjen-speiler med stor sannsynlighet den oppmerksomhet som ble viet spørsmål om mattrygghet i denne perioden som følge av økningen i antall tilfeller av kugalskap i flere EU-land, samt munn- og klovsykeepidemien i England. I 2004 er altså tendensen igjen tilbake til ernæring, og matsikkerhet fikk nå liten oppslutning.

Et annet spørsmål i undersøkelsen tar for seg endringer i kjøttforbruket de siste to år. Dette spørsmålet er stilt i 1997, i 2000 og 2004, og viser et stabilt mønster. I 2004 oppgav omlag en fjerdedel (25 prosent) av de spurte å ha endret sitt kjøttforbruk de siste to år, enten 'mye' (6 prosent) eller 'noe' (19 prosent). De øvrige tre fjerdedeler oppgav ingen endringer i eget kjøttforbruk. Disse resultatene viste ingen signifikante endringer fra 1997 til 2004. Over tid er det færre som oppgir at de spiser sjeldnere kjøtt, mens det er økende andel som sier de spiser oftere kjøtt, og flere som oppgir at de oftere spiser kjøtt både som hovedingrediens og tilleggsingrediens. Dette er også i tråd med at kjøttforbruket i form av hyppigere spisefrekvens har økt.

Mindre betenkeligheter med eget kjøttforbruk

Når det gjelder forbrukernes betenkeligheter med eget kjøttforbruk, har mønsteret også vært påfallende stabilt fra 1995 og fram til og med 2000. Andelen som ikke har betenkeligheter ligger på 62-63 prosent i hele perioden, mens andelen som har betenkeligheter ligger på i underkant av 40 prosent. Halvparten av disse *har endret sitt kjøttforbruk* som følge av at de har betenkeligheter, mens den andre halvparten *ikke har endret* sitt kjøttforbruk.

Fra november 2000 til mars 2001 finner vi imidlertid markante endringer i dette mønsteret. Andelen som svarer at de *ikke* har betenkeligheter er nå redusert til 50 prosent. Dette er en endring på 13 prosentpoeng. Tilsvarende er andelen som svarer at de har betenkeligheter, men *ikke gjør noe* med det økt fra 19 prosent i 2000 til 23 prosent i 2001, mens andelen som har betenkeligheter og derfor *har endret* forbruket har økt fra 18 prosent i 2000 til 26 prosent i 2001. Sistnevnte økning er kun signifikant for aldersgruppen 30-44 år. Disse endringene gjenspeiler igjen en periode da det kritiske fokus på kjøtt og kjøttproduksjon var særlig sterkt. De bør derfor ikke tolkes som uttrykk for varige endringer. Dette viste seg da også å være tilfellet, da 67 prosent i 2004 sier de ikke har betenkeligheter med eget kjøttforbruk. Dyrehelsekrisen i 2001 ga derfor bare kortsiktige effekter.

Generelt er det en større andel kvinner enn menn som svarer at de har betenkeligheter med eget kjøttforbruk. Det blir imidlertid stadig mindre forskjeller mellom kvinner og menn med hensyn til å ha betenkeligheter med eget kjøttforbruk. Vi finner også at tilbøyeligheten til å endre forbruket som følge av at man har betenkeligheter øker med alder både i 1997 og 2000. I 2004 har dette mønsteret endret seg ved at eldre i langt mindre grad enn tidligere er betenkelig til eget kjøttforbruk.

Institusjonell tillit har økt

Når det gjelder holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon, kan vi grovt sett dele inn spørsmålene i tre kategorier; 1) de som handler om tillit, bekymring og opplevelse av innflytelse i forhold til kjøttindustrien, 2) de som handler om kjøttets kulturelle og ernæringsmessige posisjon, og 3) de som handler om ambivalens eller motstand knyttet til kjøtt som råvare, og er politisk eller følelsesmessig betinget. Mens det innenfor den første kategorien av holdningsspørsmål avdekkes visse endringer i treårsperioden, synes det innen de to neste kategoriene å være et mer stabilt mønster.

Forbrukernes tillit til norsk kjøttindustri er forholdsvis høy, sammenlignet med tilsvarende tillitsrelasjoner i andre europeiske land. I 1997 var 81 prosent helt eller delvis enig i påstanden "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap". I 2000 var denne andelen sunket til 79 prosent, i 2001 var den på 78 prosent, mens den hadde økt til hele 91 prosent i 2004. Andelen som er helt eller delvis enig i utsagn om at de har 'full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er av god hygienisk standard' er redusert fra 87 prosent i 1997 til 78 prosent i 2000. I 2004 var andelen tilbake på 88 prosent. Tilsvarende er andelen som er helt eller delvis enig i utsagnet 'Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde' redusert fra 71 prosent i 1997 til 61 prosent i 2000, 57 prosent i 2001, men økt igjen til 74 prosent i 2004. Dette betyr at tilliten til norsk kjøtt gikk noe ned rundt 2000, men har økt igjen til 1997-nivå og vel så det.

Da spørsmålene ble gjentatt i 2001, fant vi en ytterligere *forskyvning* fra det å være helt enige, til det å være delvis enige i alle tre utsagn. Tilliten til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som ikke er smittet av kugalskap endret seg imidlertid først i den siste undersøkelsen (2001), *etter* at spredningen av kugalskap til Frankrike og flere andre EU-land var et faktum, og må også antas å reflektere den økte medieoppmerksomheten om dette temaet. I 2004 har forskyvning-
en gått den andre veien. Det har skjedd en forskyvning fra delvis tillit til full tillit.

Bekymring redusert

Fra 1997 til 2000 fant vi samtidig en reduksjon i andelen som oppgir å være bekymret for hva dyrene får i seg (fra 48 prosent til 39 prosent). Denne andelen ble ytterligere redusert i 2004, til 32 prosent (helt eller delvis enig). Tilsvarende er tendensen for hva industrien 'putter' i kjøttproduktene (fra 84 prosent i 1997 til 74 prosent i 2000 og til 72 prosent i 2004). I samme periode er andelen som er helt eller delvis enig i at 'kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne' redusert fra 56 prosent i 1997 til 44 prosent i 2000. I 2004 er imidlertid denne andelen steget til 62 prosent, noe som må sies å være en betydelig økning i tilliten til kjøttbransjen. På den annen side er det viktig å være klar over at omlaget en fjerdedel ytrer mistillit ved at de er helt eller delvis uenig i denne påstanden.

Tillit har betydning for kjøttforbruket

Tillit er av betydning for folks kjøttforbruk. Hvis vi tar utgangspunkt i den gruppen som har betenkeligheter med eget kjøttforbruk, finner vi at de som *ikke* har tillit til norsk kjøttindustri er mer tilbøyelige til å endre forbruket som følge av sine betenkeligheter, mens de som *har* tillit til kjøttindustrien er mer tilbøyelige til å la være å la betenkeligheter få konsekvenser i praksis. Dette understøttes av funn fra alle år.

Kjøttets kulturelle posisjon uendret, men synet på ernæring endret

Kjøttets sentrale kulturelle posisjon i det norske kostholdet synes ikke å være endret siden 1997. Vi finner et stabilt mønster når det gjelder kjøttets betydning som del av et alminnelig kosthold og når det gjelder kjøttets posisjon som prestisjemarkør. Når det gjelder ernæring, finner vi derimot en stadig mer positiv holdning til kjøtt. Andelen som slutter opp om utsagnet 'kjøtt er ikke spesielt sunt' er sunket fra 43 prosent i 1997 til 38 prosent i 2000, og ytterligere redusert til 23 prosent i 2004 (helt eller delvis enig). Ernæringsproblematikk knyttet til kjøtt er i første rekke koblet til kjøttslagene svin og storfe, til produkter som pølser og kjøttdeig, og har hovedsakelig sammenheng med kjøttets fettinnhold. I 2004 oppgav 68 prosent av respondentene at de 'skjærer bort synlig fett'. Det er særlig kvinner som skjærer bort synlig fett. For omkring to tredjedeler av forbrukerne er synlig fett på kjøttet dermed å betrakte som et 'avfallsprodukt'.

Ifølge den franske antropologen Vialles (1994) kan liten befatning med husdyr eller slaktning av dyr bidra til en form for fremmedgjøring for kjøtt, ved at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende. Vår to siste undersøkelser viser at de aller fleste nordmenn omgår kjøtt med naturlighet. Bare et fåtall synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt og de færreste synes det er problematisk å tenke på at kjøttet de spiser en gang har vært et levende dyr. Når det gjelder oppfatningen om at mennesket har rett til å ta liv for å få mat eller skinn, mener over 80 prosent av befolkningen at mennesket har en slik rett. Dette mønsteret er stabilt. Miljøpolitiske innvendinger mot kjøttproduksjon ('at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser') får oppslutning blant under en fjerdedel av respondentene, og også her er mønsteret stabilt over tid. Til tross for at få lever vegetarisk i Norge, viser både denne og foregående studie at langt flere (om lag 50 prosent) har forståelse for at noen velger å være vegetarianere. Denne forståelsen har vært økende blant den yngste aldersgruppen. Dette kan tyde på kritiske holdninger til kjøtt kan være i emning, og at det i fremtiden kan finnes et potensial for økning i andel vegetarianere. Samtidig er det om lag 20 prosent både i 1997, i 2000 og 2004 som gjerne forteller om fordelene ved ikke å spise kjøtt – altså langt flere enn de som faktisk ikke spiser kjøtt. Dette kan tolkes som et kritisk potensial i befolkningen, og som et uttrykk for at selve temaet kjøttproduksjon og kjøttforbruk er, og har vært på dagsorden de senere år.

Ser vi nærmere på holdninger til kjøtt, kjøttproduksjon eller kjøttforbruk, finner vi altså at forbrukernes oppfatninger på enkelte områder synes å være i endring, mens oppfatningene på andre områder er påfallende stabile. Forskjellene mellom disse områdene danner et klart mønster der temaene tillit, bekymring og innflytelse synes å være mest ustabil. Dette er temaer som på bakgrunn av tidligere undersøkelser kan antas å ha betydning for *endring* av

kjøttforbruket. Når det gjelder kjøttets kulturelle og ernæringsmessige rolle i kostholdet er situasjonen langt mer stabil. Høy grad av stabilitet finner vi også på områder som har å gjøre med moralske og politiske betraktninger i forhold til kjøttproduksjon og slakting. Det samme gjelder forståelsen for vegetarianisme, og oppfatninger av forholdet mellom dyr og mennesker.

Kostholdsdebattens betydning for endring

I de senere år har det i media pågått flere kostholdsdebatter, bl.a. med sterke innslag fra Fedon Lindberg og mer etablerte kostholdsekspertene. I 2004-undersøkelsen stilte vi derfor spørsmål om folk hadde endret sine spisevaner pga kostholdsdebatten. Til dette svarte 27 prosent positivt, et meget høyt tall etter vår mening. 21 prosent av mennene svarte ja, mot 32 prosent av kvinnene. Alder hadde liten betydning, mens jo høyere utdanning jo flere hadde endret på kostholdet. Det mange spiste *mindre* av var brød, poteter, bearbeidet kjøtt og pasta. Det vil si at mange synes å ha fulgt Fedon Lindbergs råd. Man spiste *mer* av frukt, grønnsaker, kylling, rent kjøtt og fisk. Blant dem som har endret kostholdet, spiser kvinnene relativt mindre av brød, poteter og bearbeidet kjøtt sammenlignet med menn, og kvinnene spiser også mer av grønnsaker og fisk enn menn. Menn spiser mer av brød, poteter, pasta og ris enn kvinner (men andelen menn som spiser mer poteter (14 prosent) er langt mindre enn dem som spiser mindre (47 prosent)). Det er kvinnene som i større grad synes å ha blitt påvirket av Fedon Lindberg, mens menn i større grad er blitt påvirket av de etablerte kostholdsekspertene.

Forskjeller mellom kvinner og menn er i ferd med å bli mindre

Både i denne undersøkelsen og i den foregående (Lien, Bjørkum og Bye 1998) har vi sett at det er store forskjeller mellom menn og kvinner i holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon. Oppsummert kan vi si at kvinner i langt større grad enn menn har vært negative til kjøttforbruk, men dette synes å være i ferd med å bli endret. Kvinner har i større grad enn menn gitt uttrykk for betenkeligheter med eget kjøttforbruk. Samtidig tar de i større grad konsekvensene av sin skepsis ved å endre forbruket, men i mindre grad enn tidligere. De gir i svakt mindre grad uttrykk for tillit til kjøttbransjen og er i større grad bekymret for hva dyra spiser og for hva kjøttprodusentene tilsetter produktene. Men disse kjønnsforskjellene blir stadig mindre. Når det gjelder betydningen av kjøtt i kostholdet mener kvinner i større grad enn menn at det er uproblematisk å unnvære kjøtt. Kvinner synes også i større grad enn menn at det er ekkelt å behandle rått kjøtt (dette til tross for at det i all hovedsak er kvinner som står for matlagingen), og de synes i større grad enn menn at det er ubehagelig å tenke på at kjøttet de spiser kommer fra et levende dyr. Kvinner har også mer forståelse for at noen velger å være vegetarianere, og snakker oftere om fordelene ved ikke å spise kjøtt enn det menn gjør. De var også mer tilbøyelige til å mene at kjøttproduksjon innebærer en sløsing med verdens ressurser. I 2004 var ikke denne sistnevnte kjønnsforskjellen tilstede.

Endret kjøttforbruk blant eldre

Alder har også betydning for enkelte temaer i undersøkelsen. Vi ser en tendens til at eldre i større grad enn yngre spiser mindre av enkelte kjøttslag, og spiser langt oftere fisk til middag. Fra 1997 til 2004 har det likevel skjedd endringer sett i forhold til alder. Langt flere i aldersgruppen 60 år og eldre har økt spisefrekvens av kjøtt til middag i en eller annen form. I 1997 var det 52 prosent i denne aldersgruppen som spiste kjøtt til middag *i en eller annen form* 3 ganger i uka eller oftere. I 2000 var det økt til 59 prosent og til 69 prosent i 2004. Det har ikke skjedd tilsvarende endringer i de andre aldersgruppene. Tilsvarende har det skjedd en økning i denne aldersgruppen når det gjelder middag med kjøtt som *hovedingrediens*, selv om økningen her ikke er like stor. Økningen blant de eldre har også skjedd blant enslige, og her er det ingen forskjell på menn og kvinner.

Endrede holdninger blant eldre

Holdningene har også endret seg blant de eldre. I den siste målingen var det færre eldre som hadde betenkeligheter med eget kjøttforbruk sammenlignet med det vi fant i 1997. Det er også en økning blant eldre i tillit til norsk kjøttindustri knyttet til smitte av dyresykdommer.

Både i 1997 og 2000 var det færre eldre (60+) enn yngre som hadde tillit til norsk kjøttindustri mht. dyresykdom. I 2004 var forskjellen utjevnet og andelen eldre som hadde tillit hadde økt til samme nivå som for de andre aldersgruppene. Det er videre en synkende andel eldre som er bekymret for hva husdyr får i seg. I 1997 var 55 prosent helt eller delvis enige i en slik påstand, i 2000 var andelen redusert til 43 prosent, og ytterligere til 32 prosent i 2004. Likeledes er det færre eldre som er bekymret over hva kjøttindustrien putter i kjøttprodukter. Det er også færre eldre som ønsker at flere ville slutte å spise kjøtt, og det er færre eldre som er helt enig i utsagnet om at "forskjellen mellom dyr og mennesker ikke er så stor som man vil ha det til.

Når eldre både har endret kjøttforbruket sitt, og har fått et mer positivt forhold til kjøtt målt ved en rekke holdningsvariabler, kan dette forklares som generasjonsforskjeller, som endringer i aldersgruppen eller som en kombinasjon av begge deler. Undersøkelsene er utført over tid, og etter hvert vil jo enkelte av dem som i første undersøkelse befant seg i aldersgruppen 45-59 år, forflyttes over i neste aldersgruppe, selv om ikke det er de samme personene som er intervjuet. Disse kan da dra med seg matvaner og holdninger over i den nye aldersgruppen. Dette vil være en generasjonseffekt. Men det kan også skje endringer i aldersgruppen pga av ytre omstendigheter, og at eldre faktisk endrer matvaner og holdninger. Eldre har i dag bedre økonomi enn tidligere, og er til en viss grad opptatt av og ønsker mer bekvemmelighet. De har derfor råd til å kjøpe kjøtt. De ønsker dessuten kanskje enklere måltider (kjøtt i en eller annen form) som det er blitt et stort tilbud av i dagligvaremarkedet. Spesielt er det interessant at det ofte er eldre enslige som har endret spisefrekvens av kjøtt til middag i en eller annen form. Dette er gjerne det man omtaler som "moderne" mat, som pizza, spagettiretter, ferdigretter, etc.

Men fortsatt forskjeller mellom yngre og eldre

Selv om det har skjedd endringer i den eldste aldersgruppen, er det likevel fortsatt en del forskjeller mellom yngre og eldre. Blant dem som reduserer eller unngår kjøttforbruk, nevner de eldre ernæring som årsak til endring, mens de yngre nevner smak. Det er flere eldre enn yngre som mener kjøttindustrien er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne. Det er også flere eldre enn yngre som mener en godt kan greie seg uten kjøtt. Videre viser resultatene at jo yngre man er, jo mer tilbøyelig er man til å se på kjøtt som sunn mat. Det er flere yngre enn eldre som mener at rått kjøtt er ekkelt. De yngste er mer tilbøyelig til å miste lysten på kjøtt når man tenker på at kjøttet opprinnelig har vært et levende dyr. At yngre i større grad foretrekker kjøttet mest mulig bearbeidet, i form av kjøttdeig og annet oppmalt kjøtt hvor deler av dyret er lite gjenkjennelig, kan støtte en slik tolkning. Yngre liker altså kjøtt og har et positivt forhold til det, men har muligens et mer fremmedgjort forhold til kjøttets opprinnelse enn eldre.

Dyrehelseskandaler og betydning for resultatene?

Undersøkelsene er med unntak for 2001 blitt gjennomført i perioder uten spesielle dyrehelsekriser verken i Norge eller i Europa. Krisene vi har opplevd har vært i følgende periode:

1995 Creutzfeldt-Jacobs sykdom – vCJS – human prionsykdom. Dette var den humane variant av den humane typen av kugalskap. Siden vCJS i 1995 for første gang ble påvist som dødsårsak hos menneske, er det bekreftet 150 dødsfall på grunn av vCJS. Det er ikke oppdaget tilfeller av verken kugalskap eller vCJS i Norge (Fagsenteret for kjøtt 2004).

1996 Skrapesyke ble registrert i 19 besetninger i Hordaland og Rogaland. Skrapesyke hadde vært kjent tidligere, men debatten fikk nå en ny karakter hvor en engstet seg for om den kunne smitte over på mennesker. Besetninger ble slaktet ned, mot ekspertenes råd, og begrunnelsen var "panikk i markedet" (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997, Storstad 2003). Det er ikke påvist dyr-menneske smitte.

1996 BSE (kugalskap) var så langt betraktet som et britisk problem, som fikk store oppslag i Europa. EU innførte forbud mot eksport av storfekjøtt fra Storbritannia. Samtidig ble det i Storbritannia verksatt omfattende nedslakting av kyr (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997)

1999 I Belgia ble det oppdaget dioksiner i dyrefôr og og menneskemat, og Kugalskap i England (Berg 2000)

2000/ 2001 BSE i Danmark, Tyskland, Italia, Frankrike, Storbritannia, Irland, Nederland, Østerrike, Spania og Belgia (Storstad 2001).

2001 Munn- og klovsyke i Storbritannia. I Norge ble det innført importforbud av kjøtt og melkeprodukter 14/3-01 (www.kjottfe.no)

2002 Den såkalte "matskandalen" (i media omtalt som "Menyskandalen"). Enkelte dagligvarebutikker hadde ikke behandlet lagret kjøtt etter forskriftene (Jacobsen 2003).

Selv om de fleste dyrehelseskandalene har skjedd utenfor Norge, har det vært mye medieoppmerksomhet om dem også her, og man skal ikke se bort fra at dette kan ha påvirket forbrukerne også i Norge. Undersøkelsen som ble gjennomført i 1997 skjedde ett år etter den store BSE-skandalen i Storbritannia, slik at dette kan ha hatt en viss innflytelse på resultatene. Resultatene fra de to undersøkelsene fra 2000 og 2001 gir også ulikt grunnlag for tolkning av endringer. Da hovedundersøkelsen ble gjennomført (2000) var situasjonen på mange måter sammenlignbar med situasjonen tre år tidligere, i den forstand at det ikke var noe uvanlig fokus på kjøtt eller kjøttproduksjon i media. Det hadde imidlertid vært det ett års tid i forveien. Endringer fra 1997 til 2000 kan derfor antas å gjenspeile endringer av langsiktig eller relativt varig karakter. Når det gjelder tidspunktet for tilleggsundersøkelsen (2001) var situasjonen svært forskjellig. Det hadde da vært et vedvarende og i stor grad kritisk fokus på kjøttproduksjon i media i flere måneder. Dette skyldtes to forhold: utbrudd av kugalskap i Mellom-Europa, og utbrudd av munn- og klovsyke i Storbritannia med påfølgende masseslakt. Selv om disse problemene ikke rammet norsk kjøttproduksjon direkte, innebar hendelsene et kritisk fokus som indirekte kan ha hatt konsekvenser for forståelser av situasjonen også i Norge. Resultatene fra 2001 gir uttrykk for holdninger i en svært turbulent periode, og må ikke uten videre tolkes som uttrykk for langsiktige eller varige endringer. Dette viste seg da også i resultatene fra 2004, da tilliten til kjøtt var gjenopprettet og vel så det. Da den siste undersøkelsen ble gjennomført i 2004 hadde det vært en lengre periode med få matvareskandaler.

Når både kjøttforbruket og tilliten til kjøtt har økt, kan dette være ett resultat av flere forhold. En forklaring kan være at tillit til kjøtt var ekstra lavt i 1997 pga av dyrehelseskandalene ute i Europa året før. Det kan også ha vært noe lavt i 2000 da det også var skandaler i perioden før. I 2004 var det 3 år siden forrige store skandale i Europa og 2 år siden matskandalen i Norge, slik at folk har fått en viss tid på seg til å opparbeide tillit igjen. Etter en viss periode "glemmer" man. Dessuten har myndigheter, aktører i kjøttbransjen og dagligvarebransjen gjort en innsats i forhold til dyrehelseproblematikken og matvaretrygghet, som gjør at forbrukerne oppfatter at det tas grep om problemene, og at folk derfor føler seg trygge på at den maten de kjøper i butikkene ikke er helsefarlig. At relevante aktører reagerer når noe skjer, og reagerer raskt, gir tydelige signaler til forbrukerne om at matsikkerhet tas på alvor. Eksempler på dette er importforbudet av kjøtt til Norge i 2001, og at dagligvarehandelen umiddelbart tok affære da det ble oppdaget at kjøtt i enkelte butikker ikke ble behandlet etter forskriftene i 2002. Når både myndigheter og næringen selv viser vilje til handling og å opptre ansvarlig, kan dette bidra til å gjøre forbrukerne trygge og mindre skeptiske. Dessuten har det skjedd organisatoriske endringer blant kontrollmyndighetene, med opprettelsen av Mattilsynet i 2004. Det er mulig at alt dette kan være noe av forklaringen på at både forbruket og tillit til kjøtt har økt.

Når så kvinner er de som både har økt sitt kjøttforbruk, samt at de har fått økt tillit til kjøtt, kan det tenkes at kvinner som i stor grad er de som både er ansvarlig for innkjøp og matla-

ging, fungerer som en ”temperaturmåler” på markedet. Det er kvinnene man må ta temperaturen på for å måle tilstanden i matmarkedet.

1 Innledning

Denne rapporten retter søkelyset mot utviklingen i kjøttforbruk og i ulike holdninger til kjøtt i Norge i perioden fra 1997 til 2004.

Hoveddelen av undersøkelsen, som ble gjennomført i 2004, er en direkte oppfølging av prosjektet "Kjøtt, holdninger og endring", en landsomfattende survey som ble gjennomført i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) og i 2000 (Bjørkum og Lien 2001), og som utgjør ett av flere prosjekter i Opplysningskontoret for kjøtts langsiktige satsing på å kartlegge forbrukerholdninger til kjøtt. Andre prosjekter i denne satsingen utført ved SIFO er blant annet litteraturstudien "Kjøtt, forbrukeroppfatninger og offentlig debatt" (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), "Menneske og dyr" (Guzmán og Kjærnes 1998) og "Ungdommers måltider" (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000).

Da undersøkelsene fra 1997, 2000 og 2004 ble gjennomført, var det relativt liten oppmerksomhet i mediene omkring kjøtt, dyrehelse og helserisiko. Spørsmålene ble dermed stilt i det vi kan betrakte som 'normalsituasjoner', og resultatene er dermed egnet for å belyse stabile endringer de senere år. Kort tid etter at undersøkelsen i 2000 ble gjennomført endret dette bildet seg. Som følge av spredning av kugalskap fra Storbritannia til andre europeiske land, og deretter utbrudd av munn- og klovsyke i Storbritannia med høy smittefare for resten av Europa, ble dyrehelse og kjøttproduksjon daglig gjenstand for til dels dramatiske oppslag i norske medier. Fokuset var på forhold utenfor Norge, og var i hovedsak negativt eller kritisk vinklet.

Denne situasjonen var bakgrunnen for at det ble gjentatt noen utvalgte spørsmål fra undersøkelsen i en ny survey gjennomført i februar/mars 2001. Hensikten med denne undersøkelsen var *ikke* å belyse stabile eller langsiktige endringer, men derimot å avdekke hvordan, og i hvilken grad, mediernes kritiske fokus kunne virke inn på folks holdninger til kjøtt.

I denne rapporten har vi funnet det hensiktsmessig å presentere resultatene fra disse undersøkelsene samlet. Det må imidlertid understrekes at grunnlaget for å tolke resultatene fra hhv. 2001 og de andre årene er svært forskjellig. Mens resultatene fra 1997, 2000 og 2004 gir uttrykk for stabile endringer, reflekterer resultatene fra 2001, og også eventuelle endringer i løpet av de fire månedene fra 2000 til 2001, hvordan holdninger til et tema som er sterkt fokusert i offentlig debatt kan skifte på kort tid.

1.1 Bakgrunn

Kjøtt er en matvare som vies stor oppmerksomhet både offentlig og privat. Dette må ses i sammenheng med at kjøtt står i en særstilling som matvare. Tradisjonelt har kjøtt vært tillagt høy status (Fiddes 1991, Twigg 1983). Kjøtt har blitt ansett for å være "finere" mat enn både fisk, grønnsaker og meieriprodukter og har en naturlig plass i forbindelse med høytider, søn-

dagsmiddager og prestisjefylt kokekunst. Mer enn de fleste andre matvarer assosieres kjøtt med tradisjonelle egenskaper knyttet til å mandighet. Som råvare er kjøtt rikt på en rekke næringsstoffer, som for eksempel proteiner, jern og andre mineraler og vitaminer. Visse kjøttslag, som får og storfe er imidlertid også rikt på mettet fett; fett som anses som ugunstig i helsemessig sammenheng.

Samtidig er kjøtt som all annen mat, potensielt farlig. Som ferskvare er kjøtt lett bederelig. Og fordi kjøtt er animalsk føde, er det også utsatt for sykdomsangrep fra organismer som i visse tilfeller kan overføres til mennesker. I de senere år har oppmerksomheten i stor grad vært rettet mot kjøtt som kilde til overføring av sykdommer som BSE (Bovine Spongiform Encephalopati) og skrapesyke.

Kjøtt er videre en matvare som alltid vil forutsette at det tas liv; kjøtt blir mat som følge av slaktning eller jakt. Kjøttspising og kjøttproduksjon reiser dermed grunnleggende moralske spørsmål knyttet til menneskets rett til å ta liv. I tillegg reiser moderne kjøttproduksjon spørsmål om hvorvidt en slik driftsform i det hele tatt er forenlig med hensynet til dyrenes velferd. Andre problemstillinger er knyttet til hvorvidt bruken av ressurser er moralsk forsvarlig i lys av matvaremangelen i store deler av verden. Miljøvernere vil også peke på at intensiv kjøttproduksjon utgjør en alvorlig miljøtrussel (se Bjørkum et al. 1997).

Alt dette bidrar til at en rekke problemstillinger relatert til matproduksjon og kosthold generelt blir særlig aktuelle når det gjelder kjøtt. Disse er knyttet til kulturelle og klassemessige forhold, kjønnsroller, status og prestisje. Men det er også relatert til helsemessig sikkerhet, tillit, etikk og moral. Slike forhold vil være med å påvirke både kjøttforbruk og folks holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon, noen på kort – andre på lang sikt (Bjørkum og Lien 2001).

Kjøtt er en sentral matvare i nordmenns spisevaner. De aller fleste mennesker i Norge spiser kjøtt (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Hele 99 prosent av de spurte i undersøkelsene fra 1997, 2000 og 2004 svarte at de hadde spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene. Likevel fremgikk det av de tidligere studiene at om lag 1/3 hadde betenkeligheter til sitt kjøttforbruk. Om lag halvparten av disse svarte at de hadde endret sitt forbruk som følge av sin skepsis, mens den andre halvparten ikke hadde endret.

Samtlige undersøkelser viste at bare ca 1 prosent av befolkningen anser seg selv for å være vegetarianere. Langt flere, omtrent halvparten av de spurte gav imidlertid uttrykk for forståelse for at noen velger å la være å spise kjøtt. En femtedel svarte at de gjerne fortalte andre om fordelene ved å la være å spise kjøtt. Generelt viste undersøkelsene at en betydelig andel av befolkningen sluttet opp om utsagn som uttrykker en form for *mobilisering* mot kjøtt. Videre fremgikk det av undersøkelsene at mellom 10 og 25 prosent sluttet opp om utsagn som reflekterer en estetisk eller etisk motvilje mot rått kjøtt og slaktning. Til tross for skepsis og mobilisering mot kjøtt på flere områder mente likevel majoriteten av de spurte at mennesket har rett til å ta liv for å få mat eller klær. Over halvparten av respondentene gav uttrykk for at kjøtt er sunt og en uunnværlig del av kostholdet. Samtidig hadde ca tre fjerdedeler høy tillit til norsk kjøttindustri, både med hensyn til hygieniske forhold, dyresykdommer (skrapesyke og kugalskap) og dyrevelferd.

De første undersøkelsene viste videre at kvinner generelt er mer tilbøyelige enn menn til å slutte opp om utsagn som uttrykker skepsis til kjøtt. Menn på sin side betraktet i større grad enn kvinner kjøtt som en nødvendig del av kostholdet, og hadde i større grad enn kvinner tillit til kjøttindustrien. Kjønnsforskjellene gav seg også utslag i praksis; kvinner spiste sjeldnere kjøtt enn menn (for kjøtt som hovedingrediens gjaldt forskjellen mellom menn og kvinner kun enslige) og var mer tilbøyelige enn menn til å ha endret forbruket av kjøtt de siste to år. Undersøkelsene fra 1997 og 2000 viste altså at det var kvinner som hovedsakelig utgjorde det man kan kalle et "kritisk potensial" for kjøttbransjen, ved at de var mer skeptiske, hadde mindre tillit, var mindre tradisjonelle og var mer tilbøyelige til å gå i bresjen for endringer

enn menn (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Den siste undersøkelsen fra 2004 viser at disse tendensene nå er i ferd med å endres.

Endringer i forbrukernes holdninger på disse områdene, vil kunne få konsekvenser for forbruket av kjøtt. Endringer i oppfatninger av moralsk karakter, som retten til å ta liv - eller av kulturell karakter, som kjøttets rolle i vår matkultur vil trolig skje langsomt og over tid, mens endringer i holdninger som berører folks umiddelbare opplevelse av trygghet på matområdet og tillit til produsenter og myndigheter, vil kunne skje raskt, avhengig av hendelser i produksjon og marked. Slike endringer i tillitsforhold kunne endre forbruket av kjøtt dramatisk. Det er dette vi har vært vitne til i en rekke land på kontinentet i den senere tid. I kjølvannet av kugalskapskrisen i land som Frankrike, Tyskland og Belgia har storfeforbruket gått drastisk ned, mens forbruket av andre kjøttslag har økt. Dette skjer til tross for at sjansen for å bli syk er svært liten, langt mindre enn faren for eksempel å bli smittet av salmonellainfisert mat. Ifølge den franske antropologen Claude Fischler (Fischler 1988) medfører folks grunnleggende skepsis til mat at man i slike situasjoner heller velger å spise noe annet. Fischler beskriver dette som "alteterens privilegium". I kraft av å være alteter (omnivore) har mennesket alltid muligheten til å kunne velge noe annet enn det man vanligvis pleier å spise. Det å velge bort for eksempel storfekjøtt til fordel for annen mat er derfor ikke nødvendigvis et tegn på panikk og irrasjonell handling fra forbrukernes side, men helt enkelt en måte å være føre var på (Bjørkum et al. 1997).

I Norge har vi ikke hatt store problemer i kjøttbransjen som kan betegnes som "kriser" de senere år, med unntak kanskje av skrapesykesaken i 1996. Men matskandaler i andre land kan indirekte få konsekvenser for forbruket av kjøtt. Dette må forstås på bakgrunn av at tillit i det moderne samfunn inngår i helt nye sosiale sammenhenger som strekker seg fra personlige, til globale samhandlingssystemer (Giddens 1996). Mens forbrukernes tillit tidligere var forankret i lokale rutiner og erfaringer basert på ansikt til ansikt relasjoner, er tilliten i dag i større grad basert på et omfattende system av kontroll, der eksperter utgjør en sentral rolle, og der de beslutninger som tas får følger langt utover egne landegrenser. Alt dette fører til at tillitsforhold blir svært sårbare og meget raskt kan bryte sammen. Brudd på tilliten i et ledd kan føre til at hele kjeden av tillit bryter sammen. Et eksempel på det var reaksjonene i kjølvannet av BSE-krisen i Storbritannia i 1996. Ikke bare ble tilliten til britiske storfeprodusenter brutt ned, men tilliten til hele den europeiske kjøttbransjen ble berørt (Bjørkum et al. 1997). Noe av det samme synes vi å være vitne til vinteren 2000/2001 i forbindelse med at kugalskap (BSE) hadde spredd seg til en rekke europeiske land, først og fremst Frankrike. Forbruket av storfekjøtt har ikke bare gått ned i land som er berørt av krisen, men også i andre land (Bjørkum og Lien 2001).

Dette er noe av bakgrunnen for at det i tillegg til den ordinære oppfølgingssurveyen som ble gjennomført i oktober/november 2000, ble gjentatt noen utvalgte spørsmål i undersøkelsen i en ny survey i februar/mars 2001. Ønsket var som nevnt å undersøke hvorvidt og i hvilken grad utbrudd og spredning av kugalskap i land som Frankrike, Tyskland, og Italia hadde hatt betydning for norske forbrukeres tillit til kjøttindustrien på den ene siden og forbruket av storfekjøtt på den andre. I perioden mellom disse to undersøkelsene hadde oppmerksomheten rundt kjøtt, først og fremst storfekjøtt, vært massiv i norske medier. Utbrudd og spredning av munn- og klovsyke i England hadde ytterligere forsterket fokuset på mattrygghet samtidig som det reiste spørsmål om negative konsekvenser av moderne landbruk generelt. Bilder av syke dyr, masseslakt og bålbrenning var i en periode daglige innslag i nyhetssendinger på norsk TV. Hvorvidt dette hadde en kortsiktig betydning for norske forbrukeres forhold til og forbruk av kjøtt ble undersøkt nærmere i forrige rapport (Bjørkum og Lien 2004). Hvorvidt det vil ha mer langvarig effekt skal vi se nærmere på i denne rapporten.

1.2 Hensikt og problemstillinger

Hovedformålet med denne undersøkelsen er å undersøke hvorvidt det har vært endringer i bruksfrekvensen av kjøtt og endringer i oppfatninger av kjøtt i løpet av disse årene som er gått siden de tidligere i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) og 2000/2001 (Bjørkum og Lien 2001). Resultatene vil tolkes i lys av nyere forskning om kjøtt og generell samfunnsvitenskapelig teori. Vi vil undersøke eventuelle endringer for befolkningen som helhet, samt undersøke endringer i noen utvalgte grupper av befolkningen, hhv. menn og kvinner og i ulike aldersgrupper.

Problemstillingene kan konkretiseres som i følgende åtte punkter:

I hvilken grad kan vi se endringer i bruksfrekvensen av kjøtt fra 1997 til 2004;

- a) i middagsmåltidet generelt?
- b) som hovedingrediens i middagsmåltidet?
- c) brukt i andre måltider enn middag?

I hvilken grad er det endringer fra 1997 til 2004 når det gjelder å unngå eller redusere forbruket av visse kjøttslag.

I hvilken grad er det endringer fra 1997 til 2004 mht *hva* slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av.

Hva er årsaken til at man unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt?¹

I hvilken grad påvirkes forbrukere av omfattende, negativ medieoppmerksomhet om kjøtt og kjøttproduksjon, og hvilke umiddelbare (kortsiktige) effekter har dette på utvalgte holdninger og praksiser?

Vi vil undersøke om det har skjedd en generell endring av kjøttforbruket i løpet av de siste 2 år og undersøke om det er forskjeller mht måten å endre forbruket på i perioden 1997 til 2004.

Vi vil se på om det er endringer i betenkeligheter til eget kjøttforbruk fra 1997 til 2004, og spesielt fra 2000 til 2001, samt hvorvidt betenkeligheter innebærer endret forbruk.

Vi vil også se på endringer i ulike typer av *holdninger*² til kjøtt. Vi undersøker ulike sider ved kjøttspising og kjøttproduksjon som blant annet berører dilemmaer knyttet til helserisiko, ernæring, etikk og dyrevelferd. Holdningsspørsmålene omfatter også spørsmål relatert til dilemmaer ved det å ta liv og det å håndtere rått kjøtt, samt spørsmål om folks oppfatninger om kjøttets plass i kostholdet så vel til hverdag som til fest. I tillegg er det stilt noen spørsmål om hvordan folk forholder seg til vegetarisme. I hvilken grad nordmenn har tillit til kjøttbransjen er også undersøkt.

Vi har også sett på om kostholdsdebatter som har versert i senere tid (2002 og utover) har påvirket forbrukernes matvaner. Dette har vi kun stilt spørsmål om i 2004.

Til slutt har vi sett på om det er endringer når det gjelder holdninger til kjøtt, og forholdet dyr mennesker.

¹ Spørsmålet ble ikke stilt i 1997

² Spørsmålene er formulert som påstander som respondenten kan si seg helt eller delvis enig i, helt eller delvis uenig i, "verken enig eller uenig" og "ubesvart/vet ikke".

1.3 Metode og datamateriale

Resultatene i rapporten er basert på 4 surveyer foretatt på 4 ulike tidspunkt; hhv. nov./des. 1997, nov./des. 2000, febr./mars 2001 og november 2004. Samtlige undersøkelser er basert på en telefonsurvey av et representativt utvalg av befolkningen på 15 år og eldre. Intervjuene er gjennomført av Norsk Gallup A/S. I 2000 undersøkelsen ble det tilføyd 2 nye spørsmål, ett spørsmål om *årsaker* til at man unngår bestemte kjøttslag og ett spørsmål om hvorvidt man skjærer bort det synlige fettet på kjøttet. I 2004 ble ytterligere et par spørsmål tilføyd, om kostholdsdebatten som har pågått har hatt betydning for endrede spisevaner og på hvilken måte.

Undersøkelsen i 2001 skiller seg fra de 3 øvrige ved at den er basert på et Omnibus-design³ og ikke et CATI-opplegg, og inneholder bare et lite utvalg av de spørsmålene som tidligere er stilt. Dette er spørsmål om hvorvidt man har spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene, hvorvidt man unngår visse typer kjøtt og hvilke årsaker man legger til grunn for dette. Undersøkelsen i 2001 inkluderer videre spørsmålet om hvorvidt man har betenkeligheter til kjøtt, tre spørsmål om grad av tillit til kjøttindustrien, og ett om dyrefôr. Formålet med denne rapporten er primært å undersøke endring i forbruk av kjøtt og i ulike holdninger til kjøtt. Dette gjøres ved hjelp av bi- og trivariat tabellanalyse. Resultatene presenteres delvis i tabeller, delvis i form av grafiske figurer. I tillegg til undersøkelsestidspunkt vil kjønn og alder være de viktigste uavhengige variablene. Det er foretatt signifikanstester ved hjelp av Pearson kji-kvadrat-test, samt t-test. Ved signifikante resultater er disse oppgitt enten direkte under tabellen/figuren, i teksten eller i fotnoter. I all hovedsak kommenteres kun de resultater som er signifikante (på minst signifikansnivå 0,05).

Resultatene er vektet med hensyn til kjønn, alder og region.

³ Dette innebærer at flere temaer fra ulike oppdragsgivere behandles sammen. Bakgrunnsvariablene i undersøkelsen er standard bakgrunnskjenntegn for Omnibusundersøkelsen og avviker på noen områder fra undersøkelsene i 1997 og 2000. Dette gjelder f.eks. indikatorer for utdanningsnivå og yrke. Dette innebærer begrensninger for tilleggsanalyser

2 Utvikling i kjøttforbruket

2.1 Statistikk over kjøttforbruk 1979-2003

Statistikk⁴ over utviklingen i kjøttforbruk i den norske befolkning viser at det har vært en gradvis økning i forbruket av kjøtt fra midten av 70-tallet og fram til i dag.

I følge tall fra Fagsenteret for kjøtt (2004) har gjennomsnittlig kjøttforbruk pr. innbygger i Norge gått opp fra 45,7 kg kjøtt i 1979 (ekskl. fjørfekjøtt) til 49,7 kg i 2003, dvs. en oppgang på 4 kg. I samme periode økte forbruket av fjørfekjøtt betydelig, fra 2,7 kg pr person i 1979, til 11,1 kg i 2004, hvilket utgjør en økning på 8,4 kg. pr. person.

Tabell 2-1 Utviklingen i gjennomsnittlig kjøttforbruk pr innbygger. Kg.

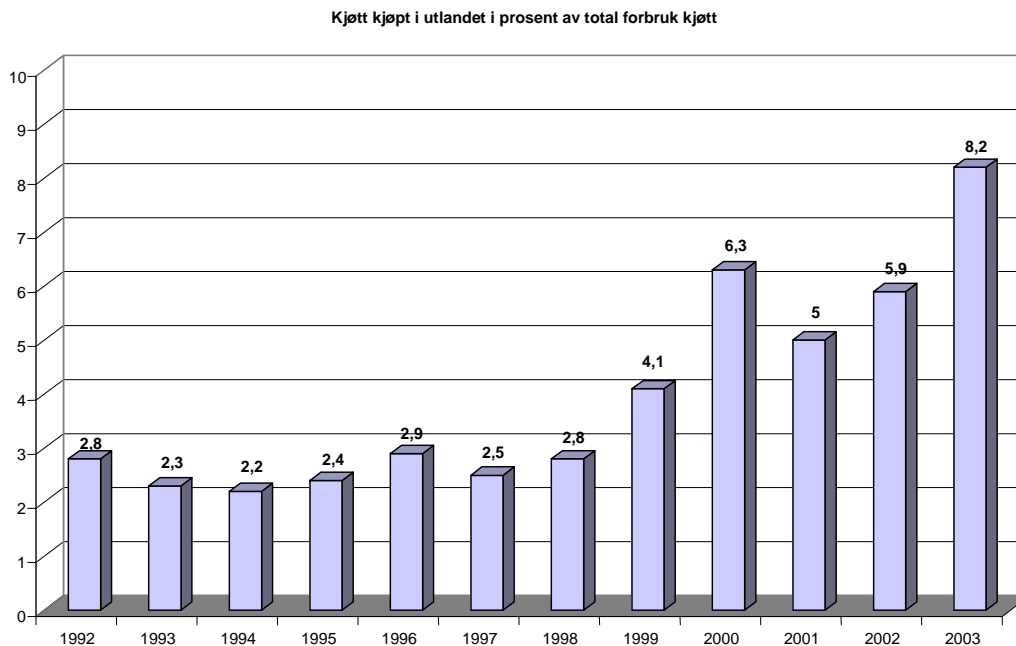
Kjøttslag	1979	1989	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gris	20,9	19,0	24,0	23,9	22,8	23,2	22,6	23,4	23,8
Storfe	18,5	16,8	19,9	20,3	20,3	20,2	19,8	19,3	19,7
Kalv	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,5	0,5	0,5	0,5
Sau/lam	5,5	6,0	5,6	5,5	5,3	5,2	5,0	5,6	5,5
Geit/kje/hest	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Sum kjøtt, ekskl. fjørfe	45,7	42,4	49,9	50,1	48,9	49,3	49,1	49,0	49,7
Fjørfekjøtt	2,7	4,6	7,4	7,7	8,3	8,7	9,9	10,2	11,1

Kilde (Fagsenteret for kjøtt 2004)⁵

Med unntak av fjørfekjøtt, ser vi små endringer i forbruket, både av storfe, svin og sau de siste årene. Fra 1998 til 1999 viser tall fra Kjøttssamvirket en nedgang i nordmenns gjennomsnittlige forbruk, fra 50 kg i 1998 til 48,9 kg i 1999. Fra 2000 er det små endringer. Norge skiller seg dermed ut fra mange andre land hvor kjøttforbruket gikk ned under dyrehelsekrisene (Kjørstad 2004, Eu's landbruksdirektorat i Nationen 19.01.01). Årsaken var frykten for kugalskap. I Italia og Frankrike gikk storfekjøttforbruket ned i 2000 og 2001, for så å øke i 2002, men ikke tilbake til 1999-nivå. Til en viss grad gikk forbrukerne over til svinekjøtt i disse landene. I Storbritannia gikk forbruket av storfekjøtt og kalv ned i 1996, men har siden økt igjen. I Norge og Nederland har ikke forbruket av storfekjøttkjøtt endret seg i vesentlig grad, selv ikke under BSE-krisen (Kjørstad 2004). BSE-krisen synes altså i liten grad å ha hatt betydning for kjøttforbruket i Norge.

⁴ Både SSB's forbruksundersøkelser og Matforsyningsstatistikken (Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet 2000:3) peker i samme retning

⁵ Disse tallene er totalt engrossalg inkludert all registrert import. I tillegg er tallene korrigert for hjemmeslaking. Det er ikke med privat import, som grensehandel.

Figur 2-1: Kjøtt kjøpt i utlandet i prosent av total forbruk kjøtt. Prosent. Kilde: Gfk

I Norge er det ikke bare kjøtt kjøpt i landet som er av interesse, ettersom vi har en viss grenshandel til land som Sverige, Danmark og Finland. Kjøtt er en viktig grenshandelsvare. Vi ser her hvordan andelen kjøtt kjøpt i utlandet har gått litt opp og ned på 90-tallet, mens fra 1999 har andelen økt betraktelig. Den gikk noe ned i 2001, da det var stort fokus på munn- og klovsyke i Europa, og i en periode var det importforbud til Norge (Lavik 2003). Økningen i grenshandel av kjøtt skyldes blant annet store prisforskjeller mellom Norge og andre land, spesielt på kjøttprodukter. Disse prisforskjellene har økt etter at Sverige og Finland ble medlem av EU i 1994. Økningen i grenshandel, spesielt til Sverige, skyldes også valutamessige forhold, der den norske kronen de senere år har vært sterk (Lavik 2003). Det er Sverige nordmenn først og fremst reiser til for å grenshandle, og kjøtt er det som de fleste handler med seg hjem (Lavik 2004). Kjøtt i denne sammenheng er også kylling. Selv om det er flest som handler kjøtt eksklusiv kylling, 77 prosent hadde handlet dette sist de var i Sverige i 2004, hadde hele 55 prosent handlet kylling. Om økningen i den private kjøttimporten har vært større for kylling enn for annet kjøtt vet vi derimot ikke. I 2003 økte for øvrig myndighetene importkvotene av kjøtt fra 3 kg til 10 kg (kjøtt og meierivarer). Noen resultater viser likevel at grenshandelen til Sverige kan ha flatet ut, eller endatil gått ned (Lavik 2004a, Lavik 2004b). Vi vet imidlertid ikke om grenshandelen fra andre land til Norge har økt, noe enkelte tall kan tyde på. Eksempelvis har Danmark opplevd økt handel fra naboland etter at bla alkoholavgifter på brennevin ble satt ned (Lavik 2004b).

I neste avsnitt skal vi undersøke utviklingen i forbruket av kjøtt fra 1997 til 2004.

2.2 Utvikling i forbruket av kjøtt 1997-2004

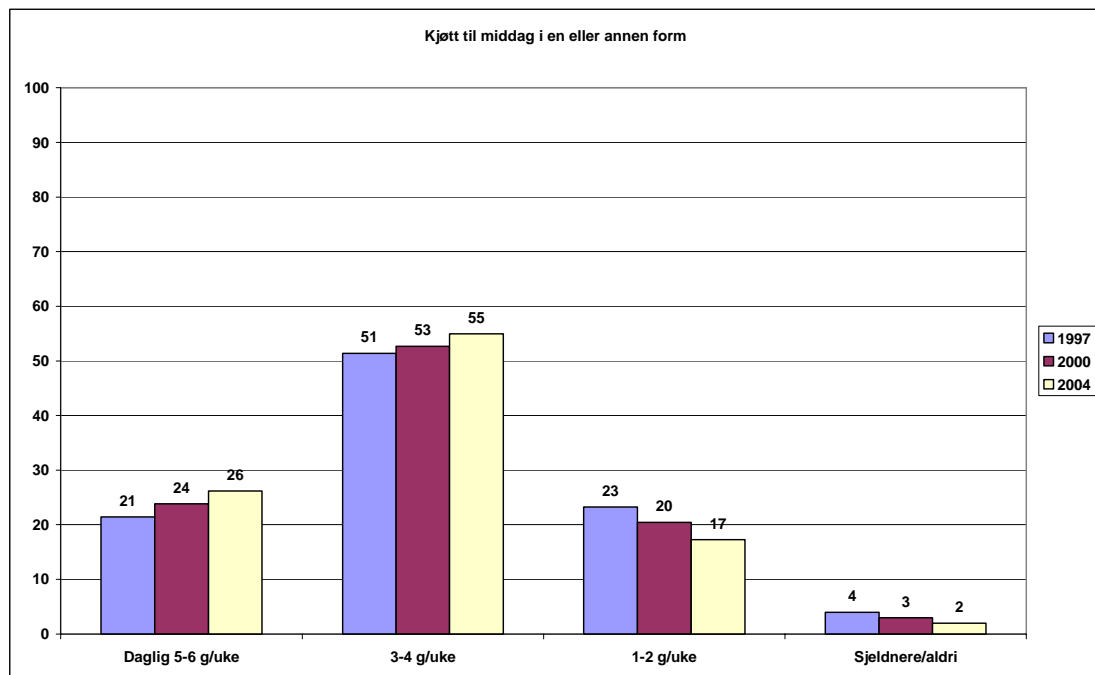
Vi har i denne surveyen undersøkt spisefrekvens av kjøtt på fire områder. Det første spørsmålet omhandler hvorvidt man i det hele tatt har spist kjøtt i løpet av de siste 3 måneder. De to neste spørsmålene omhandler hvor ofte man har kjøtt til middag; først ved et spørsmål om kjøtt i *en eller annen form* uavhengig av mengde og deretter ved spørsmål om bruk av kjøtt som *hovedingrediens* i middagsmåltidet. Det fjerde spørsmålet tar for seg bruken av kjøtt eller kjøttprodukter til *andre* måltider enn middag.

Nesten alle svarer at de har spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene, både i 1997 i 2000, 2001 og 2004 (tabell 2.2). Andre undersøkelser viser også at i Norge er svært få vegetarianere (Kjærnes, Poppe og Lavik 2005). Det var imidlertid noen færre som hadde spist kjøtt i 2001. Mellom undersøkelsene fra november 2000 og mars 2001 hadde kugalskap spredt seg fra Storbritannia til andre europeiske land og deretter utbrudd av munn- og klovsyke i Storbritannia med høy smittefare. Dette ble gjenstand for store medieoppslag i norske medier. Endringen fra 2000 til mars 2001 reflekterte ikke noen varig endring. I 2004 var andel som hadde spist kjøtt tilbake på 2000-nivå.

Tabell 2-2: Andel som har spist kjøtt i løpet av de siste tre måneder⁶ før undersøkelsestidspunkt. Prosent.

	1997	2000	2001	2004
Har spist kjøtt	99,4	99,3	97,6	99,4
Har ikke spist kjøtt	0,6	0,7	2,4	0,6
Totalt	100 (1013)	100 (1000)	100 (1008)	100 (1003)

Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.01$ og forskjellen mellom 2001 og 2004 er signifikant med $p < 0.001$ (T-test).

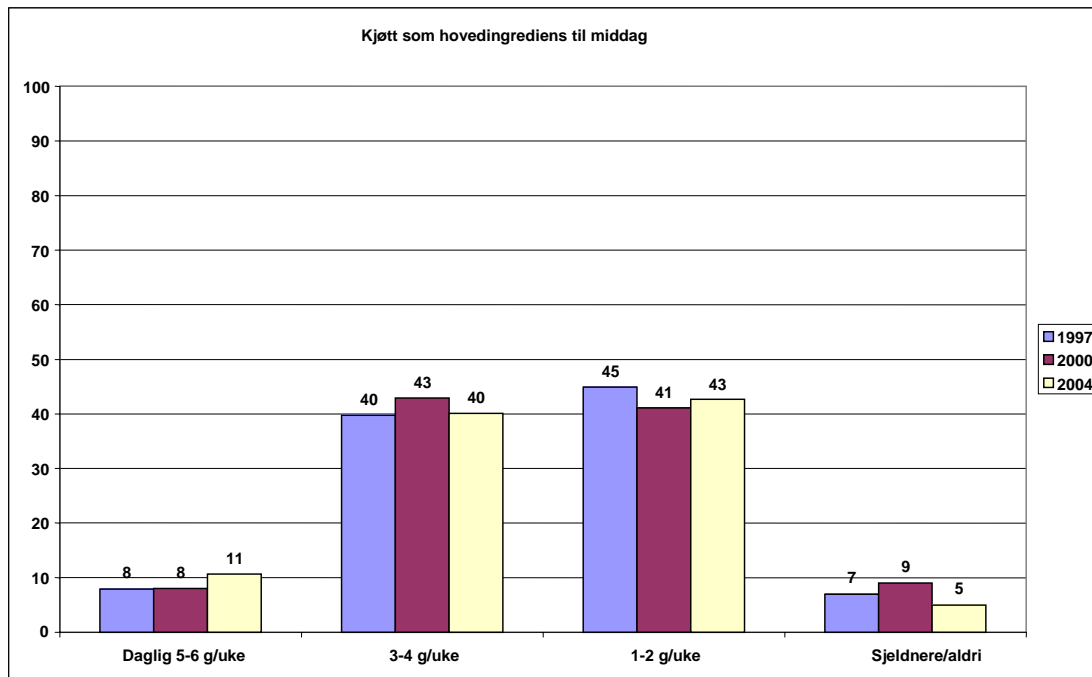
Figur 2-2: Spisefrekvens: spiser kjøtt til middag i en eller annen form⁷, etter år. Prosent⁸

Denne figuren viser at det er en økende andel som spiser kjøtt *i en eller annen form* til middag minst 3 ganger i uken eller oftere. Fra 1997 til 2004 har andelen som spiser kjøtt til middag i en eller annen form daglig eller 5-6 ganger i uken økt med 5 prosentpoeng, mens andelen som spiser 3-4 ganger i uken har økt med 4 prosentpoeng. Det vil si at spisefrekvensen over middag som inneholder kjøtt er økende.

⁶ Har du spist kjøtt i løpet av de siste tre måneder? Med kjøtt mener vi her alt man vanligvis omtaler som kjøtt: rent kjøtt, oppmalt kjøtt, bacon, pølse, skinke, samt kylling, innmat, og lignende (Ja, Nei, Ubesvart/vet ikke).

⁷ Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som inneholder kjøtt i en eller annen form?

⁸ 1997 (N=1014), 2000 (N=999) og 2004 (N=1003). Signifikant $p < 0.001$ (Kji-kvadrat-test)

Figur 2-3 Spisefrekvens: spiser kjøtt som hovedingrediens til middag, etter år.⁹ Prosent¹⁰

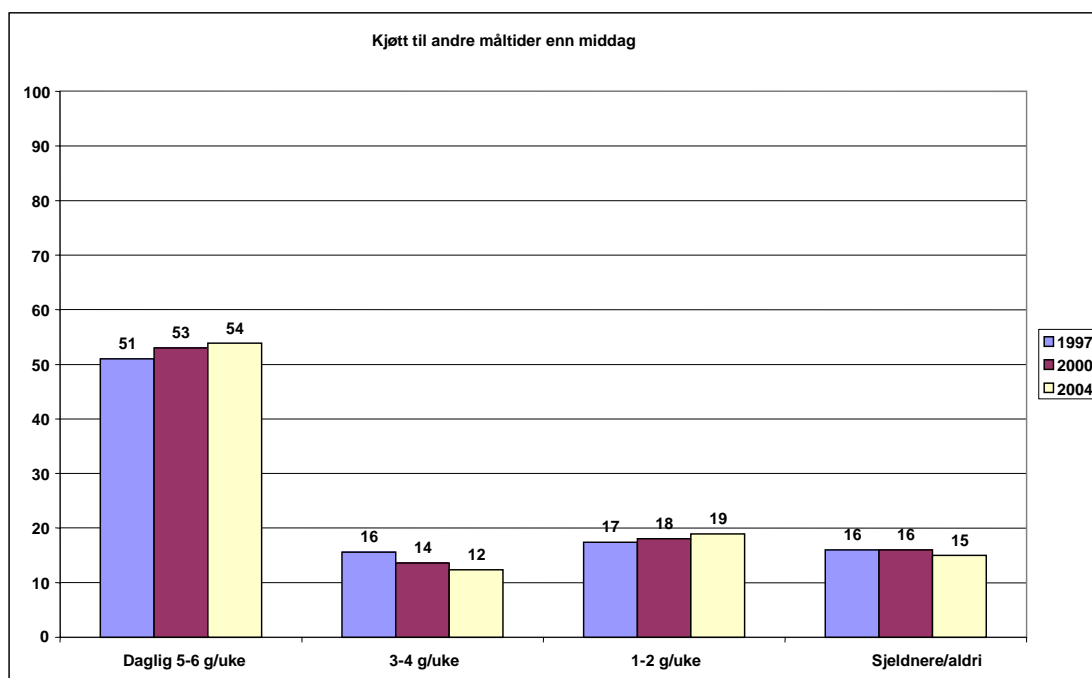
Andelen som spiser kjøtt som *hovedingrediens* til middag har økt svakt når det gjelder daglig eller 5-6 ganger i uken. Mønsteret her er for øvrig ikke så entydig.

Kjøtt til andre måltider enn middag har vært svakt økende for gruppen som spiser daglig eller 5-6 ganger pr uke, mens en færre andel spiser 3-4 ganger i uken.

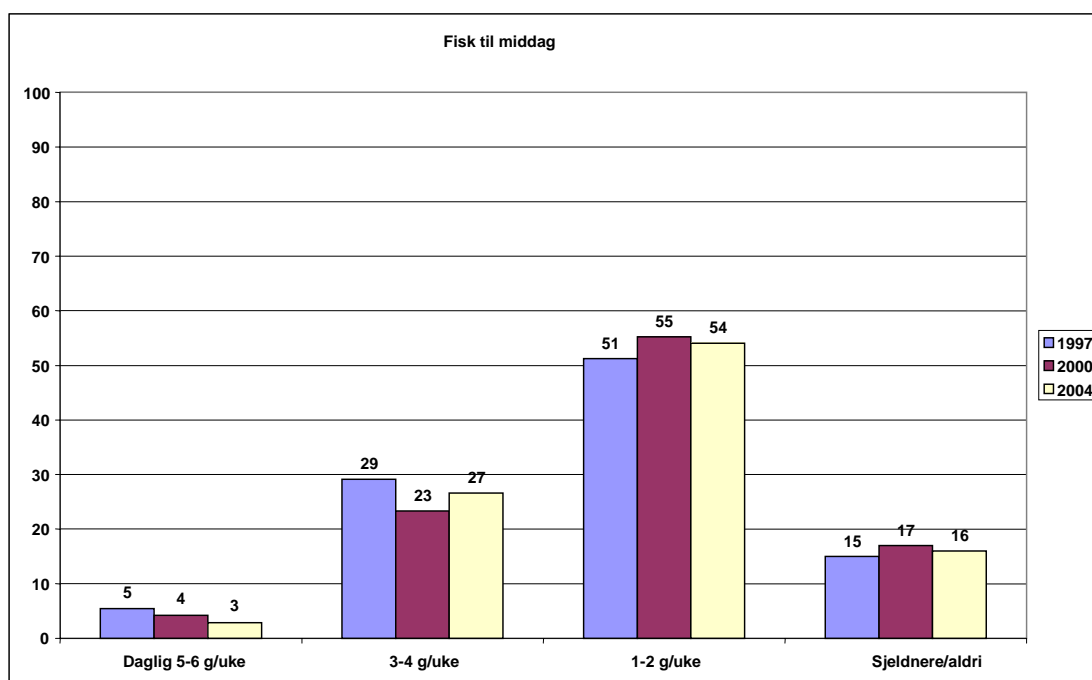
Dette sier noe om et ganske stabilt måltidsmønster, og der det dominerende måltidsformatet er kjøtt eller fisk er hovedingrediens. Andre undersøkelser har også vist at nordmenn fremdeles er tradisjonelle i sine matvaner (Fagerli 1999). Likevel har det skjedd visse endringer i sammensetningen av måltidene, der retter som spagettiretter, dypfryste middagsretter, samt en økning av såkalte moderne retter som pizza, grillet kylling og lasagne (Fagerli 1999). I disse rettene er ikke kjøtt en hovedingrediens.

⁹ Det er mange måter å bruke kjøtt på i middagslagingen. Man kan ha kjøtt som hovedrett (for eksempel...), eller man kan bruke kjøtt som tilleggsingrediens (for eksempel...). Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som har kjøtt som hovedrett?

¹⁰ 1997 (N=1010), 2000 (N=1000), 2004 (N=1003). Signifikant $p < 0.01$ (Kji-kvadrat-test).

Figur 2-4 Spisefrekvens: spiser kjøtt til andre måltider enn middag, etter år.¹¹ Prosent¹²

Figur 2-5 Spisefrekvens: spiser fisk til middag, etter år.¹³ Prosent¹⁴

¹¹ Hvor ofte spiser du kjøtt eller andre kjøttprodukter til andre måltider enn middag (for eksempel...)?

¹² 1997 (N=1013), 2000 (N=998), 2004 (N=1003). Ikke signifikant endring (Kji-kvadrat-test).

¹³ Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som inneholder fisk?

¹⁴ 1997 (N=1013), 2000 (N=1000), 2004 (N=1004). Signifikant $p < 0.05$ (Kji-kvadrat-test).

Fisk til middag har ikke noe entydig mønster for endring fra 1997 til 2004.

Når spisefrekvens i kjøtt har økt, kan dette muligens forklares med flere forhold. Folk har fått bedre økonomi¹⁵, og kjøtt er relativt dyrt i Norge (Lavik 2003). Dessuten kan tilbudet i dagligvarebutikkene blitt større og mer variert, som for eksempel flere ferske kyllingprodukter.

2.2.1 Spisefrekvens etter kjønn

Det er vel dokumentert at det er store kjønnsforskjeller når det gjelder forbruk av mat, ulike matvaner og holdninger til mat og matproduksjon (Wandel og Bugge 1994, Bugge 1995, Lien et. al 1998, Jensen og Holm 1998, Fagerli 1999, Berg 2000). Dette ser vi også når det gjelder kjøttforbruk og holdninger til kjøttproduksjon (Bjørkum et al. 1997, Lien, Bjørkum og Bye 1998). I undersøkelsen fra 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fant de at kvinner sjeldnere hadde kjøtt til middag enn menn. Dette gjaldt både kjøtt som hovedingrediens og kjøtt generelt. Kvinner brukte også kjøtt sjeldnere i andre måltider enn middag sammenlignet med menn.

Samme mønsteret viser disse undersøkelsene. Kvinner spiser sjeldnere kjøtt enn menn (tabell 2.3). Det synes imidlertid som om forskjellene mellom kvinner og menn er blitt mindre med hensyn til forbruk av kjøtt. Andelen som spiser kjøtt til middag i en eller annen form har økt fra 77 prosent i 1997 til 84 prosent i 2004 blant menn, mens tilsvarende økning for kvinner har vært fra 69 prosent i 1997 til 78 prosent i 2004. Det kan være at de mer moderne middagsrettene som eksempelvis pizza, spagetti og taco som tilbys på det norske markedet, også er attraktive for kvinner. Eller at det er kommet nye retter. Når det gjelder kjøtt som hovedrett til middag, er det ingen forskjell mellom 1997 og 2004 for menn, mens for kvinner har økt andel fra 43 prosent i 1997 til 50 prosent i 2004. Disse to tendensene samlet sett tyder på at det er kvinnene som står for en del av økningen i kjøttforbruket.

Når det gjelder å spise fisk til middag 3-4 ganger uken eller oftere, synes det å ha gått ned for både kvinner og menn, og størst har nedgangen vært for kvinner. Det kan derfor tenkes at kvinner i større grad enn menn har gått over fra fisk til kjøtt, selv om resultatene her er heller ikke entydig ettersom fisk 3-4 ganger i uken gikk litt opp for kvinner fra 2000 til 2004.

Når det gjelder forskjeller mellom kvinner og menn og mat, er det viktig å skille hvilken type husholdning de bor i. Bor man i et parforhold, er det grunn til å tro at man stort sett spiser det samme til middag når man spiser sammen. I undersøkelsen fra 2004 stilte vi spørsmålet: "Når voksne personer i husholdningen spiser sammen, hvor ofte spiser dere da samme rett? (Alltid, Vanligvis, Av og til, Vanligvis ikke, Aldri). Blant gifte samboende, svarte 82 prosent alltid, 16 prosent vanligvis, mens de resterende 2 prosent svarte av og til, vanligvis ikke eller aldri.

Tabell 2-3 Andel som har spist kjøtt eller fisk 3-4 ganger i uken eller oftere etter kjønn. Prosent (N)¹⁶

	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
Kjøtt til middag i en eller annen form (3-7 g/uken)	77 (499)	80 (491)	84 (492)	69 (524)	73 (508)	78 (511)
Middag med kjøtt som hovedrett (3-7 g/uken)	53 (498)	58 (491)	52 (489)	43 (514)	44 (507)	50 (507)
Kjøtt til andre måltider enn middag (3-7 g/uken)	76 (494)	76 (488)	74 (492)	57 (512)	57 (506)	59 (511)
Middag som inneholder fisk (3-7 g/uken)	27 (499)	22 (491)	24 (492)	42 (515)	33 (508)	35 (510)

¹⁵ Det er en positiv sammenheng mellom spisefrekvens av kjøtt, både i en eller annen form og som hovedingrediens til middag, og husholdets bruttoinntekt, alle tre år (ikke vist her)

¹⁶ Kvinners økte forbruk av kjøtt til middag i en eller annen form er signifikant, $p < 0.001$ (Kji-kvadrat-test).

Menns reduserte forbruk av kjøtt til middag som hovedrett er signifikant, $p < 0.05$ (Kji-kvadrat-test).

Kvinnens reduserte forbruk av fisk til middag er signifikant, $p < 0.05$ (Kji-kvadrat-test).

Tabell 2-4 Andel som spiser kjøtt til middag i en eller annen form 3-7 ganger i uken, etter kjønn, sivil status og år. Prosent¹⁷

Sivil status	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
Gift eller samboer i parforhold	78	83	83	79	77	83
	N 325	351	325	313	333	339
Enslig, med barn	84	78	97	58	63	75
	N 37	27	34	66	46	47
Enslig, uten barn	74	75	82	52	66	66
	N 113	106	119	103	118	110

Fra 1997 til 2000 og 2004 har enslige kvinner uten barn økt sin spisefrekvens av kjøtt til middag i en eller annen form. Også enslige menn uten barn har økt sitt kjøttforbruk til middag i en eller annen form, men denne endringen er ikke signifikant. Det kan hende vi begår en type II feil (bekrefter feilaktig nullhypotesen) ettersom vi har få observasjoner. Ser vi på alle enslige samlet, enten det er kvinner eller menn, med barn og uten barn, er det en entydig tendens til at enslige spiser oftere kjøtt til middag i en eller annen form når vi sammenligner 1997 med 2004. Ser vi på enslige menn uavhengig av barn, spiste 76 prosent av enslige menn middag i en eller annen form 3-7 ganger i uken i 1997, en andel som hadde økt til 86 prosent i 2004. Denne økningen er signifikant for $p < .05$. Ser vi på tilsvarende tall for enslige kvinner, hadde 54 prosent spist middag i en eller annen form i 1997, en andel som hadde økt til 69 prosent i 2004 (sig for $p < .01$). Når det gjelder kjøtt til middag i en eller annen form, har det skjedd en signifikant økning blant enslige, men det er blant enslige kvinner økningen har vært størst.

En mulig forklaring på tendensen til at enslige, og spesielt enslige kvinner oftere spiser kjøtt til middag i en eller annen form kan være at tilbudet av hvitt kjøtt som kylling og kalkun som er tilpasset en personhusholdninger har økt de senere år. Dessuten har retter som pizza, taco, pastaretter også økt noe (Fagerhaug 1999).

Tabell 2-5: Andel som spiser kjøtt som hovedingrediens til middag 3-7 ganger i uken, etter kjønn, sivil status og år. Prosent¹⁸

Sivil status	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
Gift eller samboer i parforhold	52	61	52	48	46	57
	N 325	349	323	313	334	338
Enslig, med barn	57	59	57	37	41	36
	N 37	27	35	65	46	47
Enslig, uten barn	52	48	48	37	39	35
	N 111	106	116	103	117	107

Når vi i den foregående undersøkelsen undersøkte spisefrekvensen for kjøtt blant menn og kvinner i parforhold og blant enslige menn og kvinner, viste det seg at den kjønnsforskjellen vi fant for bruk av kjøtt som *hovedingrediens*, først og fremst gjaldt for de *enslige*. Enslige

¹⁷ Ingen signifikante forskjeller (kji-kvadrat-test). Signifikant forskjell fra 1997 til 2000/2004 for enslige kvinner uten barn

¹⁸ Endringene i gruppen gifte/samboende er signifikant $p < 0.05$ for både menn og kvinner (kji-kvadrat-test).

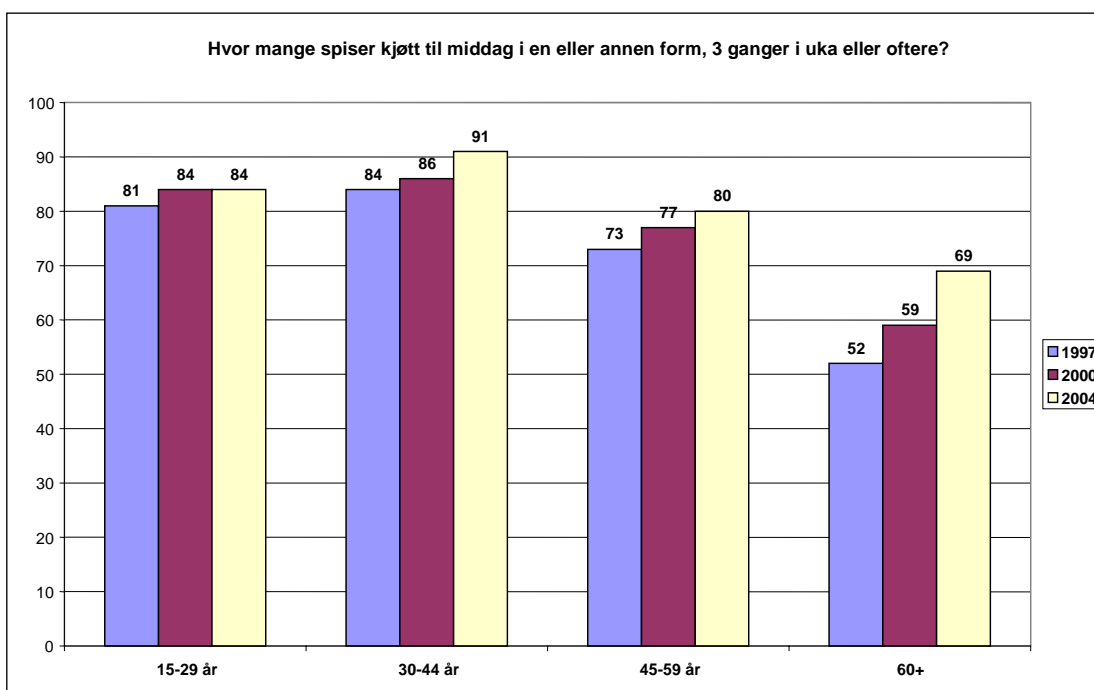
menn hadde signifikant hyppigere bruk av kjøtt enn enslige kvinner, mens kvinner og menn i parforhold hadde tilnærmet lik bruk, med unntak av 2000. Da var det relativt flere menn som var gift eller bodde i parforhold som oftere spiste kjøtt som hovedingrediens til middag sammenlignet med kvinner i parforhold. I 2004 var det ingen slike forskjeller. Det er altså enslige kvinner med eller uten barn som sjeldnest spiser kjøtt som *hovedingrediens* til middag.

I 2000 finner vi en signifikant forskjell mellom menn og kvinner som lever i parforhold. Gifte/samboende menn spiser signifikant oftere kjøtt som hovedingrediens til middag i 2000 enn i 1997. I 2004 er derimot forholdet motsatt, at flere kvinner enn menn i parforhold spiser oftere kjøtt som hovedingrediens til middag, men nå er forskjellen ikke signifikant. Disse resultatene er nok heller et resultat av den usikkerhet som slike undersøkelser alltid er gjenstand for. Med et signifikansnivå på 0.05 er der en viss fare for å begå type I-feil, dvs at vi forkaster en null-hypotese feilaktig. Dette støtter igjen oppunder en antagelse om at folk som lever i parforhold stort sett spiser det samme til middag når de spiser sammen (se Lien et al. 1997, Holm og Møhl 1994).

2.2.2 Spisefrekvens av kjøtt etter alder

Alder var en annen variabel som i de tidligere undersøkelsene viste seg å ha betydning for spisefrekvensen av kjøtt (Lien et. al. 1998). For kjøtt generelt fant de i 1997 at spisefrekvensen avtok med økende alder; jo eldre man var, jo sjeldnere sto kjøtt på menyen (skillet gikk mellom de over og under 45 år). Med andre ord – spisehyppigheten for kjøtt var størst i de yngste alderskategoriene, både i 1997 og 2000.

Her viser vi oversikt over hvor mange som spiser kjøtt og fisk 3 ganger i uka eller oftere.

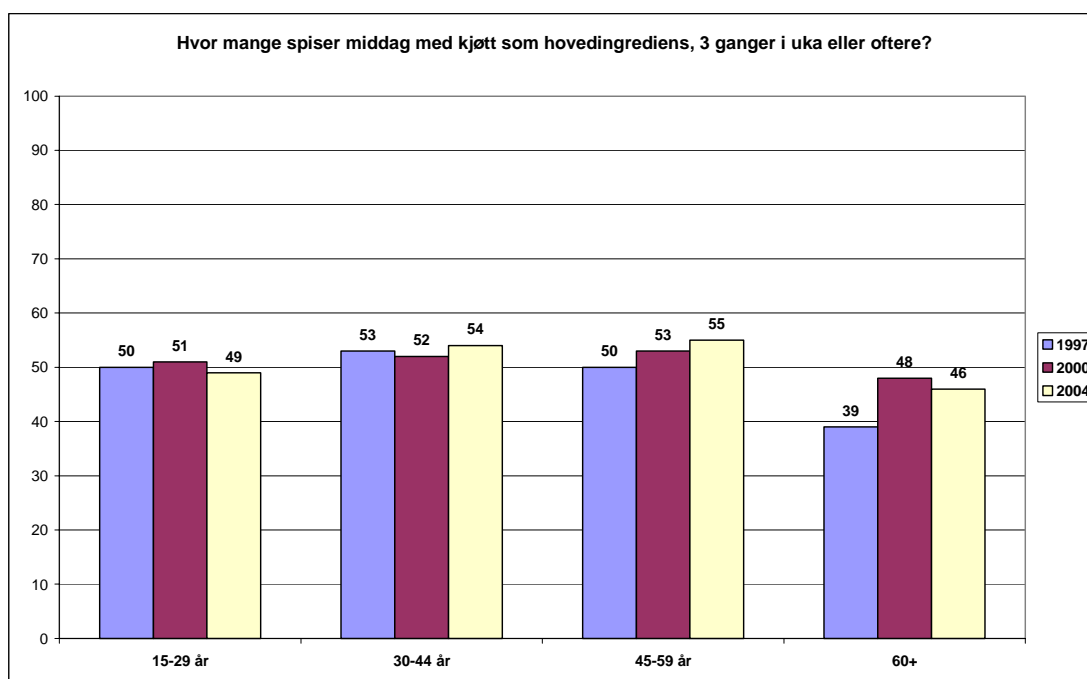

Figur 2-6 Andel som spiser kjøtt til middag i en eller annen form 3 dager i uka eller oftere, etter aldersgruppe og år. Prosent¹⁹

¹⁹ (N 1997: 284, 277, 193, 259. N 2000: 276, 271, 197, 256. N 2004: 235, 283, 256, 231). Økningen i gruppen 60+ er signifikant $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test).

Det er en høyst signifikant økning over tid i andelen som spiser kjøtt til middag *i en eller annen form* 3 ganger i uka eller oftere blant dem som er 60 år og eldre, en økning fra 52 prosent i 1997 til 69 prosent i 2004. Denne økningen er signifikant både blant dem som lever i parforhold, 62 prosent i 1997 til 72 prosent i 2004 ($p < .05$), mens økningen er størst blant eldre enslige, 40 prosent spiste kjøtt til middag i en eller annen form 3 ganger i uka eller oftere i 1997, en andel som hadde økt til 61 prosent i 2004 ($p < .01$, ikke vist i tabell eller figur). Dette kan tyde på at eldre enslige er i ferd med å gå over til enklere typer retter, pastaretter, pizza, eller andre ferdigretter der kjøtt ikke er hovedingrediens. Dette kan være uttrykk for en generasjonseffekt, at de generasjoner som har vokst opp med og er vant til ferdigretter og retter av mer såkalt moderne karakter, nå etter hvert er å finne i de eldste aldersgruppene. En del av dem som i 1997 befant seg i aldersgruppen 45-59 år, vil i 2004 nå være havnet i aldersgruppen 60+. Det kan også tenkes at eldre i dag lettere endrer matvaner enn det eldre gjorde tidligere. Ønsket om lettvinhet griper også den eldre generasjon. Tilgang på ferdigmat fra for eksempel Fjordland har vært økende, og også ferdigretter fra disk har blitt mer vanlig i de større fullsortimentsbutikkene. Det er dessuten generelt sett en økende velstand, som også kan ha hatt betydning for endring i spisevanene.

Selv om andelen har økt blant de eldre, har fortsatt eldre sjeldnere kjøtt *i en eller annen form* til middag enn yngre. Utviklingen de senere år viser derimot at det er blant de eldre forbrukere økningen i kjøtt i en eller annen form til middag har økt mest. Det vil si at selv om aldersforskjellene er i ferd med å bli mindre, er det likevel fortsatt slik at de som er 60 år eldre sjeldnest har kjøtt *i en eller annen form* til middag sammenlignet med dem som er yngre.

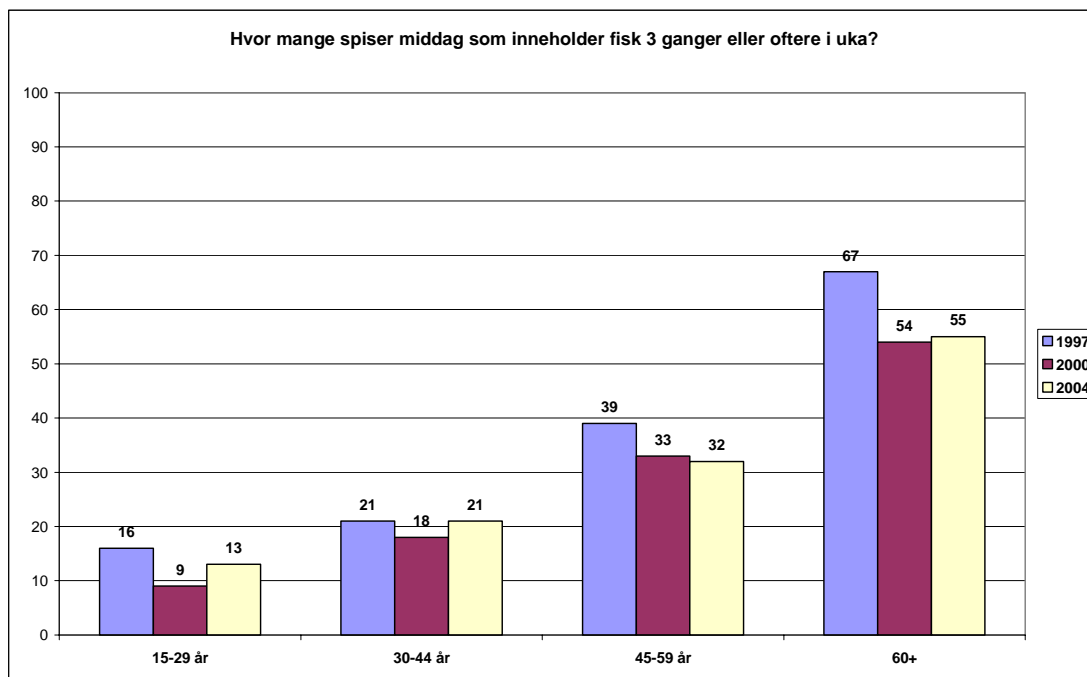
Figur 2-7 Andel som spiser middag med kjøtt som hovedingrediens 3 ganger i uka eller oftere, etter aldersgruppe og år. Prosent²⁰

Ser vi på endringer i bruken av kjøtt som *hovedingrediens* er bildet noe annerledes. Her viser analysene at personer i den eldste aldersgruppen *oftere* spiser kjøtt til middag i 2004 enn hva de gjorde i 1997. Mens 39 prosent av dem som er 60 år og eldre spiste kjøtt til middag 3 ganger i uka eller oftere i 1997, er denne andelen nå økt til 48 prosent i 2000 og nesten sam-

²⁰ (N 1997: 283, 276, 192, 258. N 2000: 275, 271, 197, 256. N 2004: 232, 281, 255, 227). Kun økningen fra 1997 til 2000 er signifikant for $p < .05$ blant dem som er 60 år og eldre.

me nivå i 2004, 46 prosent²¹. Forbruket av kjøtt som hovedingrediens til middag i denne aldersgruppen har nå nærmet seg samme nivå som i de øvrige aldersgruppene og vi finner ikke lenger signifikante forskjeller mellom ulike aldersgrupper slik vi fant i 1997. I 2004 er andelen i den eldste aldersgruppen gått litt tilbake, slik at det ikke er noen signifikant endring fra 1997 til 2004.

Hvis vi betrakter kjøtt som hovedingrediens som en type "tradisjonell" mat, er den ikke mer utbredt i livsfaser med barn, som det vil være flest av i aldersgruppene 30 til 59 år.

Figur 2-8 Andel som spiser middag som inneholder fisk 3 ganger i uka eller oftere, etter aldersgruppe og år. Prosent²²

Fisk og kjøtt kan være komplementære matvarer. De som spiser mye kjøtt spiser ofte mindre fisk og omvendt. En rimelig antagelse vil derfor være at det økte kjøttforbruket blant de eldre gjenspeiles i en tilsvarende reduksjon i fiskeforbruket i samme aldersgruppe. Det er derfor relevant å sammenholde disse funnene med tilsvarende funn når det gjelder forbruket av fisk.

Fisk har da også en motsatt utvikling i forhold til alder enn kjøtt. Det er relativt flere eldre som spiser fisk enn yngre. Forskjellene er også ganske store. Utviklingen fra 1997 til 2004 viser imidlertid at det er blant den eldste aldersgruppen at fiskeforbruket har gått mest tilbake, fra 67 prosent i 1997 til 55 prosent i 2004. Det er ikke urimelig å anta at fisken har blitt erstattet med kjøtt. Det som også vil være interessant med fiskeforbruk etter alder, er om dette er generasjonseffekter. Dette vil da bety at de som spiser lite fisk i yngre år, drar meg seg disse spisevanene når de blir eldre. Man skal imidlertid ikke se bort fra at det også kan finne sted endringer i spisevanene med økende alder.

Endringer i kjøttforbruk målt som *hvor ofte* man har kjøtt til middag sier bare noe om *en* måte å endre på. En omlegging av kostholdet, bevisst eller ubevisst, kan skje på flere måter hvorav

²¹ Det at vi ikke finner tilsvarende endring for denne aldersgruppen når vi ser på brukshyppigheten av kjøtt generelt har trolig sammenheng med at spørsmålet om "kjøtt i en eller annen form" også inkluderer kjøtt brukt som tilleggsingrediens i middagsmåltidet, som for eksempel kjøtt i pasta'n, på pizza'n, i taco osv. Dette er mat som er mindre vanlig i denne aldersgruppen (jf. Fagerli 1999)

²² (N 1997: 284, 277, 193, 260. N 2000: 276, 271, 196, 256. N 2004: 234, 281, 257, 229). Nedgangen fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.05$ i gruppen 15-29 år og signifikant $p < 0.01$ i gruppen 60+ (t-test).

det å redusere hyppigheten av en matvare i middagsmåltidet bare er en mulighet. Derfor er det viktig å differensiere mellom ulike former for kjøttforbruk. Endring kan for eksempel skje ved at man spiser mindre av én type kjøtt og mer av en annen, eller at man unngår helt enkelte kjøttslag. Vi skal se nærmere på dette i neste avsnitt.

2.3 Å unngå helt eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag

De aller fleste nordmenn spiser kjøtt. Både i 1997, 2000 og i 2004 svarte 99 prosent av befolkningen at de hadde spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene. Majoriteten, om lag 95 prosent av befolkningen spiser kjøtt *minst* en gang i uken, både i 1997, 2000 og 2004. Bare 2 prosent svarer at de spiser kjøtt sjeldnere enn 2-3 ganger i måneden eller aldri. Både i 1997, i 2000 og 2004 oppgir 1 prosent at de er vegetarianere,²³ noe som er lavt sammenlignet med mange andre land (Kjærnes, Poppe og Lavik 2005).

Bakgrunnen for at folk velger å bli vegetarianere spenner fra hensynet til dyras til egen helse, moralske overbevisninger om at det er galt å ta liv og religiøse grunner (Guzmán 1998). At det er så få vegetarianere i Norge betyr ikke at nordmenn er upåvirket av disse forholdene. Mange er opptatt av egen helse og de fleste mener trolig at det er viktig å behandle dyrene godt. De færreste i Norge mener imidlertid at det er galt å ta liv for at mennesket skal få mat (Lien, Bjørkum og Bye 1998). For de fleste nordmenn synes en endring i retning av et vegetarisk kosthold å være et dramatisk skritt å ta. Til det har kjøtt en altfor sentral rolle i kostholdet til folk flest (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzman, Bjørkum og Kjærnes 2000). Men kjøtt har også en vel så sentral betydning i andre land, slik at forklaringen kan ikke bare ligge her. Dessuten har man i Norge en stor grad av tillit til kjøtt (Kjærnes, Poppe og Lavik 2005).

Det finnes imidlertid andre strategier dersom man synes at kjøtt er usunt, er kritisk til dyrevelferden eller er bekymret for hvorvidt maten er trygg å spise. Innholdet av fett, utbredelse av salmonella og andre matbårne sykdommer, skrapesyke og kugalskap er problemer som varierer fra kjøtttype til kjøtttype. Innholdet av det mettede fett er for eksempel høyere i fårekjøtt og storfe enn i hvitt kjøtt. Skrapesyke er en sykdom som først og fremst forbindes med sau, og kugalskap rammer i første rekke storfe. Hensynet til dyrenes velferd ivaretas også slik mange ser det i ulik grad for ulike dyr. Noen vil for eksempel mene at sau som beiter ute store deler av året har det bedre enn for eksempel gris, som stort sett bare er inne, eller kylling som ales opp i trange bur med liten bevegelsesmulighet.

Frykten for kugalskap eller "farlig" fett trenger altså ikke å gjøre kjøttspisere til vegetarianere. Det gjør heller ikke skepsis til hvordan dyrene har det i moderne kyllingproduksjon. Man kan bare unngå å spise det og i stedet velge noe annet.

I det videre skal vi undersøke hvorvidt det har skjedd endringer når det gjelder å unngå eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag. Vi skal også undersøke hvorvidt det har vært endringer når det gjelder hva slags kjøtt som unngås og i de årsaker som ligger til grunn for dette. I tillegg til de ordinære undersøkelsene i 1997 og 2000 ble disse spørsmålene gjentatt i surveyen i mars 2001, og igjen i 2004. Hensikten var å undersøke eventuelle endringer som følge av kugalskapskrisen på kontinentet med påfølgende stor oppmerksomhet omkring mattrygghet i norske medier.

Tabell 2.6 viser andelen som hhv. unngår helt, reduserer noe og som *ikke* unngår bestemte kjøttslag i 1997, 2000, 2001 og 2004. Som vi ser var det i 1997 til sammen 20 prosent av de spurte som svarte at de enten unngår helt, eller reduserer noe på bestemte kjøttslag. I 2000 har

²³ I den siste undersøkelsen fra november 2001 svarer 2,4 prosent at de *ikke* har spist kjøtt de siste 3 månedene (se tabell 2-2). Dette er en signifikant økning på nesten 2 prosentpoeng. Dette skyldes nok en midlertidig endring pga BSE-kriser og munn- og klovsyke, en endring som ikke var varig.

denne andelen økt til 25 prosent. Det er imidlertid bare andelen som svarer at de reduserer *noe* som har økt frem til 2001, mens andelen som svarer at de helt unngår bestemte kjøttslag stort sett er uendret. Resultatene for den nest siste undersøkelsen, gjennomført i mars 2001, viser at det *ikke* er signifikante endringer siden november 2000. I 2004 er det færre som unngår helt eller har redusert noe sammenlignet med 2001.

Det er små endringer i andel som helt unngår å spise bestemte kjøttslag de siste syv årene. Derimot har det vært en signifikant endring i andel som ikke unngår bestemte kjøttslag, med en nedgang fra 1997 til 2000 samt en økning igjen fra 2001 til 2004.

Tabell 2-6 Andel som bevisst prøver å unngå å spise bestemte kjøttslag, etter år. Prosent (N).

	1997	2000	2001	2004
Unngår helt	11	11	10	9
Reduserer noe	9	14	16	13
Unngår ikke	80	75	74	78
Totalt	100	100	100	100
(N)	(1013)	(1000)	(1009)	(1003)

I gruppene som bevisst reduserer sitt forbruk eller unngår bestemte kjøttslag er økningen fra 1997 til 2000 signifikant $p < 0.01$ mens endringen fra 2001 til 2004 er signifikant $p < 0.05$ (t-test).

Det framgår av tabellen at endringer mht. å unngå bestemte kjøttslag i hovedsak er skjedd *før* vinteren 2000/2001. Dette var i perioder med til dels store kriser i kjøttproduksjonen. Fra 2001 til 2004 er imidlertid trenden noe snudd.

Ser vi derimot på endringer når det gjelder *hva* slags kjøtt som unngås blir dette bildet noe annerledes.

I 1997 fant vi at det var svin og fårekjøtt som var de kjøttslagene som man i størst grad unngikk eller reduserte forbruket av, dernest fjærkre og storfe. Ser vi på resultatene for 2000 ser vi at det fremdeles er svin som er det kjøttslaget som man i størst grad unngår eller reduserer forbruket av, mens andelen som unngår fårekjøtt er redusert. Videre ser vi at det er en økning i andelen som unngår helt eller reduserer forbruket av storfekjøtt. Samtlige endringer er signifikante.

En måte å tolke dette på er at skrapesyken som rammet norsk landbruk i 1996 har kommet mer på avstand, mens kugalskap på ny har kommet i søkelyset med spredning til land som Danmark, Tyskland og Frankrike. Resultatene for surveyen i 2001 støtter en slik tolkning. I 2001 var det ikke lenger svin som var det kjøttslaget som flest unngikk eller reduserte forbruket av, men storfe. Mens 20 prosent svarte at de helt eller delvis unngikk storfekjøtt i 2000, er denne andelen økt til hele 63 prosent i 2001. Dette utgjør en økning på over 40 prosentpoeng. Andelen som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av svin er på sin side noe redusert. Det er for øvrig interessant at den sterke økningen i andelen som unngår (helt eller delvis) storfekjøtt bare i liten grad har medført at man i *mindre* grad unngår andre kjøttslag. Først og fremst er det slik at endringen i forbruket av storfe kommer i *tillegg* til at man også unngår eller reduserer forbruket av andre kjøttslag. Sammenlignet med 2000 er det nå flere som svarer at de unngår, ikke bare ett, men flere ulike typer kjøtt.

I 2004 er andelen som reduserer storfe tilbake på 2000-nivå. Dette viser at store diskusjoner om kjøtt som i stor grad ble formidlet media, har en umiddelbar effekt, men at det ikke tar lang tid før man er tilbake på det opprinnelige nivå.

Tabell 2-7 Hvilke kjøttslag man unngår, blant dem som bevisst reduserer eller unngår. Flere svar kan avgis. Prosent²⁴

	1997 (N 200)	2000 (N 252)	2001 (N 261)	2004 (N 217)
Storfe	11	20	63	19
Svin	36	37	27	38
Fårekjøtt	26	13	12	19
Fjærkre	13	13	8	11
Pølser	3	5	5	9
Kjøttdeig	6	3	4	6
Innmat	7	2	10	9

Tabell 2-8 Hvorfor man bevisst reduserer sitt forbruk eller unngår bestemte kjøttslag, blant dem som har redusert bevisst eller unngår. Prosent²⁵

	2000	2001	2004
Hensynet til helse ift ernæring (fett, kreft, hjerte-/karsykdom ol)	40	20	35
Hensynet til helse ift matvaresikkerhet (skrapesyke, kugalskap etc.)	10	48	7
Smak	31	12	30
Hensynet til hvordan dyrene har det	2	2	5
Hensynet til slanking (ny variabel 2004)			1
Åpent / ubesvart / vet ikke	16	18	22
Totalt (N)	100 (252)	100 (260)	100 (217)

Mens ernæringshensyn var det hensynet som veide tyngst for flest i 2000 er det i 2001 hensynet til matsikkerhet som er det viktigste argumentet. I 2000 oppgav 40 prosent hensynet til ernæring som grunn til å unngå enkelte kjøttslag, mens denne andelen ble redusert til 20 prosent i 2001. Smak som var det nest viktigste argumentet i 2000, med en andel på 31 prosent er nå redusert til 12 prosent. Andelen som benytter argumentet om matsikkerhet har imidlertid økt fra 10 prosent til 48 prosent. Det interessante er at man i 2004 er tilbake til 2000-nivå, noe som støtter opp om at endringene i 2001 var av kortsiktig karakter.

En slik dreining i 2001 må forstås på bakgrunn av utbrudd av kugalskap på kontinentet, kombinert med en frykt for at sykdommen skal krysse norske landegrensener og dermed kan komme til å angå oss i en annen grad enn før. Sakens brede oppmerksomhet i mediene har sannsynligvis forsterket en slik frykt. Trolig har også den generelle diskusjonen om mattrygghet skjerpet folks bevissthet omkring dette spørsmålet. Denne dreiningen må imidlertid ikke tolkes dit hen at folk ikke lenger tar andre hensyn når de velger å unngå, eller redusere noe på forbruket av visse typer kjøtt. Sannsynligvis er det slik at hensynet til matsikkerhet kommer i tillegg til andre hensyn som til ernæring og smak. Respondentene hadde imidlertid bare mu-

²⁴ Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant $p < 0.01$ (testet ved t-test) for storfekjøtt, $p < 0.001$ for fårekjøtt. Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant $p < 0.001$ for storfekjøtt, $p < 0.05$ for svin, $p < 0.001$ for innmat. Forskjellene mellom 2001 og 2004 er signifikant $p < 0.001$ for storfekjøtt, $p < 0.05$ for svinekjøtt og signifikant $p < 0.05$ for fårekjøtt (t-test).

²⁵ Forskjellene mellom 2000 og 2001 er signifikant $p < 0.001$ både for hensynet til ernæring, matvaresikkerhet og smak. Forskjellene mellom 2001 og 2004 er også signifikante $p < 0.001$ for hensynet til ernæring, matvaresikkerhet og smak (t-test).

lighet til å avgi ett svar på spørsmålet og det er derfor den begrunnelsen som oppleves som *viktigst* som oppgis, men ikke nødvendigvis den eneste. Funnene viser likevel at i situasjoner hvor spørsmålet om matsikkerhet aktualiseres, slik vi ser i dag, overskygger denne typen hensyn de fleste andre hensyn. Når man ikke lenger kan stole på at maten er trygg blir andre hensyn vedrørende maten tilsidesatt. Denne prioriteringen kan imidlertid raskt endres, for eksempel idet fokus på kugalskap avtar. Resultatene fra 2000 og 2004 representerer etter all sannsynlighet et mer stabilt mønster enn resultatene fra 2001.

Kugalskap (BSE) og Creutzfeldt-Jakobs sykdom (CJS), som er den menneskelige varianten av sykdommen, oppleves trolig også som mer skremmende enn mange andre matbårne sykdommer som for eksempel salmonella eller listeria. Dette til tross for at det langt flere som dør av salmonella og listeria enn av CJS. Den direkte risikoen for å bli smittet av CJS er trolig knapt nok kalkulerbar (se Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997 for nærmere diskusjon av risiko). Vi kan imidlertid anta at det er noe med sykdommens karakter (ny og av industriell opprinnelse) fryktinngytende symptomer og uheldelige status som oppleves spesielt skremmende. I tillegg kommer at sykdommen har en inkubasjonstid på flere år. Hvis man har spist infisert storfekjøtt i dag vil man ikke få vite om sykdommen er utviklet før om mange år. Det handler således om en potensiell fare som griper inn i fremtiden og hvis omfang er vanskelig å vurdere²⁶. Måten dyra har blitt påført sykdommen på, gjennom å spise fôr med benmel fra døde dyr ("kannibalisme"), har trolig også bidratt til å frata mange lysten på storfekjøtt. Alt dette bidrar til å skape et inntrykk av at sykdommen er et resultat av et moderne, intensive produksjonssystem som har fjernet seg fra det som anses som naturlig (se også Bjørkum et al. 1997).

Det er altså hensynet til egen helse og smakspreferanser som er de viktigste grunnene til å unngå eller redusere noe på forbruket av enkelte kjøttslag. Hensynet til dyrenes ve og vel er, som vi ser av tabell 2.8, et langt mindre utbredt argument. 2 prosent oppga dette som årsak til at de unngår eller reduserer noe på forbruket av visse kjøttslag i 2000 og 2001, mens i 2004 svarte 5 prosent hensynet til dyrene. Lignende resultater fremkom i en studie av fra 1993 som viste at bare om lag 3 prosent avsto fra å spise kjøtt av moralske eller miljømessige motiver (Strandbakken 1993). Våre resultater betyr ikke nødvendigvis at dette ikke er et tema som opptar folk. Flere studier viser at etiske aspekter i kjøttproduksjon er et viktig tema for mange forbrukere (Holm og Møhl 1994/1995, Almås 1991, Nygård 1994, Guzmán 1998). Wandel og Bugge (1994) fant for eksempel at over 60 prosent var villige til å betale 5 prosent mer for varer som var produsert på en dyrevennlig måte. Det resultatene i denne studien viser, er først og fremst at hensynet til dyrenes ve og vel ikke er det *avgjørende* argument for å legge om spisevanene. At så få oppgir dyrevelferd som viktigste grunn, kan naturligvis også ha sammenheng med man anser dyrevelferden for å være godt ivaretatt i norsk landbruk. Noe overraskende er det likevel at dette argumentet har så liten utbredelse, tatt i betraktning at dyrs velferd i moderne landbruk er et tema som stadig debatteres i mediene, og som ofte fremsettes som et viktig forbrukerkrav. I Norge har imidlertid dette vært lite debattert.

I 2000, 2001 og 2004 er hhv 14, 18 og 22 prosent av respondentene plassert i kategorien "åpent" sammen med vet ikke/ubesvart på spørsmålet om hva som var årsaken til reduksjon eller at de bevisst unngikk bestemte kjøttslag. Det vil si at årsakene til at man unngikk enkelte kjøttslag ikke har passet inn i de prekodete svarkategoriene. Noen oppgir her at kjøttet er tungt fordøyelig eller at det er vanskelig å tygge. Andre svarer at det handler om velvære, eller at fettene eller konsistensen på det aktuelle kjøttet er *ekkelig*. Flere svarer at de har tilgang til annen type kjøtt som for eksempel vilt, eller at de bare spiser fisk. Andre igjen oppgir religiøse grunner som årsak eller at man helt enkelt er vegetarianer. At man ikke vet hvor kjøttet

²⁶ Den engelske legen Richard Lacey uttalte for eksempel at CJS-sykdom kunne drepe 500 000 mennesker årlig. Sykdommen vil ifølge Lacey eksplodere fra omkring år 2005, siden de fleste er blitt smittet mellom 1992 og 1993 (Dagens Næringsliv 08.06.96).

kommer fra, hva som er i kjøttet eller i dyreføret, at kvaliteten ikke er god er andre grunner som blir nevnt.

Spørsmålet vi videre kan stille oss er hvorvidt det først og fremst er frykten for kugalskap som er grunnen til at noen velger bort storfekjøtt, eller om det er helt andre årsaker, som for eksempel ernæringsmessige? Og hva er det rådende argumentet for å kutte ut eller redusere svin, sau og kylling? Det er rimelig å anta at begrunnelsene for å unngå eller redusere forbruket av ulike kjøttslag vil variere avhengig av hva slags kjøtt det dreier seg om, og – ikke minst – undersøkelsestidspunktet. For å belyse dette har vi sammenstilt utsagn om hvilke kjøttslag som unngås med de begrunnelser som anses som viktigst. Når det gjelder storfekjøtt vil vi undersøke om argumentene som benyttes varierer avhengig av undersøkelsestidspunkt. I neste tabell ser vi sammenhengen mellom hva slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av og hvilket hensyn som oppgis som grunn.

Tabell 2-9 Andel som unngår ulike kjøttslag, etter årsak og år. Prosent.

	Storfe			Svin		Sau		Fjærkr.	
	2000	2001	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
Hensynet til helse ift ernæring fett, kolesterol, kreft, hjerte-/karsyk. o.l.	46	18	55	42	49	28	32	12	8
Hensynet til helse ift matvaresikkerhet (skrapesyke, kugalskap o.l.)	24	67	0	8	4	3	0	18	21
Smak	14	5	31	28	22	53	59	46	17
Hensynet til hvordan dyrene har det		1	2	2	4	3	0	12	29
Hensynet til slanking, ny 2004			2		0		0		0
Åpent	12	9	10	17	22	9	10	12	25
Ubesvart/vet ikke	4	1	0	3	0	3	0		0
Totalt	100	100	100	100	101	100	101	100	100
	(50)	(164)	(42)	(93)	(83)	(33)	(41)	(33)	(24)

I denne tabellen er antall observasjoner svært få, med unntak av 2001, så resultatene må tolkes med forsiktighet.

Hvis vi først ser på hvilke hensyn som er avgjørende for å ikke spise eller spise mindre storfekjøtt ser vi at det er store forskjeller mellom 2000, 2001 og 2004. Mens 46 prosent av de som unngår storfekjøtt benyttet argumentet om ernæring i 2000, er denne andelen i 2001 redusert til 18 prosent, men gått opp igjen til 55 prosent i 2004. Motsatt tendens ser vi når det gjelder hensynet til matsikkerhet; 24 prosent benyttet dette som argument i 2000 mot hele 67 prosent i 2001 og ingen nevnte dette i 2004. Dette har, som vi tidligere har vært inne på, med stor sannsynlighet sammenheng med den tidens oppmerksomhet rundt kugalskap spesielt og mattrygghet generelt. Denne dreiningen synes kun som en midlertidig reaksjon på sykdomssituasjonen på kontinentet i den perioden. I 2004 var hensynet til matvaresikkerhet ikke lenger tilstede som begrunnelse for å unngå storfekjøtt.

Sammenligner vi nå videre forskjeller i bruk av ulike argumenter for hvert enkelt kjøttslag i 2000 og 2004 viser resultatene at argumentet om helse har større utbredelse blant dem som unngår storfe og svin, enn blant dem som unngår fjærkre. Dette betyr altså at storfe og svin anses for å være et fetere og mer usunt kjøttslag enn fjærkre.

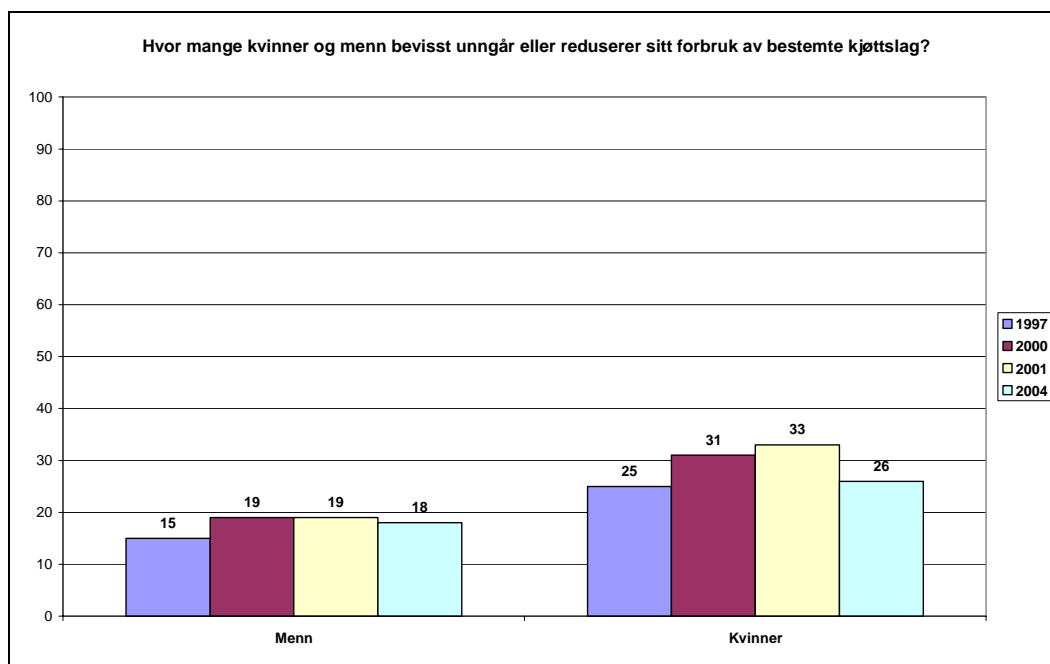
I 2004 viser analysen at argumentet om matvaresikkerhet er mer utbredt blant dem som unngår fjærkre enn de som unngår de andre dyreslagene. Dette har trolig sammenheng med at matinfeksjoner forårsaket av for eksempel salmonella i stor grad er ett tema som relateres til forbruk av fjærkre.

Ser vi videre på argumentet om smak, finner vi at dette argumentet har en større utbredelse som begrunnelse for å unngå får enn de andre kjøttslagene. I 2000 var smak et viktig argument for å unngå kylling, men i 2004 er argumentet gått over til dyrevelferd. Det kan hende at debatten om frittgående høner og burhøns har begynt å få økt oppmerksomhet.

Oppsummeringsmessig kan vi antyde at kylling fremstår som sunnest, storfe, sau og svin som tryggest, kylling som best på smak og sau og svin best på dyrevelferd. Men som nevnt, antall observasjoner er lite, og vi må være forsiktig med å trekke konklusjoner.

2.3.1 Å unngå bestemte kjøttslag på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og barn.

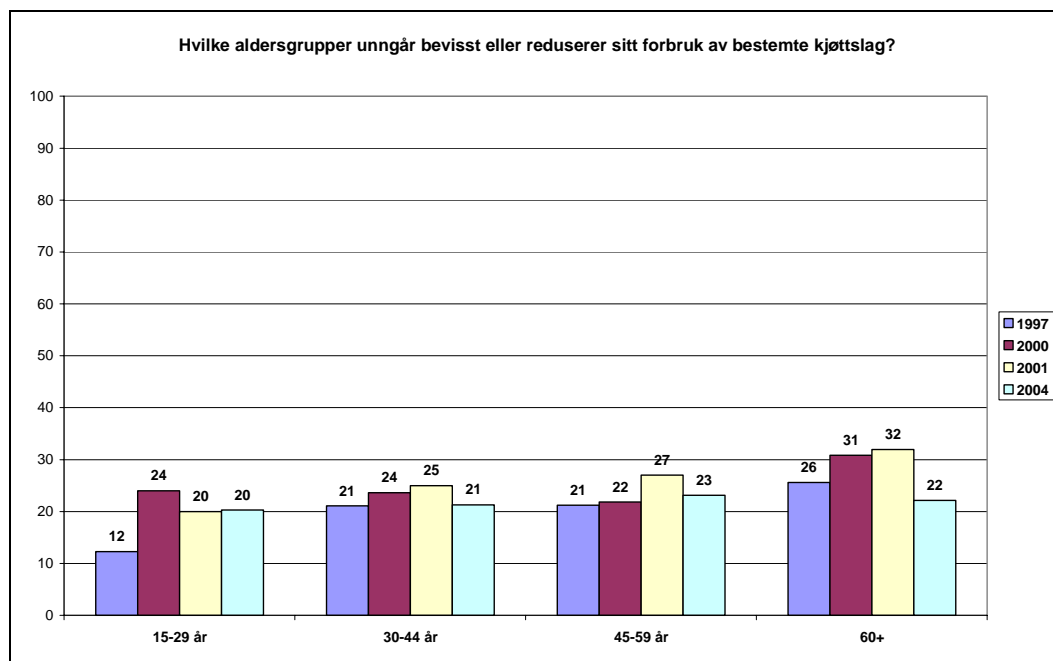
I 2004 er det færre som unngår kjøtt eller har redusert kjøttforbruket sammenlignet med 2000 og 2001. Vi har ovenfor sett at det har vært en signifikant økning fra 1997 til 2000 i andelen som unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt. Fra høsten 2000 til våren 2001 har disse tallene holdt seg stabile, på tross av omfattende mediefokus omkring kjøttproduksjon og matsikkerhet i Europa. I det videre skal vi se nærmere på hvordan utviklingen har vært i ulike grupper av befolkningen. Er det slik at disse endringene gjør seg gjeldende i noen grupper og ikke i andre? For å belyse dette har vi foretatt separate analyser på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og hvorvidt det er barn i husholdningen eller ikke²⁷. Når det gjelder sammenligning av resultatene har vi begrenset vi oss til å analysere disse på bakgrunn av kjønn og alder.

Figur 2-9 Andel kvinner og menn som bevisst unngår eller reduserer sitt forbruk av bestemte kjøttslag noe, etter år. Prosent²⁸

²⁷ Når det gjelder utdanning, sivilstatus og hvorvidt man har barn i husholdningen eller ikke sammenligner vi kun resultatene for 1997 og 2000. Dette fordi disse bakgrunnsvariablene avviker noe fra øvrige år.

²⁸ (N for Menn/Kvinner, N 1997: 497/513, N 2000: 492/507, N 2001: 490/510, N 2004: 489/509). Kjønnforskjellen er signifikant $p < 0.001$ i 1997, 2000 og 2001, mens den bare er signifikant $p < 0.01$ i 2001 (t-test). Fra 1997 til 2000 er økningen blant kvinner signifikant $p < 0.05$ og nedgangen i samme gruppe fra 2001 til 2004 er også signifikant $p < 0.05$ (t-test).

Figur 2-10 Andel som bevisst unngår eller reduserer sitt kjøttforbruk, etter aldersgruppe og år. Prosent²⁹

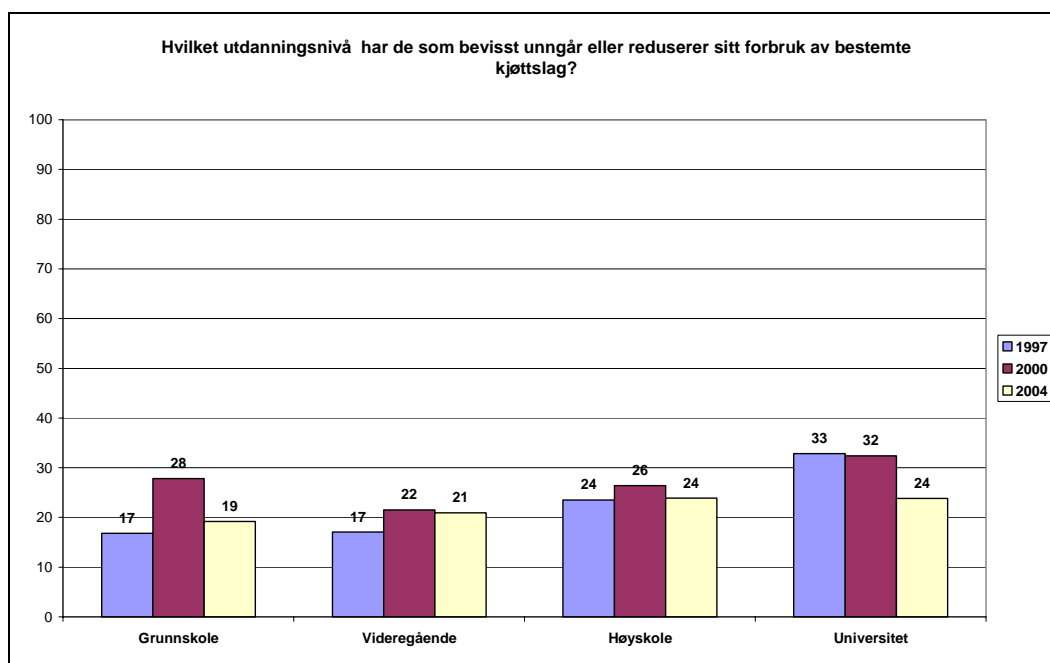
I 2004 har andelen kvinner som unngår eller reduserer kjøttforbruket gått tilbake til 26 prosent sammenlignet med 2000 og 2001, og er nå på 1997-nivå. For alle årene er det imidlertid relativt flere kvinner enn menn som unngår eller reduserer sitt kjøttforbruk. Analysene viser at det er en signifikant økning fra 1997 til 2000 og 2001 i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag blant kvinner, men ikke blant menn. Dette kan tyde på at kvinner i større grad enn før tar konsekvensene av sin kritiske holdning til kjøtt og kjøttproduksjon under eller etter perioder med kriser. Studien i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) viste at kvinner alt i alt hadde et langt mer skeptisk forhold til kjøtt og kjøttproduksjon enn menn. Sammenlignet med menn gav kvinner i større grad uttrykk for mistillit til kjøttbransjen og de hadde i større grad enn menn betenkeligheter til eget kjøttforbruk. Kvinner betraktet også i større grad enn menn kjøtt som unødvendig i kostholdet og var mer positive til vegetarisme enn det menn var. I tillegg gav de i større grad enn menn uttrykk for bekymring for hva dyra spiser og for hva industrien tilsetter kjøttproduktene. Det er derfor ikke overraskende at økningen i andelen som unngår visse typer kjøtt i større grad gjør seg gjeldende for kvinner enn for menn.

Når det gjelder endring i ulike aldersgrupper som unngikk eller bevisst reduserte bestemte kjøttslag i 2001, er det størst økning blant eldre. De andre årene slår ikke alder spesielt ut med unntak av aldersgruppen 15-29 år som hadde en signifikant økning i andelen som unngikk eller reduserte forbruket av bestemte kjøttslag fra 1997 til 2000, fra 12 prosent i 1997 til 24 prosent i 2000. Økningen i denne aldersgruppen kan også ha sammenheng med at det i 1997 var denne aldersgruppen som var *minst* tilbøyelige til å unngå eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag. Endringer i 2000 kan dermed være et uttrykk for et "etterlep" hva angår spørsmål om helse og mattrygghet – viktige årsaker til å velge bort eller redusere forbruket av kjøtt. I 2004 er det en signifikant nedgang i andelen som unngår eller reduserer sitt kjøttfor-

²⁹ (N 1997: 284/275/193/258, N 2000: 275/271/197/256, N 2001: 243/281/241/243, N 2004: 232/282/255/230). Økningen fra 1997 til 2000 for aldersgruppen 15-29 år er signifikant $p < 0.001$, og nedgangen i aldersgruppen 60+ er signifikant $p < 0.05$ (t-test). (I 1997 var sammenhengen mellom alder og unngå bruk sig for $p < .001$, i 2004 er den ikke signifikant)

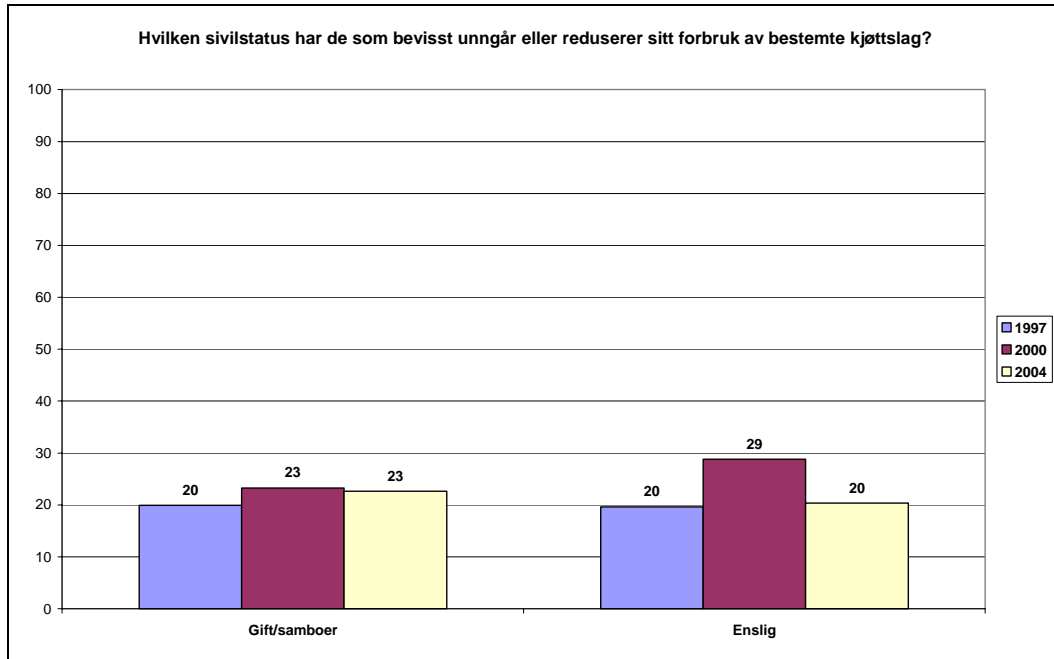
bruk i den eldste aldersgruppen. Det var samme gruppe som hadde høyeste andel som i 2000 og 2001 unngikk eller reduserte forbruket. Denne gruppen er altså tilbake til "gjennomsnittet". I 2004 er det ingen forskjell mellom aldersgrupper mht å unngå eller redusere sitt kjøttforbruk.

Ser vi på utdanning, viser analysene at det er en signifikant *økning* i andelen som enten unngår, eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag blant dem med utdannelse på grunnskolenivå, fra 1997 til 2000, for så å gå tilbake igjen til 1997-nivå i 2004. I gruppen med universitetsutdanning er det en mindre andel som bevisst unngår eller har redusert bestemte kjøttslag fra 1997/2000 til 2004. Det er altså grupper med høyere utdanning som reagerer mer umiddelbart (som i 1997), mens i 2004 finner vi ikke forskjeller mellom ulike utdanningsgrupper med hensyn til å redusere eller unngå kjøtt. Det kan tenkes det er andre prosesser som foregår i høyutdanningsgrupper enn blant dem med lav utdanning. De med høyere utdanning følger kanskje mer med i media og får en direkte påvirkning, mens for dem med lav utdanning må krisene ha versert i media en stund før dette fanges opp og gir seg utslag i endring av kjøttforbruket.

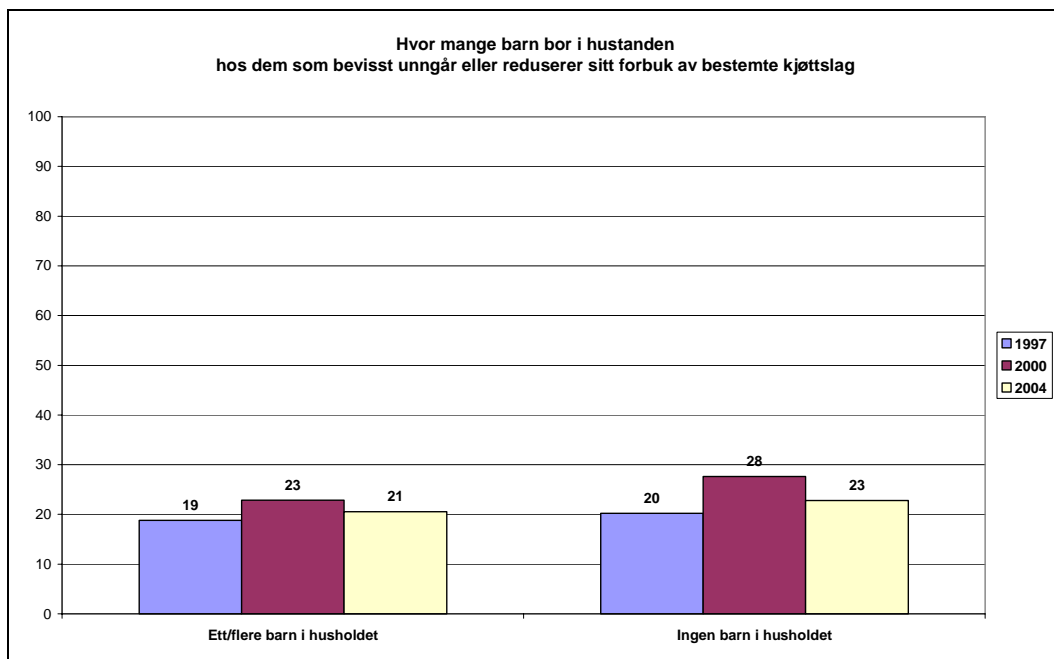

Figur 2-11 Andel som bevisst unngår eller reduserer sitt kjøttforbruk, etter utdanningsnivå og år. Prosent³⁰

³⁰ (N 1997: 232/428/272/73, N 2000: 176/400/303/108, N 2004: 151/406/301/130). Endringer i andel med grunnskoleutdanning er signifikant $p < 0.05$ (Kji-kvadrat-test).

Figur 2-12 Andel som bevisst unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag, etter sivilstand og år. Prosent³¹

Figur 2-13 Andel som bevisst unngår eller reduserer sitt forbruk av bestemte kjøttslag, etter år og antall barn i husholdet. Prosent³²

Ser vi på forskjeller mellom 1997, 2000 og 2004 på bakgrunn av sivilstatus ser vi at det er en økning i andelen som unngår visse kjøttslag blant enslige fra 1997 til 2000, men en reduksjon

³¹ (N for gift/enslig, N 1997: 638/326, N 2000: 684/302, N 2004: 663/314). For enslige er både økningen fra 1997 til 2000, og nedgangen fra 2000 til 2004 signifikant $p < 0.01$ (t-test).

³² (N for hushold med barn/uten barn, N 1997: 478/508, N 2000: 437/524, N 2004: 472/509). Økningen fra 1997 til 2000 blant dem som bor i hushold uten barn er signifikant $p < 0.01$ (t-test).

igjen i 2004. Dette kan ha sammenheng med at det er enklere for personer som lever alene å endre spisevaner, enn for personer som lever i parforhold og som må ta hensyn til andre enn seg selv. Flere studier viser for eksempel at kvinner gir uttrykk for et ønske om å redusere kjøttforbruket, men synes det er vanskelig av hensyn til mannens preferanser for kjøtt (Holm og Møhl 1994, Carles og Kerr 1988).

Analysen viser også at det er en økning i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag fra 1997 til 2000 blant personer som ikke har barn i husholdet, mens vi ikke ser en tilsvarende økning blant personer som bor i hushold med barn. Dette kan skyldes at det er flere enslige i hushold uten barn, og at det er disse som har endret kjøttforbruket fra 1997 til 2000. I 2004 er andelen igjen redusert blant dem som ikke har barn i husholdet.

2.3.2 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt sett på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning

Flere studier viser som nevnt at kvinner i større grad enn menn er opptatt av mat og helse (Wandel 1994). Kvinner spiser også (sammenlignet med menn), mer av mat som fra et ernæringsmessig synspunkt betraktes som sunnere, f.eks. grønnsaker og frukt (Wandel og Bugge 1994, Wandel 1997 i Bjørkum et al. 1997). Berg (2000) fant for eksempel at menn i større grad enn kvinner var opptatt av smak enn helse. Studier har også vist at kvinner, sammenlignet med menn, er mer bekymret for matens trygghetsmessige aspekter (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Berg 2000). Opptattheten av sunn og trygg mat varierer også mellom ulike aldersgrupper (Wandel 1994) og mellom ulike utdanningsgrupper (Wandel og Bugge 1994, Wandel og Bugge 1994, Prättälä et al. 1992, Karisto m.fl.1993). Mot denne bakgrunn kunne vi tenke oss at kvinner i større grad enn menn ville oppgi helsemessige årsaker til å unngå eller redusere forbruket av visse typer kjøtt, mens menn i større grad ville oppgi andre typer av grunner, for eksempel smak.

Resultatene viser imidlertid ingen forskjeller mellom menn og kvinner med hensyn til hvorfor man har redusert kjøttforbruket. Man fant heller ikke noen signifikante forskjeller mellom menn og kvinner i 2000 (Bjørkum og Lien 2001) med hensyn til hvorfor man reduserte kjøttforbruket³³.

Tabell 2-10 Årsaker til å bevisst unngå eller redusere forbruk av bestemte kjøttslag, etter kjønn, alder og utdanningsnivå. Prosent (På grunn av lave verdier er ikke signifikantesting relevant). 2004

	Kjønn		Alder				Utdanningsnivå			
	M	K	15-29	30-44	45-59	60+	Gr.sk.	Videreg.	Høysk.	Univ.
Helse ift. ernæring	43	46	16	42	54	60	31	39	49	56
Helse ift. matsikkerhet	11	7	3	8	10	11		12	7	8
Smak	40	38	65	46	27	26	61	39	41	20
Dyrevelferd	6	7	13	2	9	3	8	7	3	16
Slanking	0	2	3	2				3		
Total %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	65	105	31	50	52	35	13	69	61	25

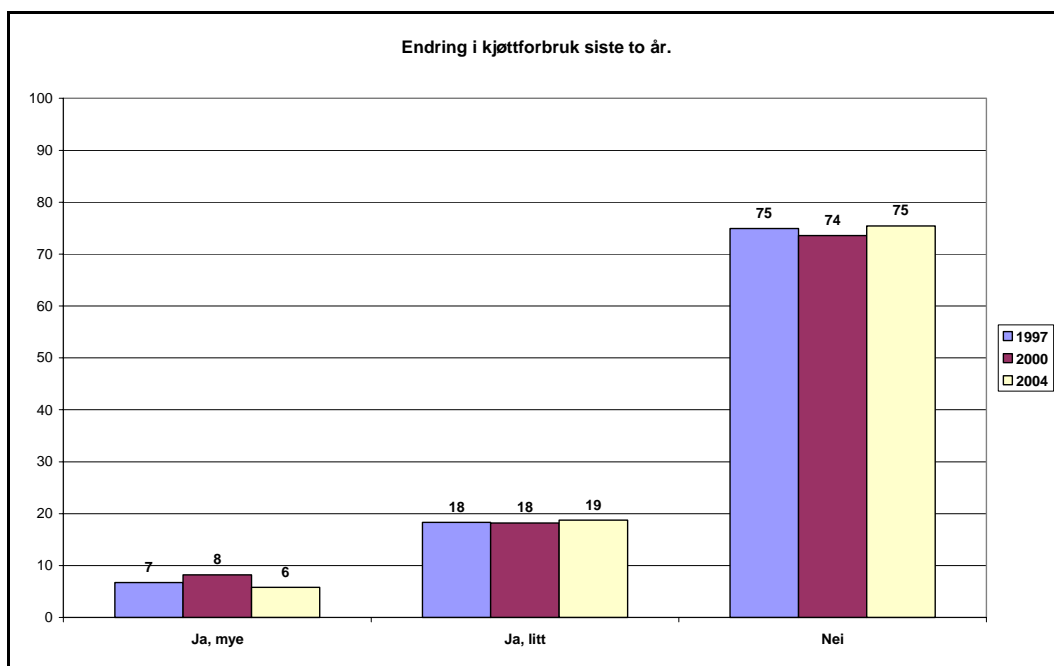
Alder viser en sterk sammenheng. Jo eldre man er, jo større andel er opptatt av ernæring, og jo eldre man er jo mindre andel mener smaken var viktigste grunn til å redusere kjøttforbru-

³³ Selv om forskjellene synes relativt store opererer vi med nokså lave tall og det skal derfor mye til å oppnå signifikante forskjeller

ket. I forhold til utdanning er det også slik at jo høyere utdanning, jo større andel svarer ernæring som grunn til å redusere kjøttforbruket, og en mindre andel svarer smaken. Dyrevelferd synes å bli viktigere blant dem med universitetsutdanning. Det kan tenkes disse har et mer refleksivt forhold til både hva som er sunt (ernæring) og av mer omkringliggende forhold som dyrevelferd. Antall observasjoner i de ulike gruppene blir imidlertid svært få, så resultatene må fortolkes med forsiktighet.

2.4 Endring i kjøttforbruk siste to år (etter undersøkelsestidspunkt)

Ett annet av spørsmålene som undersøkelsen tar for seg, er i hvilken grad folk selv rapporterer endring i kjøttforbruket i løpet av de siste to år, og hva slags endringer som er foretatt. Her er det ingen endringer over tid. Til sammen ser vi at en fjerdedel av befolkningen hadde endret sitt forbruk av kjøtt i løpet av de siste 2 årene for alle tre undersøkelsestidspunktene.

Figur 2-14 Endring i eget kjøttforbruk siste to år. Prosent³⁴

Blant dem som hadde endret sitt kjøttforbruk var det endringer i form av å spise sjeldnere kjøtt eller kutte det helt ut som var mest utbredt, etterfulgt av å spise mindre av enkelte kjøttslag samt det å skjære bort synlig fett. Noen svarte også at de spiste mer kjøtt. Når vi sammenligner hva slags endringer som ble rapportert over tid viser resultatene at det er færre som sier de spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut, det er flere som spiser oftere kjøtt, relativt flere som spiser middag kjøtt/mindre grønt, flere som spiser oftere retter med kjøtt som hovedingrediens og tilleggsingrediens. Endringen i kjøttforbruket går altså mot å spise oftere kjøtt og ikke mindre.

³⁴ (N 1997: 1010, N 2000: 999, N 2004: 1002). Ingen signifikante endringer mellom årene.

Tabell 2-11 Endringsformer etter undersøkelsestidspunkt, flere svar mulig. Prosent³⁵

	1997	2000	2004
Spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut	44	38	32
Spiser oftere kjøtt	14	16	24
Middag med mindre kjøtt / mer grønt	25	27	30
Middag med mer kjøtt / mindre grønt	5	4	11
Oftere retter med kjøtt som hovedingrediens	11	13	19
Oftere retter med kjøtt som tilleggsingrediens	12	8	19
Spiser mer rent kjøtt	20	18	25
Spiser mer pølse og farseprodukter	10	5	9
Skjærer oftere bort synlig fett	22	19	24
Spiser mindre av enkelte kjøttslag	25	33	33
N	253	264	246

2.4.1 Endring de siste to år etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt

Det er flere kvinner enn menn som spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut; men denne kjønnsforskjellen er blitt mindre fra 1997 til 2004. Det er også flere kvinner enn menn som spiser middag med mindre kjøtt og mer grønt, og for kvinner har denne andelen økt fra 1997 til 2004. Det er også en økning blant kvinner som sier de oftere spiser retter med kjøtt som hovedingrediens, og det er en økning blant kvinner at relativt flere skar bort synlig fett i 2004 sammenlignet med 1997.

Tabell 2-12 Endringsformer etter kjønn og år, flere svar mulig. Prosent³⁶

	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
Spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut	29	30	25	53	44	38
Spiser oftere kjøtt	26	21	31	7	12	19
Middag med mindre kjøtt / mer grønt	19	20	22	28	33	37
Middag med mer kjøtt / mindre grønt	9	4	19	2	3	5
Oftere retter med kjøtt som hovedingred.	18	19	22	7	7	17
Oftere retter med kjøtt som tilleggsingred.	11	8	20	12	8	18
Spiser mer rent kjøtt	24	20	25	17	16	26
Spiser mer pølse og farseprodukter	9	5	10	10	4	8
Skjærer oftere bort synlig fett	23	18	17	20	19	30
Spiser mindre av enkelte kjøttslag	19	26	29	29	39	37
N	91	119	108	163	145	139

³⁵ Endring fra 1997 og 2000 er signifikant $p < 0.05$ for "mer pølse og farseprodukter" og "mindre av enkelte kjøttslag". Endring fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$ for "oftere kjøtt", signifikant $p < 0.01$ for "middag med mer kjøtt" og signifikant $p < 0.001$ for "oftere retter med kjøtt som tilleggsingr." (t-test). Endring fra 1997 til 2004 er spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut sig for $p < .01$. spiser oftere kjøtt $p < .01$, middag med mer kjøtt/mindre grønt $p < .05$, oftere retter med kjøtt som hovedingrediens $p < .05$

³⁶ Kjønnsforskjellene er signifikant $p < 0.001$ i 1997 for "spiser sjeldnere kjøtt" og "spiser oftere kjøtt", samt i 2000 for "middag m/ mer kjøtt". Kjønnsforskjellene er signifikant $p < 0.01$ i 1997 for "middag m/ mer kjøtt", i 2000 for "oftere kjøtt som hovedingred." og i 2004 for "middag m/ mindre kjøtt". Kjønnsforskjellene er signifikant $p < 0.05$ i 1997 for "oftere kjøtt som hovedingred.", i 2000 for "sjeldnere kjøtt", "oftere kjøtt", "middag m/mindre kjøtt", "spiser mindre av enkelte kjøttslag" og i 2004 for "sjeldnere kjøtt", "oftere kjøtt" og "skjærer oftere bort fett" (kji-kvadrat-test). Fra 1997 til 2004 er følgende signifikant blant kvinner: andel som spiser sjeldnere kjøtt eller kuttet ut ($p < .01$), andel som spiser oftere kjøtt ($p < .01$), Oftere retter med kjøtt som hovedingrediens ($p < .01$) og skjærer oftere bort synlig fett ($p < .05$).

Som vi ser av tabellen er det til dels store forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder ulike typer av endring med hensyn til kjøttforbruk. Det er flere kvinner som spiser sjeldnere kjøtt eller kutter ut sammenlignet med menn, alle år. Det er flere menn enn kvinner som spiser oftere kjøtt, også alle år. Disse resultatene støtter opp under resultater fra MMI's spisevaneundersøkelse (i Kjøttets tilstand 2000) som viste at kvinner i økende grad var opptatt av å unngå å spise for mye kjøtt. Endringen over tid viser at selv om flere kvinner enn menn endrer i retning av å spise sjeldnere kjøtt eller kutte helt ut, er det likevel en synkende andel av kvinner som endrer kjøttspisingen i retning av å spise sjeldnere kjøtt. Dette stemmer med resultatene vi viste tidligere at en økende andel kvinner spiser oftere kjøtt til middag. Dette betyr at det er kvinner som stort sett står for økningen i kjøttforbruket, slik det også er blitt beskrevet tidligere.

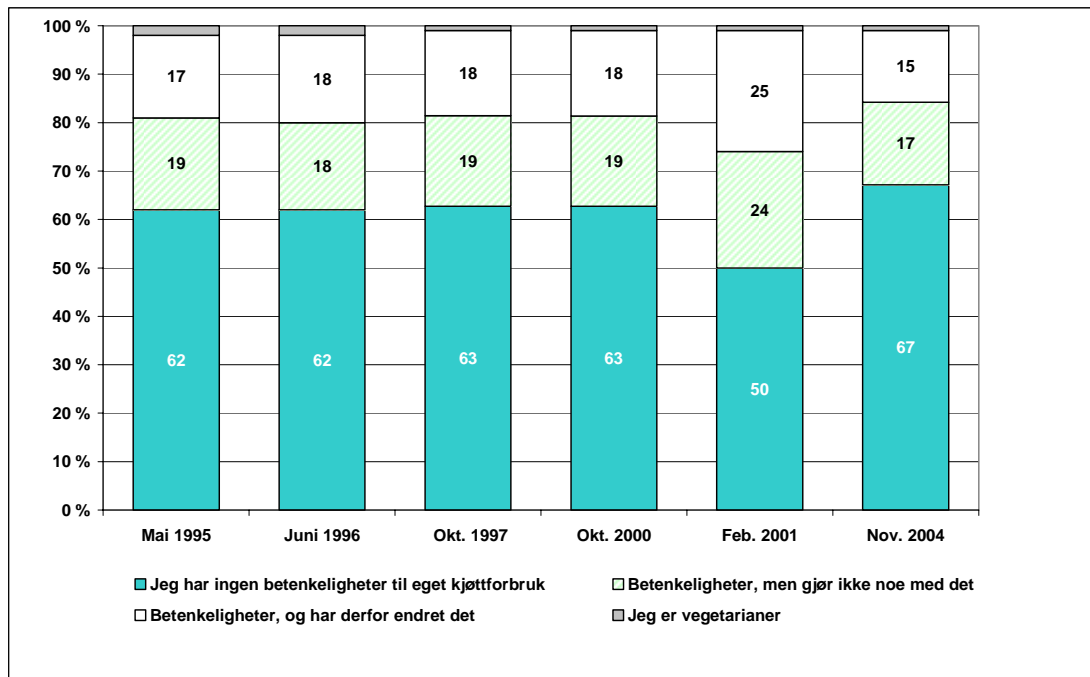
3 Betenkeligheter til kjøtt

Vi har i det foregående sett at det har vært en økning i perioden 1997 til 2000 i andelen av befolkningen som enten unngår helt, eller reduserer noe på enkelte kjøttslag, dernest ingen forskjeller mellom november 2000 til mars 2001, og en reduksjon igjen i 2004. Blant dem som bevisst har redusert sitt kjøttforbruk er ikke lenger begrunnelsen matsikkerhet, slik den var i 2001, men hensynet til ernæring og smak (2000 og 2004).

I det videre skal vi undersøke hvorvidt det har skjedd en endring når det gjelder andelen som gir uttrykk for *skepsis* til kjøtt. Spørsmålet er formulert i følgende svaralternativer; ”jeg har ingen betenkeligheter med hensyn til mitt kjøttforbruk”, ”jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk, men gjør ikke noe med det”, ”jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk og har derfor endret det”, ”jeg er vegetarianer”. Dette er altså ikke et rent holdnings-spørsmål, men et spørsmål som også sier noe om forholdet mellom *holdning* og *handling*. Spørsmålet har blitt stilt på samme måte i ulike undersøkelser siden våren 1995 og gir derfor mulighet til å sammenligne noe lenger tilbake i tid enn øvrige spørsmål i undersøkelsen³⁷. Vi vil presisere at spørsmålet omhandler betenkeligheter til *eget* forbruk, og ikke til kjøttproduksjon eller kjøttbransjen mer generelt.

Analysene viser at andelen som gir uttrykk for betenkeligheter til eget kjøttforbruk i perioden 1995 til 2000 er svært stabil (se figur 3-1). Andelen som ikke har betenkeligheter ligger på 62-67 prosent i hele perioden med unntak for 2001, mens andelen som har betenkeligheter ligger i underkant av 40 prosent (hvorav om lag halvparten svarer at de har endret). Om lag 1-2 prosent oppgir å være vegetarianere. I undersøkelsen fra februar/mars 2001, ser vi imidlertid at dette stabile mønsteret er endret. Andelen som svarer at de *ikke* har betenkeligheter er nå redusert til 50 prosent. Dette er en endring på 13 prosentpoeng. Tilsvarende er andelen som svarer at de har betenkeligheter, men ikke gjør noe med det økt fra 19 prosent i 2000 til 23 prosent i 01. Andelen som svarer at de har betenkeligheter og derfor har endret har økt fra 18 til 26 prosent i samme periode. Vi ser at denne økningen i andelen som hadde betenkeligheter til eget kjøttforbruk ikke reflekterte noen varig endring. I 2004 økte andelen som ikke hadde betenkeligheter til eget kjøttforbruk, fra 50 prosent i 2001 til 67 prosent i 2004.

³⁷ Undersøkelser gjennomført av Feedback Research våren 1995 og våren 1996 på oppdrag fra OFK

Figur 3-1 Betenkeligheter til eget kjøttforbruk, eller ikke³⁸. Prosent³⁹

En økning i andelen med betenkeligheter til eget kjøttforbruk fra november 2000 til mars 2001 skyldtes etter all sannsynlighet den massive oppmerksomheten rundt kjøtt, først og fremst storfekjøtt, som var i norske medier i denne perioden. Utbrudd og spredning av kugalskap i hhv. Frankrike, Tyskland, Italia og flere andre europeiske land, med påfølgende diskusjoner om konsekvenser for mattryggheten også her til lands har daglig vært nyhetsstoff i norske aviser. I midten av februar brøt munn- og klovsyken ut i England. Selv om viruset ikke er farlig for mennesker har det likevel medført en lang rekke av reportasjer, kommentarer og ledere som har rettet søkelyset mot negative konsekvenser av moderne landbruk så vel for mennesker som for dyr. Nyheter og andre reportasjer i TV har vist bilder av syke dyr, masseslakt og bålrensing. Alt dette har trolig bidratt til å gjøre norske forbrukere mer skeptiske. Som vi så i kapittel 2.1 er det i samme periode (1. kvartal 2001) registrert en nedgang på 7 prosent i forbruket av storfekjøtt (foreløpige tall). Dette reflekteres også i forbruksresultatene for 2001, der vi så at det fra 2000 til 2001 er flere som har kuttet ned på forbruket av storfekjøtt, og at flere gjør det av hensyn til matsikkerhet (jf. kap 2). I 2004 synes denne skepsisen å være glemt.

Betenkeligheten til eget kjøttforbruk har altså vært stabil fra 1995 til 2004, med unntak av året 2001. Dette kan tyde på at de tidligere dyrehelsekriser i perioder før samtlige undersøkelser ikke synes å ha hatt betydning for betenkeligheter til kjøtt. Det vil si at skepsisen til kjøtt ikke var spesielt lav i verken 1997 eller 2000, målt med dette ene spørsmålet.

³⁸ Jeg skal nå lese opp fire utsagn om kjøtt og spisevaner, og jeg vil at du skal si hvilket av disse utsagnene som best gir uttrykk for din mening om kjøttspising.

³⁹ (N 1995:1033, N 1996:1035, N 1997:996, N 2000:980, N 2001:996, N 2004:993). Endringene fra 2000 til 2001 og igjen til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for gruppen "ingen betenkeligheter" og "betenkeligheter, derfor endret". For gruppen "betenkeligheter, gjør ikke noe" er endringen fra 2000 til 2001 signifikant $p < 0.01$ og fra 2001 til 2004 signifikant $p < 0.001$ (t-test).

3.1 Betenkeliheter og kjønn

Kvinner gir i større grad enn menn uttrykk for betenkeliheter til sitt kjøttforbruk. Disse kjønnsforskjellene finner vi alle fire år. Når vi ser på endringer for menn og kvinner separat (1997-2004), finner vi at forskjellene mellom kvinner og menn blir stadig mindre. Kvinnene får stadig mindre betenkeliheter med eget kjøttforbruk, og er i ferd med å nærme seg mennenes nivå.

Fra 2000 til 2001 er det noen flere menn som har betenkeliheter, mens hos kvinnene er det ingen slike endringer.

Tabell 3-1 Andel som har betenkeliheter til eget kjøttforbruk, eller ikke, etter kjønn og år. Prosent⁴⁰

	Menn				Kvinner			
	1997	2000	2001	2004	1997	2000	2001	2004
Ingen betenkeliheter	70	68	54	70	56	57	46	64
Betenkeliheter, endrer ikke	16	17	26	17	21	20	22	17
Betenkeliheter, har endret	14	14	20	12	21	21	31	18
Vegetarianer	0	0	1	1	2	2	1	1
N	490	482	491	487	506	499	508	508

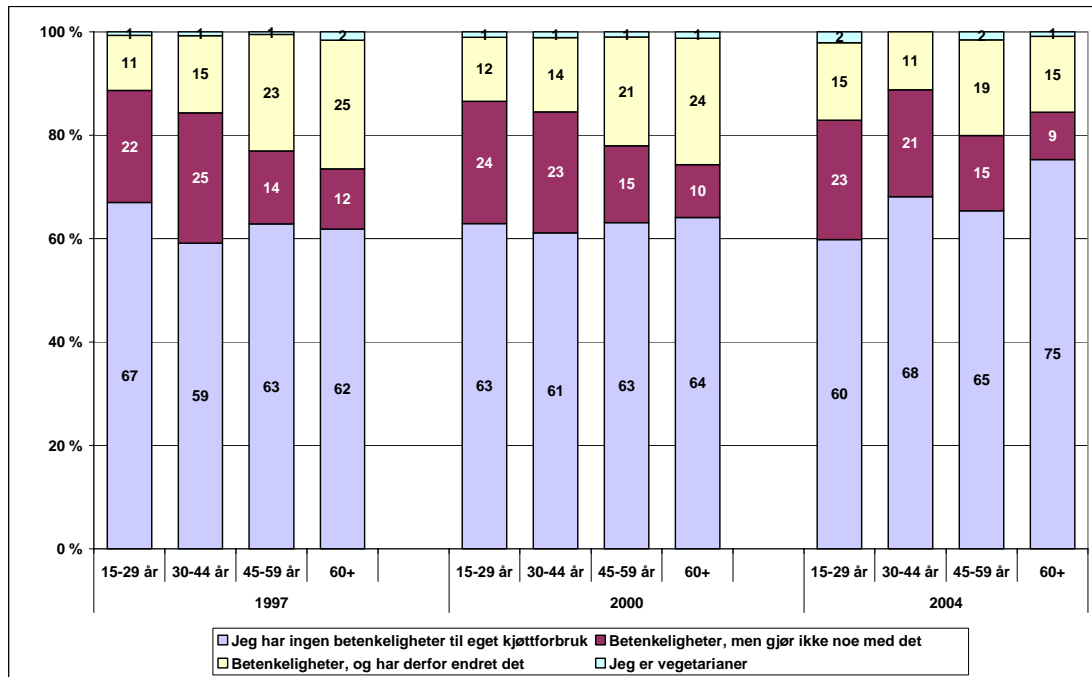
Ser vi nærmere på forskjellene mellom menn og kvinner i perioden 2000 til 2001 ser vi at økningen i andelen som har betenkeliheter, men ikke gjør noe med det, er noe større for menn enn for kvinner (hhv. 9 og 2 prosentpoeng). For økningen i andelen som har betenkeliheter og derfor har endret er det motsatt; her er økningen større for kvinner (hhv. 6 og 10 prosentpoeng). Det synes altså som om kvinner fører an og menn kommer etter; en større andel menn endrer posisjon fra å ikke ha betenkeliheter i det hele tatt, til å ha betenkeliheter, mens kvinner i større grad går fra å kun være betenkte til å og faktisk *handle*, gjennom en endring av forbruket. Det kan se ut til at kvinner er de som først legger om spisevanene, mens menn gradvis kommer etter. Årsaken til at kvinner synes å være de som først "gjør noe" i dette spørsmålet kan ha sammenheng med at kvinner i mindre grad enn menn ser på kjøtt som en nødvendig og uunnværlig del av kostholdet (Lien, Bjørkum og Bye 1998), noe som igjen kan forstås som uttrykk for rolle- og identitetsforskjeller (Bjørkum et al. 1997:93). Dessuten er det kvinner som i første rekke handler og lager mat⁴¹; (Ekström 1990, Berg 2000) og som har den praktiske erfaringen med å gjøre matvalg. De er også mer opptatt av og har mer kunnskap om mat og helse (Wandel 1997). Ytterligere en forklaring kan være at kvinner i større grad enn menn knytter matvalg til omsorgsrollen, og at dette i seg selv kan forsterke en 'føre-var'-holdning. Når vi videre ser på resultatene fra 2004, er det kvinnene igjen som har endret holdning og atferd mest. Det er en sterk økning i andelen kvinner som ikke lenger har betenkeliheter fra 2001 til 2004, og en tilsvarende nedgang i andelen kvinner som har betenkeliheter og har endret. Det er fortsatt igjen noen kjønnsforskjeller, men kvinnene er i 2004 blitt mer lik mennene enn tilfellet var for eksempel i 1997. Kvinnenes skepsis til kjøtt synes å ha avtatt.

⁴⁰ Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant $p < 0.001$ for 1997 og 2000, $p < 0.01$ for 2001 (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 2000 og 2001 er for menn signifikant $p < 0.001$ når det gjelder "ingen betenkeliheter" og "betenkeliheter, men gjør ingenting med det", $p < 0.05$ for "betenkeliheter og har derfor endret". Forskjellene mellom 2001 og 2004 er for menn signifikant $p < 0.001$ for alle disse tre gruppene. Både forskjellene fra 2000 til 2001 og fra 2001 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for kvinner når det gjelder "ingen betenkeliheter" og "betenkeliheter og har derfor endret", mens forskjellen fra 2001 til 2004 er signifikant $p < 0.05$ for kvinner i gruppen "betenkeliheter, men gjør ingenting med det" (t-test).

⁴¹ Resultater i denne studien viser at mens 77 prosent av kvinnene i parforhold svarer at de for det meste lager maten selv, er andelen 18 prosent blant menn! (resultater ikke vist)

3.2 Betenkeligheter og alder

Tilbøyeligheten til å *endre* som følge av betenkeligheter økte med økende alder både i 1997 og 2000. I 2004 er det ikke lengre de eldre som har betenkelig og endrer slik det var tidligere. Nå er det en økende andel eldre som ikke lenger har betenkeligheter med kjøtt. Økningen fra 64 prosent blant de eldste som ikke hadde betenkeligheter i 2000 til 75 prosent i 2004, er signifikant for $p < .01$. Dette er i tråd med resultatene fra kapittel 2, som viste at økningen i kjøttforbruket har vært stort blant de eldre. Både i 1997 og i 2000 er det en signifikant større andel blant de eldre enn de yngre som svarer at de har endret som følge av betenkeligheter (se figur 3-2).

Figur 3-2 Betenkeligheter med eget kjøttforbruk og endrer dette – eller ikke, etter aldersgrupper og år. Prosent⁴²

⁴² N 1997 15-29 år=282, 30-44 år=290, 45-59=175, 60+=249

N 2000 15-29 år=275, 30-44 år=279, 45-59=175, 60+=249

N 2004 15-29 år=234, 30-44 år=295, 45-59=236, 60+=231

Sig sammenhenger for $p < .001$ alder og betenkeligheter for alle tre år

Signifikante endringer mellom 1997 og 2004: Blant de som er 60+: økt andel som har ingen betenkelighet, sig for $p < .01$, redusert andel som har betenkeligheter og gjort noe med det

4 Tillit og mistillit

Vi skal i dette kapittelet ta for oss forbrukernes opplevelse av tillit, og forholdet mellom tillit og henholdsvis betenkeligheter, bekymring, og forbrukerinnflytelse. I alle de tidligere undersøkelser om kjøtt, holdninger og endring fant vi signifikante sammenhenger mellom tillitsrelaterte holdninger og tilbøyelighet til endring av kjøttforbruket. Mer presist fant vi at *'jo sterkere en slutter opp om utsagn som uttrykker tillit overfor kjøttbransjen, jo mindre er sannsynligheten for at en har endret forbruket av kjøtt de siste to år'*. Tillit til kjøttbransjen (målt gjennom flere ulike spørsmål) syntes med andre ord å demme opp for endring. Videre fant vi at *'jo sterkere en slutter opp om spørsmål som uttrykker bekymring og manglende innflytelse, jo større er sannsynligheten for at en har endret (og antagelig redusert) kjøttforbruket de siste to årene'* (Lien et.al. 1998 s.142). Det synes med andre ord å være klare sammenhenger mellom tillitsforhold og forbruk av kjøtt.

Nyere studier om forbrukeres i forhold til matvarespørsmål, har vist betydningen av å skille mellom direkte tillit til mat og institusjonell tillit, det vil si tilliten til aktører som produserer eller kontrollerer maten (Berg 2000). En viss bekymring i forhold til eget matforbruk kan i prinsippet eksistere side om side med mer generell tillit til de aktører som er involvert i matproduksjon og kontroll. På samme måte kan mistillit til institusjonelle aktører komme til uttrykk uten at dette innebærer utpreget bekymring i forhold til eget forbruk.

Det er fire typer av spørsmål i undersøkelsen som direkte eller indirekte berører spørsmål om tillit. Det ene er ovennevnte spørsmål om betenkeligheter med eget kjøttforbruk. De andre spørsmålene er holdningsspørsmål som fokuserer på henholdsvis tillit, bekymring og innflytelse. Når det gjelder begrepet tillit omfatter dette tre påstander om hvorvidt respondenten har tillit til at norsk kjøtt er trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap, har tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard og har tillit til at dyrene blir behandlet godt mens de lever. To spørsmål fokuserer på bekymring, og omhandler hvorvidt respondenten er bekymret 'når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg', og om respondenten er bekymret 'når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter'⁴³. Det første handler om forbrukerens helse, i tillegg til dyras. Det andre handler først og fremst om den enkelte forbrukers helse. Spørsmålene, med unntak av utsagnet om hva industrien tilsetter kjøttproduktene, ble i tillegg til de ordinære undersøkelsene i 1997 og 2000 gjentatt i surveyen i februar/mars 2001. Den siste typen spørsmål som indirekte berører tillit, er ett spørsmål om forbrukerinnflytelse, formulert som en påstand om at 'kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne'.

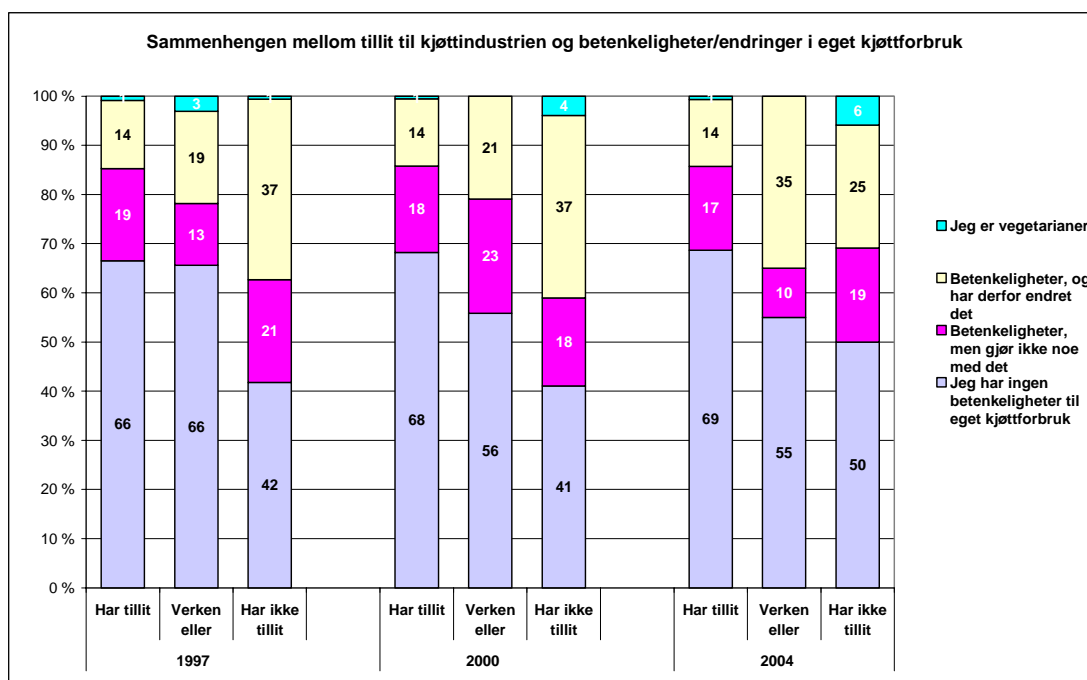
I enkelte av spørsmålene kan det muligens være noe uklart for respondentene hva som menes med begreper som "kjøttindustrien" og "kjøttprodusenter". For kjøttindustrien er det vel mest

⁴³ Holdningsspørsmålene i undersøkelsen er vekselvis formulert klart positivt (som spørsmålene om tillit) og klart negativt (som spørsmålene om bekymring). I tolkningen av svarene er det viktig å se disse spørsmålene i sammenheng, ettersom tendensen til enighet ('ja-siing') vil forsterke oppslutningen om begge utsagn, og gi et mer positivt inntrykk (for tillit) eller negativt inntrykk (for bekymring) enn det som er tilfelle. Når det gjelder sammenligning av resultater over tid, har imidlertid slike effekter ingen betydning.

nærliggende å oppfatte dette som dem som bearbeider og videreforedler kjøttet, både slakterier, og videreforedlere som for eksempel Gilde og Orkla. "Kjøttprodusenter" er også uklart, ettersom dette i bokstavelig forstand egentlig er bøndene, men som vi vil tro av mange respondenter også har oppfattet som kjøttindustrien. I fortolkningen vil det derfor være vanskelig å kunne referere til helt konkrete aktører, men må se på dem som de leddene som befinner seg i matvarekjeden før detaljist.

4.1 Sammenhenger mellom institusjonell tillit og betenkeligheter

Vi skal først ta for oss sammenhengen mellom spørsmål om tillit og det å ha betenkeligheter. Vi så i forrige kapittel at andelen som har betenkeligheter til kjøtt har økt fra november 2000 til mars 2001, men gått ned igjen i 2004. Det er derfor interessant å undersøke i hvilken grad det å ha betenkeligheter til eget kjøttforbruk, samt det å evt. velge å gjøre noe med det, har noen sammenheng med opplevelsen av institusjonell tillit. Mer presist: vil mistillit til kjøttbransjen øke tilbøyeligheten til å la eventuelle betenkeligheter få konsekvenser i praksis? Vi har her tatt utgangspunkt i det tillitsspørsmålet som berører kugalskap og skrapesyke.

Figur 4-1 Sammenheng mellom holdning til utsagnet "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap"⁴⁴ og besvarelser av spørsmålet "Har du betenkeligheter til eget kjøttforbruk?", etter år.⁴⁵

Figuren viser at blant dem som har tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er trygt å spise mht kugalskap og skrapesyke var det 66 prosent som *ikke* har betenkeligheter med sitt kjøttforbruk, mens andelen blant dem som svarer at de ikke har tillit var 42 prosent i 1997. Denne tendensen var omtrent lik i 2000 og 2004. Med andre ord; det er en større andel blant dem uten tillit enn dem med tillit som er skeptiske til sitt kjøttforbruk.

⁴⁴ "Har tillit" er summen av helt/delvis enig i utsagnet, mens "Har ikke tillit" er summen av helt/delvis uenig i utsagnet.

⁴⁵ (N for holdning til til utsagnet etter år. N 1997:794, 32, 158. N 2000:765, 43, 151. N 2004: 900, 20, 68). Ingen signifikante endringer, men signifikant innen hvert år, $p < .001$

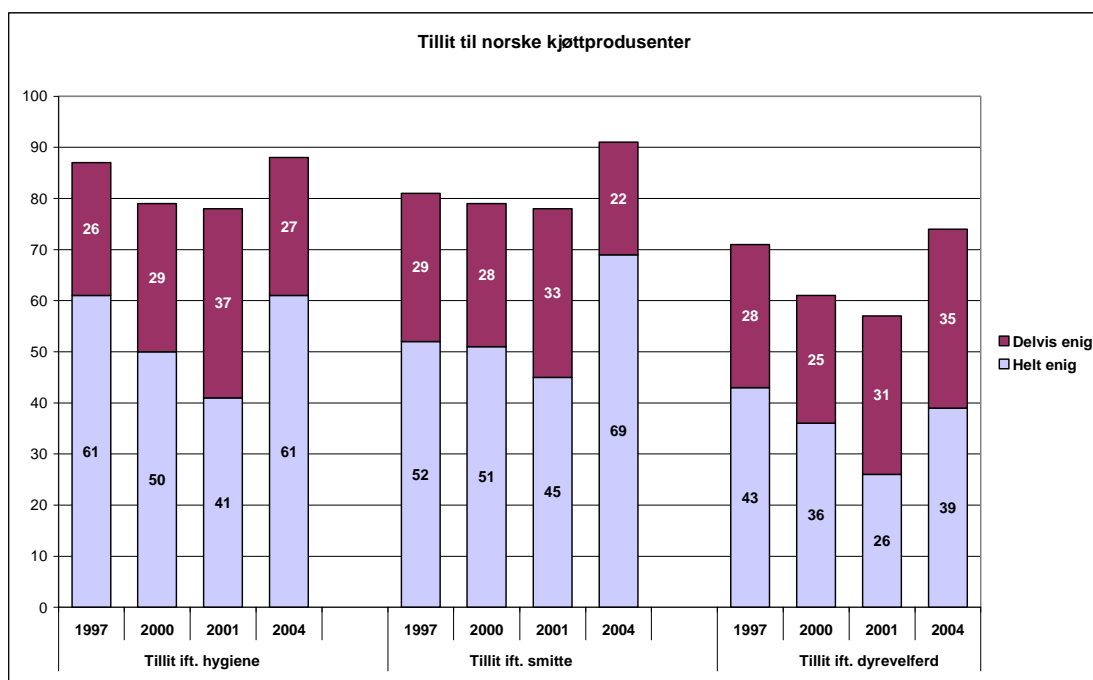
Figuren viser videre at det ikke er noen forskjell mellom det å ha tillit og det å ikke ha tillit når det gjelder å gi uttrykk for betenkeligheter, men *ikke* gjøre noe med det. Det er altså en like stor andel blant de med tillit som de uten tillit som er skeptiske, uten at de ”gjør noe med det. Denne tendensen er lik for alle tre årene. Når det gjelder sammenhengen mellom det å ha eller ikke ha tillit og det å ha betenkeligheter og derfor *endre* forbruket, er det en overvekt av de uten tillit som endrer sitt forbruk, mens andelen blant de som har tillit er langt lavere. Igjen er tendensen lik for alle tre år. (Det kan se ut som om det er en stor forskjell mellom andelen som har betenkeligheter og gjør noe med det blant dem som ikke har tillit når vi sammenligner 1997 og 2004, hhv 37 og 25 prosent. Denne er imidlertid ikke signifikant, da det er relativt få observasjoner i gruppen som ikke har tillit, både i 1997 og 2004.)

Disse resultatene gir støtte til to viktige poenger. For det første ser vi at det å ha betenkeligheter uten å gjøre noe med det, *ikke* nødvendigvis har noen sammenheng med spørsmål om institusjonell tillit. Det er altså fullt mulig å ha en passiv form for skepsis, - en som ikke gir seg utslag i handling – uten at man dermed har noen opplevelse av institusjonell mistillit. For det andre ser vi at det er en markant sammenheng mellom det å gjøre noe med betenkelighetene, og det å ha manglende tillit til norsk kjøttindustri. Dette kan tolkes som et uttrykk for at skepsis gjør seg gjeldende på to ulike nivå: det ene nivå er en følelse av skepsis eller bekymring i forhold til kjøtt som ikke er rettet mot noen institusjonell aktør. Denne form for betenkelighet gir, som vi ser, lite utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Det andre nivå er en form for betenkelighet som er sterkt korrelert til institusjonell mistillit, og som kan sies å berøre en markedsrelasjon. Denne form for betenkelighet gir, som vi ser, utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Resultatene indikerer at potensialet for handling (i form av endret kjøttforbruk) i særlig grad utløses når de generelle betenkeligheter med eget kjøttforbruk kobles til mistillit til aktuelle institusjoner, eller relasjonell mistillit.

Disse funnene støtter også opp om resultater fra nyere studier av tillit til mat (Berg 2000, Kjærnes og Dulsrud 1998), nemlig at det er fruktbart å skille mellom de tillitsforhold som er knyttet til institusjonelle relasjoner, og de som angår et mer privat og direkte forhold til mat. Når betenkeligheter kobles til institusjonell mistillit, ser det ut til at det får sitt ’motsvar’ i form av endrede forbruksvaner. En aktiv endring av forbruket kan med andre ord tolkes, ikke bare som en måte å sikre egen helse, men også som et signal (og kanskje det eneste mulige) tilbake til aktuelle produsenter om at tillitsrelasjonen er svekket.

4.2 Endringer i tillit til norsk kjøttindustri

Vi skal i det følgende undersøke hvorvidt de endringer vi har sett fra 1997 til 2004 og fra 2000 til 2001 når det gjelder det å unngå visse typer kjøtt, og når det gjelder betenkeligheter, også gjenspeiles i endringer når det gjelder de tre spørsmålene om *institusjonell tillit*. Vi ser her på tillit til en av aktørene i matvarekjeden, nemlig kjøttindustrien. Tillit til offentlige myndigheter og kontrollinstanser har vi ikke informasjon om.

Figur 4-2 Andel som er helt og delvis enig påstander knyttet til tillit til norske kjøttprodusenter i forhold til hygiene, smitte og dyrevelferd⁴⁶. Prosent⁴⁷

Folks tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god *hygienisk standard* ble redusert med 8 prosentpoeng fra 87 prosent i 1997 til 79 prosent i 2000, men økte igjen til 88 prosent i 2004. I perioden 2000 til 2001 ser vi en forskyvning fra andelen som er helt enige til andelen som er delvis enige. Andelen helt enige er redusert fra 50 prosent i 2000 til 41 prosent i 2001 ($p < 0.001$ t-test), mens andelen delvis enig har økt fra 29 prosent til 37 prosent ($p < 0.001$ t-test). Denne nedgangen kan forklares på ulike måter. En forklaring kan være at det har vært en generell økning i fokuseringen på hygiene i markedet. Selv om man i Norge i langt mindre grad enn i andre land har hatt problemer med f.eks. salmonella, campylobacter, E.coli og lignende har det vært en økning i antall rapporterte tilfeller av infeksjoner de senere år (Kjøttets tilstand 2000). Det er også rettet søkelys mot hvorvidt norsk kjøttindustri på enkelte områder tilfredsstiller de krav og retningslinjer til hygiene som kommer fra EU-hold. Sammen med en endring av kontrollsystemet for import av kjøtt til Norge og fokus på mulige negative konsekvenser av åpnere grenser, kan dette indirekte ha bidratt til at tilliten til industrien har blitt svekket. Forskyvningen i andelen helt enige til andelen delvis enige fra 2000 til 2001 kan, kan også ha sammenheng med det generelle negative søkelyset som den senere tid er satt på moderne kjøttindustri i alminnelighet. Selv om spørsmålet om hygiene er substansielt forskjellig fra spørsmålet om kugalskap (og munn og klovsyke) kan den generelle debatten om mattrygghet "smitte over" også på andre områder (Bjørkum og Lien 2001).

Det andre spørsmålet var påstand om folk hadde tillit til at norsk kjøttindustri leverte kjøtt som var trygt å spise med hensyn på *skrapesykdom og kugalskap*. Konklusjonen i undersøkelsen fra 1997 (Lien et. al. 1998) var at tilliten til norsk kjøttindustri var høy blant norske

⁴⁶ Holdning til følgende tre utsagn ligger til grunn: "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard", "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap" og "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som er blitt behandlet godt mens de levde".

⁴⁷ (N stigende for år. N "tillit ift. hygiene" 1010, 993, 960, 995. N "tillit ift. smitte" 1001, 980, 998, 996. N "tillit ift. dyrevelferd" 965, 960, 979, 976). Endringene i tillit ift. hygiene er alle signifikante $p < 0.001$, med unntak av gruppen "delvis enig" fra 1997 til 2000. Endringene i tillit ift. smitte fra 2000 til 2001 er signifikante $p < 0.05$ for "delvis enig og $p < 0.01$ for "helt enig", mens endringene fra 2001 til 2004 er signifikante $p < 0.001$ for begge grupper. Endringene i tillit ift. dyrevelferd er for gruppen "helt enig" signifikant $p < 0.01$ fra 1997 til 2000 og $p < 0.001$ fra 2000 til 2001 og til 2004, men endringene for gruppen "delvis enig" bare er signifikant $p < 0.01$ fra 2000 til 2001 (t-test).

forbrukere. I 1997 sa 81 prosent seg helt eller delvis enig i at norsk kjøtt er trygt mht dyresykdommene skrapesyke og kugalskap. Denne tilliten blant norske forbrukere var like høy høsten 2000 og våren 2001 som i 1997. Vi kan imidlertid se en forskyvning fra andelen som sier seg helt enige i påstanden, til andelen som sier seg delvis enige fra november 2000 til mars 2001. Mens 51 prosent sier seg *helt* enig i 2000 er denne andelen redusert til 45 prosent i 2001 ($p < 0.01$, t-test). Tilsvarende er andelen som sier seg *delvis* enig økt fra 28 til 32 prosent ($p < 0.05$, t-test). Selv om norske forbrukere fremdeles har relativt høy tillit til kjøttindustrien på dette området, viser altså resultatene at denne tilliten ikke lenger var like klippefast i 2001. At tilliten til norsk kjøttindustri i noen grad ble svekket, kan med overveiende sannsynlighet tilskrives oppslagene om kugalskap på kontinentet og påfølgende oppmerksomhet omkring mattrygghet generelt. Spørsmål om mattrygghet og kontrolltiltak for å hindre at smitten sprer seg har ukentlig vært gjenstand for debatt i norske medier i perioden forut for undersøkelsen i 2001. I 2004 har imidlertid tilliten økt. Nå var hele 88 prosent helt eller delvis enig i påstanden, det vil si at tilliten nå er tilbake på nivået i 1997. Dette må bety at forbrukerne opplever at kjøttbransjen tar dem på alvor og rydder opp når noe skjer. Dette så vi også fra "mat-skandalen" i 2002, der noen butikker ikke hadde behandlet kjøttet forskriftsmessig, og der ulike aktører i dagligvarehandelen var raskt ute med å rydde opp i forholdene (Jacobsen 2003). Dette er viktig for at forbrukerne skal føle de kan stole på de aktører som er innblandet i kjøttproduksjon og kjøttleveranser på en eller annen måte.

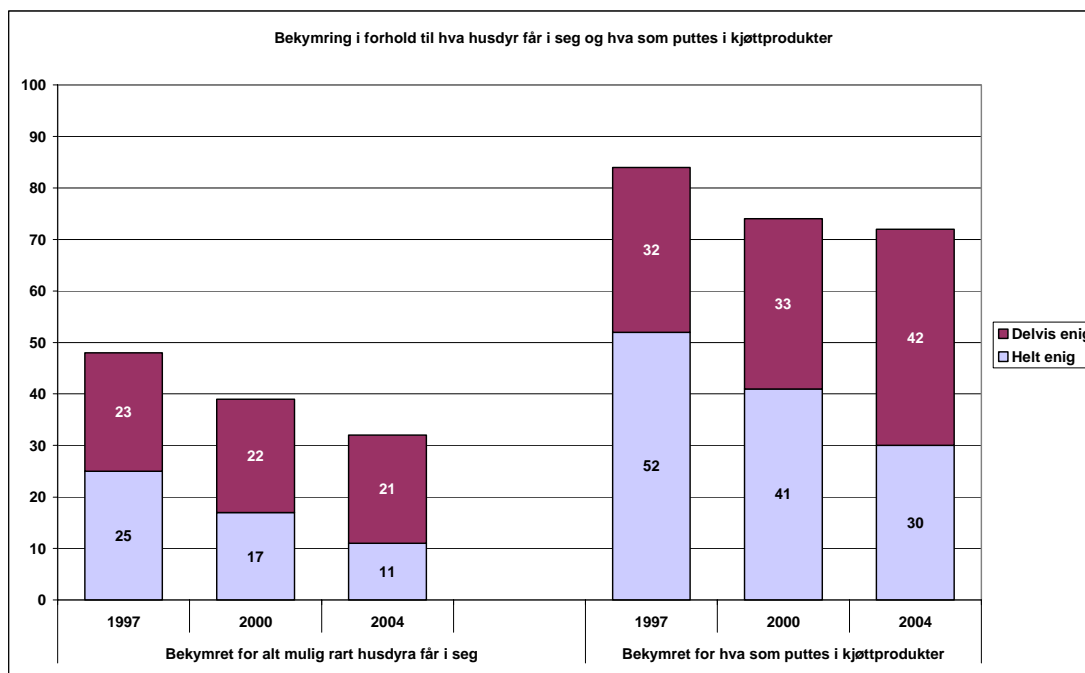
Det siste spørsmålet om institusjonell tillit handler om *dyrevelferd*. Det er på dette området at forbrukernes tillit til norsk kjøttindustri er lavest, og det er også på dette området nedgangen fra 1997 til 2001 er mest markant, men at den har økt igjen i 2004 med 7 prosentpoeng. Andelen som er helt eller delvis enige i at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde er redusert med i alt 10 prosentpoeng fra 1997 til 2000 og med ytterligere 4 prosentpoeng fra 2000 til 2001. I perioden 2000 til 2001 ser vi imidlertid først og fremst en forskyvning fra andelen helt, til andelen delvis enig. At færre da hadde tillit til at industrien ivaretar dyrenes velferd på en skikkelig måte kan ha flere forklaringer. En forklaring kan knyttes til den kritikk av norsk kjøttproduksjon som fremkom i enkelte TV-program, både i norsk og svensk TV. Vi vet fra tidligere studier (f.eks. Bugge 1995, Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000) at slike programmer gjør et sterkt inntrykk på folk flest og at inntrykkene "sitter lenge i".

Utviklingen for alle disse tre tillitsspørsmålene viser noenlunde samme tendens, relativt høyt nivå i 1997, gikk noe tilbake under dyrehelsekrisen i 2001, mer har økt sterkt i 2004. På tross av de dyrehelseskandaler som har versert ute i Europa, og som også har gitt ringvirkninger til norske forbrukeres holdninger, er altså nå tilliten gjenopprettet i fullt monn. Så til tross for at den institusjonelle tilliten på noen områder ble svekket under dyrehelsekrisen i 2001, må vi likevel kunne konkludere med at tilliten til norsk kjøtt og kjøttindustri fremdeles er høy her til lands. I en komparativ studie av tillit i et (Berg 2000) fremgår det at norske forbrukere, i langt større grad enn forbrukere i de fleste andre europeiske land, har tillit til at det er trygt å spise kjøtt. Studien viste at 81 prosent av norske forbrukere mener det er trygt å spise kjøtt, mens tilsvarende tall for eksempel i Danmark og Frankrike var på hhv. 54 og 48 prosent. Samme mønster støttes fra andre undersøkelser der Norge kommer høyt opp sammenlignet med land som Tyskland, Italia og Portugal. 93 prosent i Norge mente biff var svært trygt eller ganske trygt å spise (Kjærnes, Poppe og Lavik 2005).

4.3 Endringer i forbrukernes bekymring

Spørsmål om tillit er også belyst gjennom to spørsmål om bekymring. Disse er stilt i form av påstander om at 'jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg', og 'jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter'. Disse spørsmålene berører indirekte en form for institusjonell tillit til hhv. bonde og kjøttindustri,

men er dreid noe mer mot en form for bekymring enn de tre foregående spørsmålene som er formulert direkte omkring begrepet tillit.

Figur 4-3 Andel som er helt og delvis enig i to utsagn om bekymring knyttet til hva husdyr får i seg og hva som puttes i kjøttprodukter⁴⁸, etter år. Prosent⁴⁹

* Tall for "hva husdyra får i seg" 2001 er inkludert i forrige rapport (Bjørkum og Lien 2001), summert for helt og delvis enig (=57%). Ikke vist i fig. 4-3.

Ser vi på andelen som bekymrer seg for hva dyra "får i seg", er dette en bekymring som stadig blir mindre. Likeledes er andelen som bekymrer seg for hva industrien "putter" i produktene redusert, fra 84 prosent i 1997 til 74 prosent i 2000 og 72 prosent i 2004. Det er altså mindre bekymring på disse områdene i 2000 og 2004 enn i 1997. En mulig forklaring kan være at mens kugalskap ennå hadde en viss nyhetens interesse i 1997, var perioden frem til både november 2000 og november 2004 preget av færre oppslag i media.

I perioden fra november 2000 til mars 2001 var det imidlertid en økning i andelen som ga uttrykk for bekymring for hva dyrene fikk i seg⁵⁰. I likhet med de øvrige endringene vi har sett i denne perioden er det nærliggende å forstå dette på bakgrunn av kugalskapskrisen på kontinentet og diskusjonene om mattrygghet i norske medier. Dyrene er blitt rammet av kugalskap ved at storfe har spist fôr med benmel fra andre dyr. Kugalskap er således en sykdom som minner oss om viktigheten av å se sammenhengen mellom det dyra spiser, deres helse, og i siste instans, menneskets helse (se Guzmán 1997). Bekymringene er imidlertid på retur. Det er tydelig at hendelser som ulike dyrehelsekriser har betydning for folks bekymringer, men det synes ikke å gå spesielt lang tid uten spesielle kriser før bekymringene avtar. Dette kan også ha med å gjøre hvordan ulike aktører i politikken og blant eksperter håndterer disse krisene, selv om de ikke har skjedd i vårt land. En aktiv innsats fra myndigheter og eksperter inngir tillit, slik at dette kan sees på som en fornyet institusjonell tillit.

⁴⁸ Holdning til følgende utsagn ligger til grunn: "Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg" og "Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter".

⁴⁹ (N stigende for år, N "bekymret for husdyra" 998, 982, 984. N "bekymret for kjøttprodukter" 993, 984, 990). For gruppen "helt enig" er alle endringer ift. begge utsagn signifikante $p < 0.001$, i gruppen "delvis enig" er bare endringen ift. "bekymret for hva som puttes i kjøttprodukter" signifikant $p < 0.001$ mellom 2000 og 2004 (t-test).

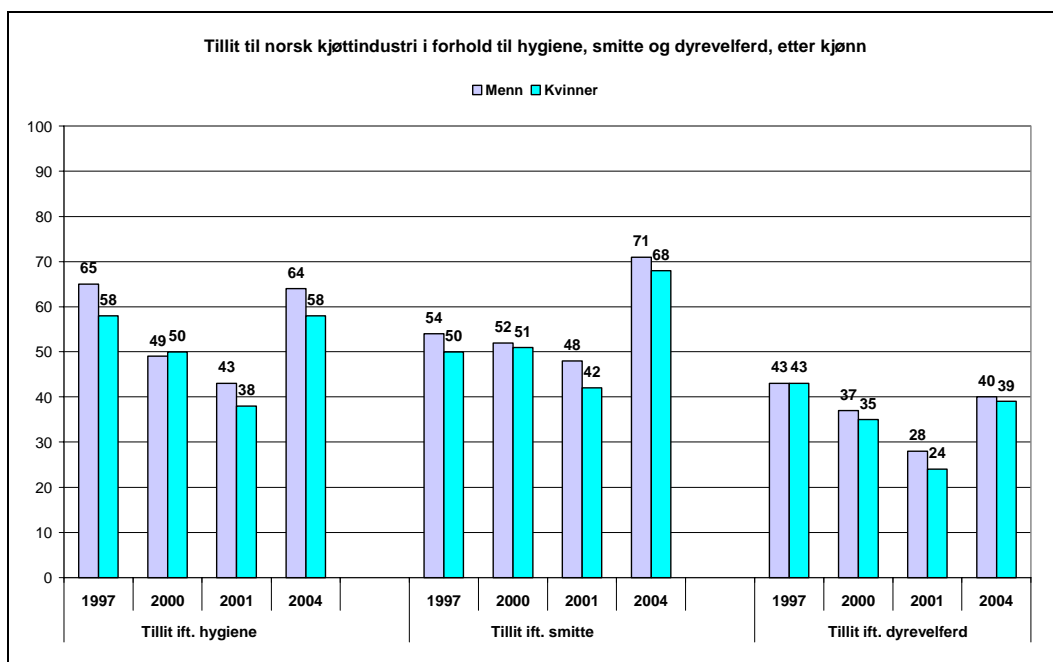
⁵⁰ Kun data for 2001 for utsagnet som berører innholdet i dyrefôr

4.4 Tillit og bekymring etter kjønn

I 1997 var det visse forskjeller mellom menn og kvinner når det gjaldt spørsmål om tillit. Sammenlignet med menn gav kvinner i mindre grad uttrykk for tillit til norsk kjøttindustri. Unntaket var på området dyrevelferd der det ikke var noen signifikant forskjell mellom menn og kvinner⁵¹. Ser vi på resultatene for 2000 finner vi ingen kjønnsforskjeller. Endringen som vi så på fordelingen for befolkningen som helhet er noen lunde jevnt fordelt mellom menn og kvinner når det gjelder spørsmålet om tillit til hygiene.

Ser vi på endringer fra 2000 til 2001 viser resultatene at nedgangen vi fant for totalbefolkningen i spørsmål om tillit i forbindelse med hygiene og kugalskap kun er signifikant for kvinner (ikke for menn). For dyrevelferd er nedgangen derimot signifikant både for menn og kvinner. I 2004 har tilliten til hygiene og dyrevelferd kommet opp igjen på samme nivå som 1997. Mens tilliten i forhold til smitte – at kjøttindustrien leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap - har økt dramatisk fra 2001 til 2004. Det er også denne påstanden som er mest relevant i forhold til dyrehelseskandalene.

Det kan altså se ut til at det skal mer til for å miste tilliten blant menn enn blant kvinner, men forskjellene er ikke store.

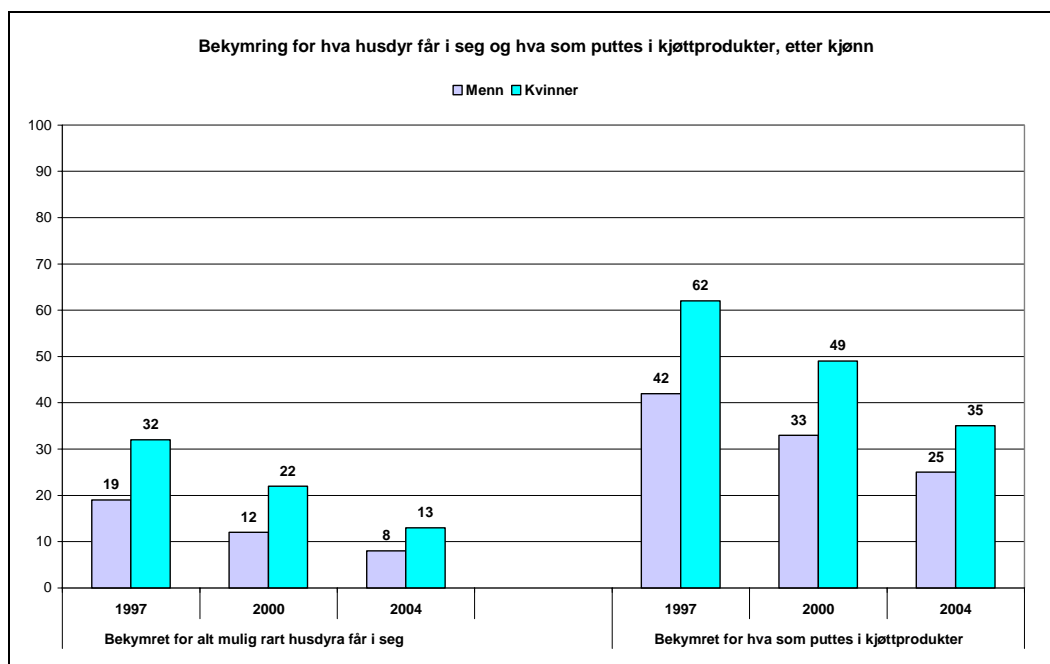

Figur 4-4 Andel som er "helt enig" i utsagn om tillit til kjøttindustrien ift. hygiene, smitte og dyrevelferd⁵², etter kjønn og år. Prosent⁵³

⁵¹ I denne rapporten har vi valgt å fjerne kategorien ubesvart fordi den ofte kan skape "uryddige" resultater. Dette ble ikke gjort i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Tallene for denne rapporten vil derfor på enkelte områder kunne avvike noe fra tallene i 1997. Dette får i noen tilfeller konsekvenser for resultatene, ved at forskjeller som var signifikante i 1997 ikke lenger er det i denne. Dette er tilfellet for spørsmålet om dyrevelferd. Her var forskjellen mellom menn og kvinner signifikant i foregående rapport, mens den ikke er det i denne rapporten.

⁵² Holdning til følgende tre utsagn ligger til grunn: "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard", "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap" og "Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som er blitt behandlet godt mens de levde".

I både 1997 og 2000 fant vi også at kvinner i større grad enn menn var bekymret både for hva dyra spiser og for hva industrien "putter i" kjøttproduktene. Fra 2000 til 2001 (kun tall for før) øker andelen som gir uttrykk for bekymring (Bjørkum og Lien 2001). Dette gjaldt både blant menn og kvinner. I 2004 er det fortsatt forskjeller mellom kjønn, men de er i ferd med å bli mindre. Det er kvinnene som er i ferd med å redusere på bekymringene, og nærmer seg mennenes nivå.

Figur 4-5 Andel som er "helt enig" i to utsagn om bekymring knyttet til kjøtt⁵⁴, etter kjønn og pr. Prosent⁵⁵

At kvinner er mer skeptiske og har mindre tillit enn menn til kjøtt samsvarer med funn i andre studier. I en studie av tillit til mat (Berg 2000) viste resultatene at kvinner generelt var mer skeptiske til all mat enn menn. Av 9 spesifiserte matvarer, inkludert kjøtt, hadde menn i større grad enn kvinner tillit til at det var trygt å spise disse matvarene. Det fremgikk for øvrig av studien at menns forhold til matsikkerhet i større grad enn kvinners kunne beskrives som "naivt" og "likegyldig", mens kvinner i langt større grad hadde et reflektert forhold til matsikkerhet. Berg forklarer dette med at kvinner i langt større grad enn menn har ansvar for innkjøp og matlaging. I tillegg, eller kanskje delvis også derfor, viser kvinner en større interesse for mat og matlaging og er i større grad opptatt av sunn og trygg mat enn hva menn er. I dette perspektivet er det interessant at kvinnene er i ferd med å redusere på bekymringene. Hva kan i så fall det skyldes? Kan det bety at kvinner er mer bevisste og refleksive i forhold til mat og lettere fanger opp ting som skjer i samfunnet. Dette kan være alt fra mer lovregulering, endring i kontrollsystemet for dyr og mat. Også andre aktører kan bidra, som bonde, foredlingsindustrien og butikk, og at disse fremstår som seriøse og med ønske om et godt rykte for kjøttproduksjonen i Norge. Det kan være kvinnene som i større grad enn menn som fanger

⁵³ (N stigende for år. "Tillit ift. hygiene" menn/498, 488, 395, 488 og kvinner/510, 504, 505, 508. "Tillit ift. smitte" menn/493, 490, 502, 489 og kvinner/508, 488, 393, 508. "Tillit ift. dyrevelferd" menn/481, 477, 490, 483 og kvinner/485, 482, 488, 493). Nedgangen i andel "helt enige" fra 1997 til 2001 er i halvparten av tilfellene signifikant, mens økningen fra 2001 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for alle utsagn og begge kjønn (t-test).

⁵⁴ Holdning til følgende utsagn ligger til grunn: "Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg" og "Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter".

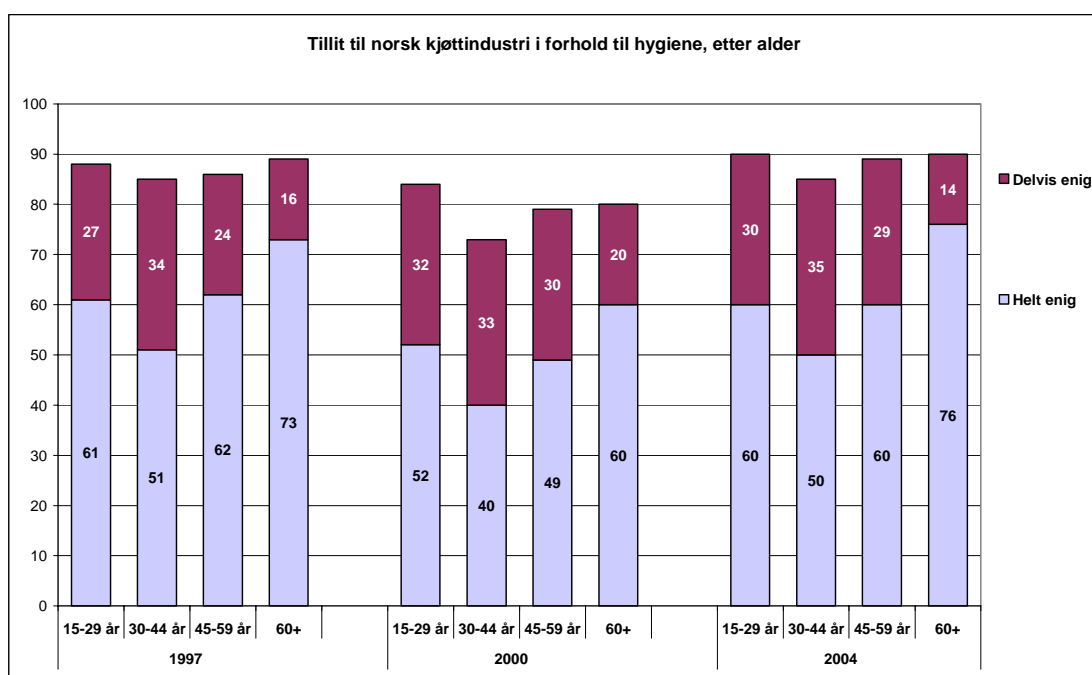
⁵⁵ (N stigende for år. "Bekymret for husdyra" menn/493, 489, 483 og kvinner/495, 495, 501. "Bekymret for kjøttprodukter" menn/492, 488, 484 og kvinner/502, 498, 506). Nedgangen blant menn er signifikant $p < 0.01$ alle år med ett unntak, endringen fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$ for "bekymring for husdyr". Nedgangen blant kvinner er signifikant $p < 0.001$ for alle år (t-test).

opp slike forhold fordi det er hun som oftest både kjøper og tilbereder mat. Kvinnene synes derfor i større grad enn mennene å være en temperaturmåler på tilstanden i matvaremarkedet.

4.5 Tillit og bekymring etter alder

Når det gjelder alder, fant vi i 1997 få sammenhenger i forhold til det å ha tillit til kjøttbransjen. Det var en svak tendens til at eldre på 60 år og eldre var mer tilbøyelige til å slutte opp om utsagn om tillit til kjøttbransjen, mens for de øvrige aldersgrupper var det ingen sammenheng (jf. tabell 4.6 i Lien, Bjørkum og Bye 1998).

I 2000 og 2001 finner vi imidlertid signifikante sammenhenger, idet de yngste (under 30) og de eldste (over 60) er mer tilbøyelige til å slutte opp om utsagnet om tillit. For øvrig finner vi svekket tillit i alle aldersgrupper unntatt de yngste:

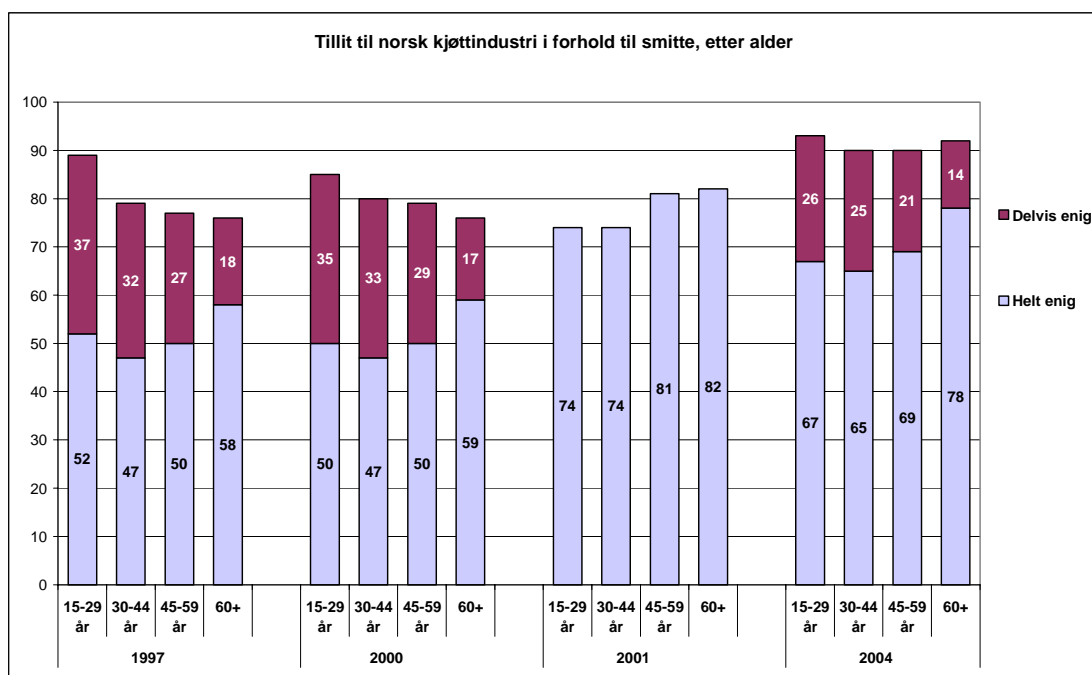

Figur 4-6 Andel som er helt eller delvis enige i et utsagn om tillit til kjøttindustrien knyttet til hygiene, etter alder og år. Prosent⁵⁶

I 2004 er det små forskjeller mellom aldersgrupper med hensyn til tillit til norsk kjøttindustri.

Ser vi på endringer for hver enkelt aldersgruppe er det signifikant lavere andel i aldersgruppen 30-44 år som gir uttrykk for tillit i forhold til *hygiene* i 2000/2001 sammenlignet med 1997, men har økt igjen i 2004. Det samme gjelder aldersgruppen 45-59 år. For aldersgruppen 60 år eller eldre er kun forskjellen mellom 1997 og 2000 signifikant. I 2004 er tilliten til kjøttindustrien i forhold til hygiene økt for de tre eldste aldersgruppene sammenlignet med 2001.

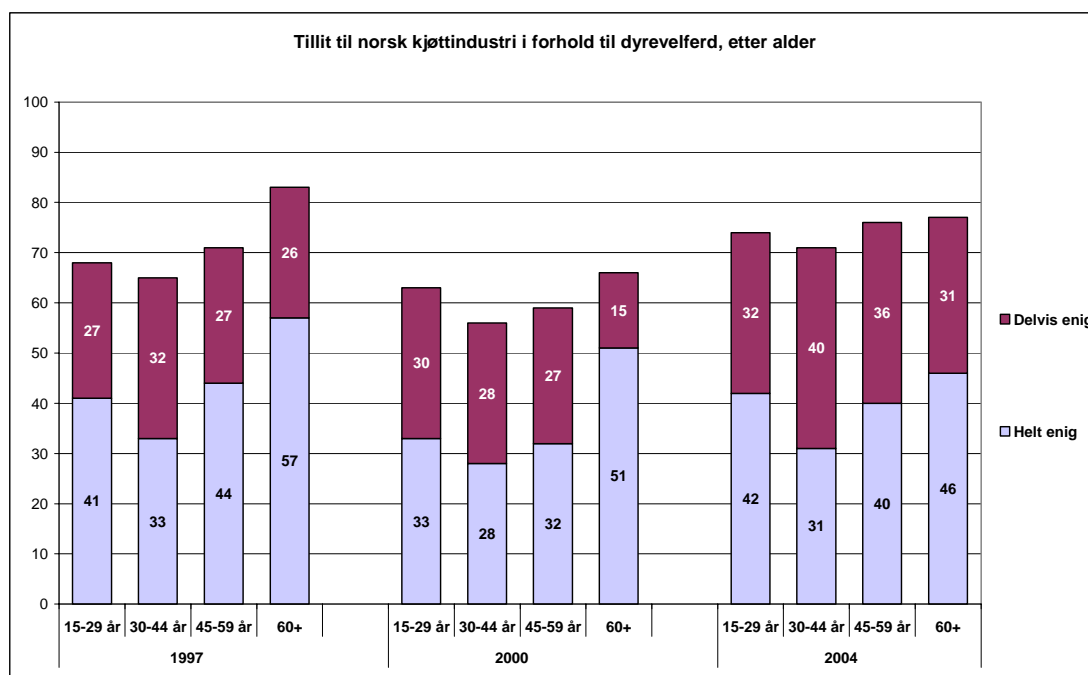
⁵⁶ (N stigende for aldersgrupper 1997: 282, 277, 192, 258 / 2000: 274, 270, 195, 251 / 2004: 231, 279, 255, 228). Alle endringer fra 1997 til 2000 for gruppen "helt enig" er signifikante $p < 0.01$ og $p < 0.05$. Endringene i gruppen "helt enig" fra 2000 til 2004 er signifikante $p < 0.05$ for de to midtre aldersgruppene og $p < 0.001$ for 60+ (t-test).

Figur 4-7 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om tillit til kjøttindustrien knyttet til smitte av dyresykdommer, etter alder og år. Tall for 2001 er slått sammen. Prosent⁵⁷

Ser vi på tillit til at kjøttindustrien leverer kjøtt som er *trygt* å spise (mht kugalskap og skrapesyke) gjenspeiler resultatene for hver enkelt aldersgruppe ingen endring fra 1997 til 2000 (figur 4.7). I 2001 fant vi heller ingen endring fra 2000 for befolkningen som helhet, men ved separate analyser for ulike aldersgrupper ser vi at andelen som har tillit på dette området har hatt en signifikant nedgang i den aller yngste aldersgruppen. I øvrige grupper er det ingen endring. Tilliten til at industrien leverer kjøtt fritt for kugalskap er altså lavere enn tidligere blant de mellom 15 og 29 år. Mens denne gruppen var de som hadde høyest tillit på dette området i 1997 og i 2000, er denne gruppen i 2001 de som har lavest tillit, sammen med de mellom 30 og 44 år. Vi ser med andre ord at mens den yngste aldersgruppen ikke har svekket tillit mht hygiene, som kan sies å representere et tradisjonelt problemområde i matproduksjon, har de derimot svekket tillit mht 'moderne' matproduksjons- problematikk som kugalskap og skrapesyke (Bjørkum og Lien 2001). I 2004 synes tilliten til kjøttindustrien med hensyn til trygg mat å ha økt for samtlige aldersgrupper sammenlignet med 2001. I både 1997, 2000 og 2004 er det de eldste som har høyest andel som svarer "helt enig" i denne påstanden sammenlignet med de andre aldersgruppene.

⁵⁷ (N stigende for aldersgrupper 1997: 279, 276, 191, 255 / 2000: 268, 271, 193, 248 / 2001: 256, 278, 234, 227 / 2004: 233, 279, 253, 229).

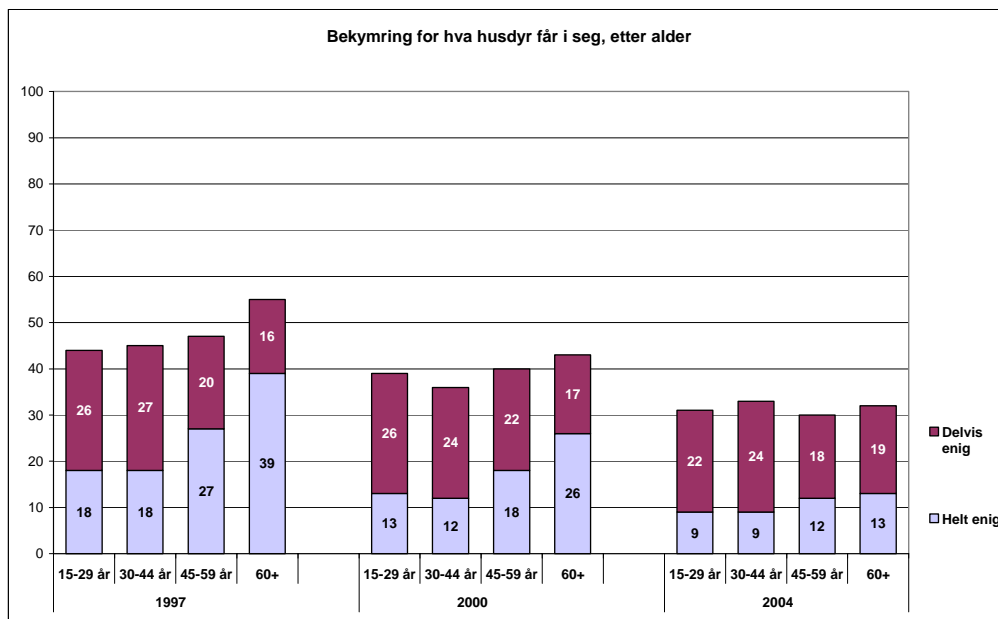

Figur 4-8 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om tillit til kjøttindustrien knyttet til dyrevelferd, etter alder og år. Prosent⁵⁸

I samtlige aldersgrupper finner vi at andelen som gir uttrykk for tillit med hensyn til *dyrevelferd* er redusert i perioden 1997 til 2000, mens i 2004 har tillit til dyrevelferd økt for samtlige aldersgrupper sammenlignet med 2000.

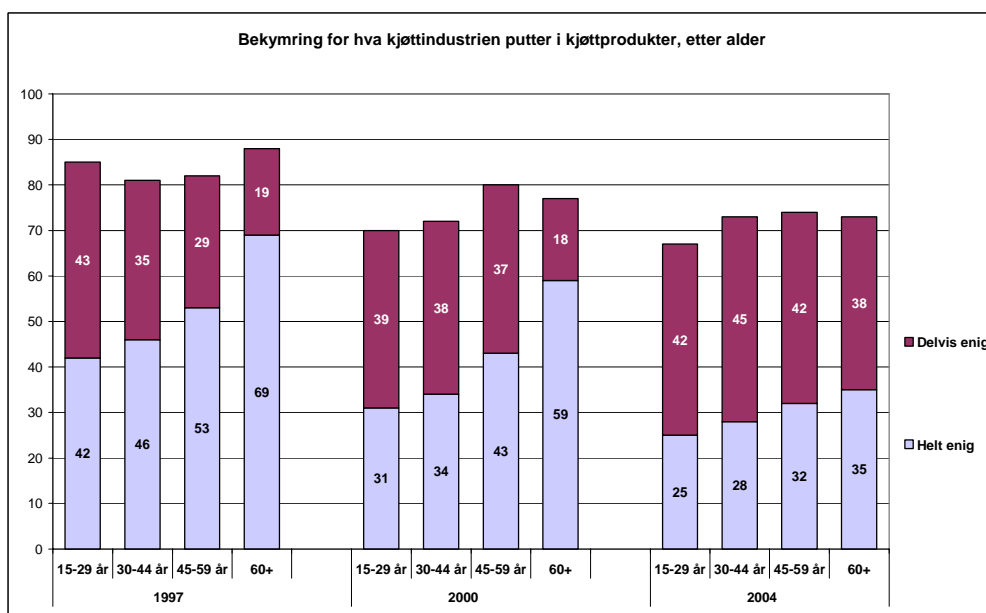
Når det gjelder bekymring for hva industrien *tilsetter føret til dyra*, var det i 1997 en signifikant sammenheng: jo eldre man var jo mer bekymret man seg. I 2000 og 2004 var det ingen slik sammenheng mellom bekymring og alder. Det er en stadig mindre andel som ikke bekymrer seg, og denne andelen er mest synkende blant de eldste.

⁵⁸ (N stigende for aldersgrupper 1997: 278, 262, 185, 239 / 2000: 271, 265, 189, 236 / 2004: 229, 272, 252, 224). Endringer i gruppen "helt enig" er signifikant $p < 0.05$ for aldersgruppen 45-59 år fra 1997 til 2000 og for aldersgruppen 15-29 år fra 2000 til 2004. Endringer i gruppen "delvis enig" er signifikant $p < 0.01$ for aldersgruppen 60+ fra 1997 til 2000 og $p < 0.001$ fra 2000 til 2004. Fra 2000 til 2004 er endringer i aldersgruppen 30-44 år signifikant $p < 0.01$ og for aldersgruppen 45-59 år $p < 0.05$ (t-test).

Figur 4-9 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om bekymring for hva husdyr får i seg, etter alder og år. Prosent⁵⁹

Når det gjelder spørsmålet om bekymring for hva industrien ”putter i” kjøttproduktene, fant vi ingen signifikant sammenheng mellom dette og alder noen av årene. Når det gjelder endringer for hver enkelt aldersgruppe fra 1997 til 2004 er det en signifikant nedgang i andelen som bekymrer seg i alle aldersgrupper.

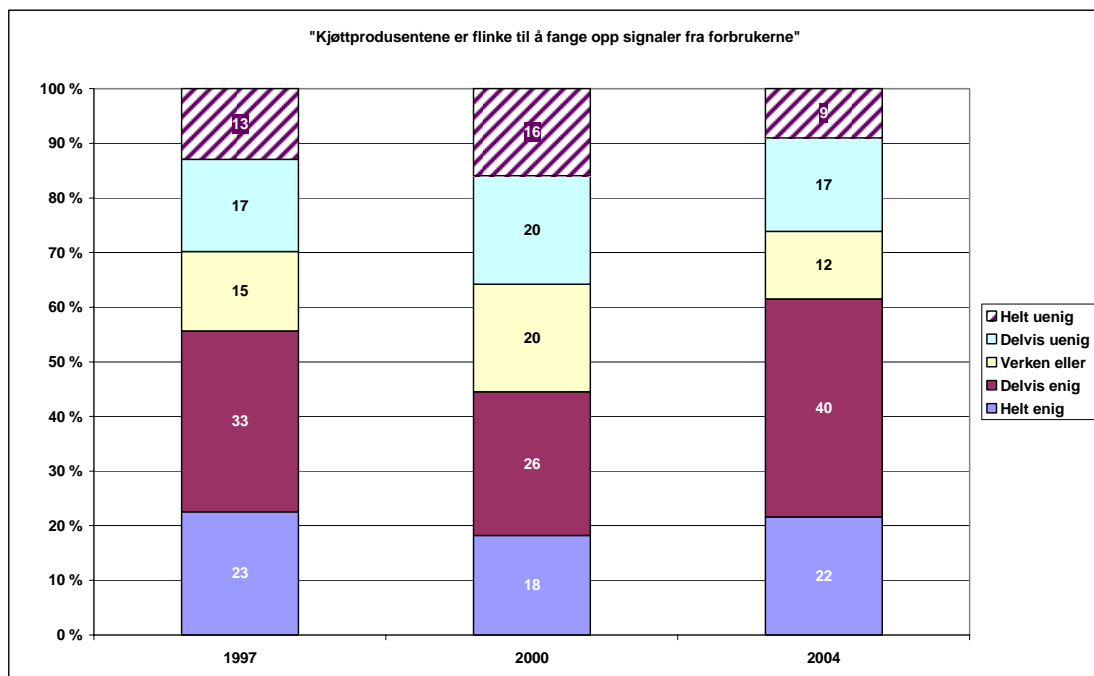
Figur 4-10 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om bekymring for hva kjøttindustrien putter i kjøttprodukter, etter alder og år. Prosent⁶⁰

⁵⁹ (N stigende for aldersgrupper 1997: 278, 274, 187, 247 / 2000: 273, 268, 193, 246 / 2004: 233, 277, 255, 218). Nedgangen i gruppen ”helt enig” fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.05$ for aldersgruppen 30-44 år og 45-59 år, samt $p < 0.01$ for aldersgruppen 60+. Nedgangen i gruppen ”helt enig” fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for aldersgruppen 60+ (t-test).

4.6 Endringer i opplevelse av forbrukerinnflytelse

I et samfunn hvor avstanden mellom forbruker og produsent er større enn før og mulighetene for direkte kontakt er mindre, blir relasjonen mellom forbruker og produsent i større grad avhengig av tillit. For å oppnå og beholde forbrukernes tillit er bransjen avhengig av å nå fram til forbrukerne med sitt budskap, og omvendt; forbrukerne må oppleve å bli hørt. Ett av spørsmålene i undersøkelsen berører spørsmålet om forbrukerinnflytelse og er formulert som følgende påstand; 'kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne' (spørsmålet ble ikke stilt i 2001).

Resultatene i 1997 (Lien et al. 1998) viste at 56 prosent av de spurte synes kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne. I 2000 er denne andelen redusert til 45 prosent, og økt igjen til 62 prosent i 2004.

Figur 4-11 Grad av enighet i et utsagn om kjøttprodusentenes evne til å fange opp signaler fra forbrukerne, etter år. Prosent⁶¹

⁶⁰ (N stigende for aldersgrupper 1997: 280, 273, 193, 248 / 2000: 271, 270, 193, 252 / 2004: 233, 278, 253, 226). Nedgangen i gruppen "helt enig" fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.01$ for aldersgruppene 15-29 år og 30-44 år, samt $p < 0.05$ for aldersgruppene 45-59 år og 60+. Nedgangen i gruppen "helt enig" fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for aldersgruppen 60+ og $p < 0.05$ for aldersgruppen 45-59 år. I gruppen "delvis enig" er økningen fra 2000 til 2004 signifikant $p < 0.001$ for aldersgruppen 60+.

⁶¹ (N 1997: 896 / 2000: 867 / 2004: 889). Nedgangen fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.01$ både for gruppen "helt enig" og "delvis enig". Økningen fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ for gruppen "delvis enig", "helt uenig" og "verken eller", og $p < 0.05$ for "helt enig" (t-test).

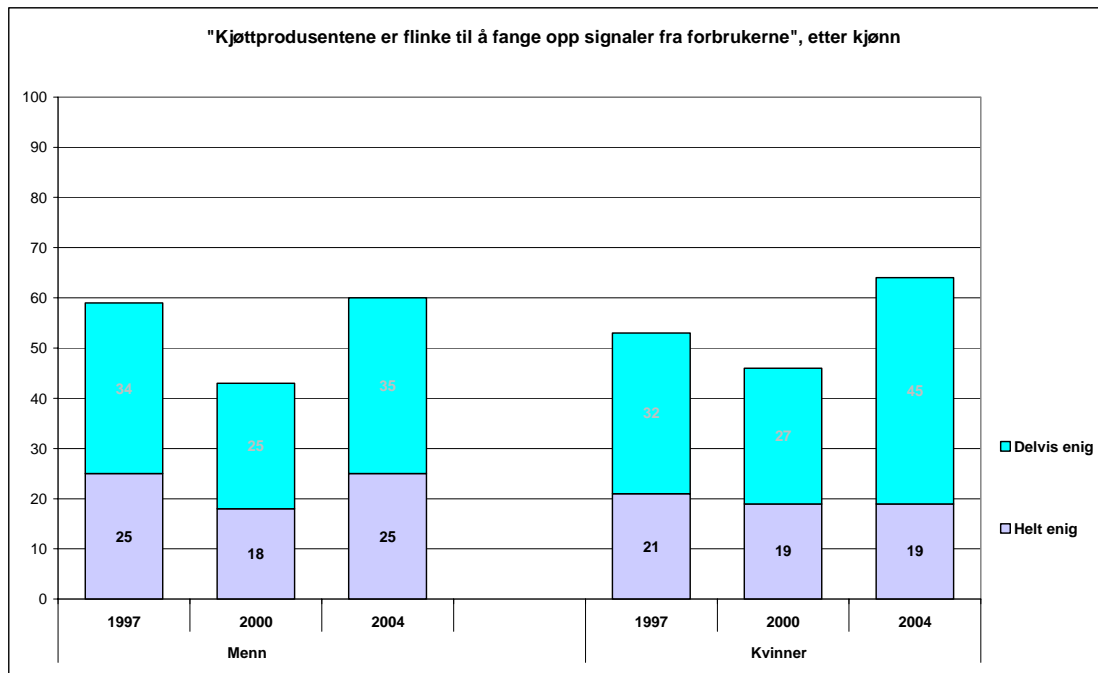
Det var med andre ord færre som syntes produsentene var lydhøre overfor forbrukerne i 2000 sammenlignet med 1997. På hvilken måte og på hvilket område produsentene var mindre flinke til å lytte til signaler fra forbrukerne har vi der i mot ikke grunnlag for å si noe om. Det kan dreie seg om signaler om billigere kjøtt, forbrukernes ønske om mer økologisk produsert kjøtt som ikke ble innfridd, ønske om et større produktutvalg, merking, etikk i dyreholdet, eller noe annet. Alt vi kan slå fast her, er at opplevelsen av at kjøttprodusentene var lydhøre ble svekket fra 1997 til 2000. I 2004 er denne oppfatningen snudd, og det er en sterk økning i andelen som nå mener at kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signalene fra forbrukerne. Men når det er sagt skal man heller ikke overse at det er en del som ikke deler de positive oppfatningene. I 2004 var det tross alt 26 prosent som var helt uenig eller delvis uenig i denne påstanden, dvs at disse deler ikke oppfatningene om at kjøttindustrien gjør en god jobb.

Forbrukerinnflytelse kan finne sted på ulike måter. En viktig form for innflytelse er indirekte, ved at produsenter holder seg orientert om preferanser og skepsis gjennom markedsundersøkelser, forbruksundersøkelser, medieovervåking og annen form for informasjonsinnhenting. Forbrukere kan erfare effekten av slik indirekte innflytelse dersom de opplever at varetilbudet stadig tilpasses deres egne ønsker og behov. En annen form for forbrukerinnflytelse er direkte, gjennom kjøpsaktivitet. Idet forbrukere velger å kjøpe et produkt, eller evt. lar være, er det et viktig signal til produsenten om hva forbrukerne ønsker eller ikke ønsker. Boikott er det mest ekstreme eksemplet på denne formen for innflytelse. Dette så vi for eksempel på i boikott av Tine etter at de hadde prøvd å presse Synnøve Finden ut av butikkhyllene (Brusdal, Berg og Lavik 2005). Når forbrukere aktivt forsøker å unngå visse typer kjøtt, kan det betraktes som et slikt direkte signal. Om signalet har effekt i den forstand at det endrer produsentenes praksis, er noe forbrukere vanligvis ikke kan vite noe om. Likevel kan de, ved å ha 'avgitt et signal' (for eksempel unngått å kjøpe storfekjøtt i en periode) oppleve at de har øvet innflytelse (Bjørkum og Lien 2001).

Ser vi nærmere på nedgangen i andelen som føler de har liten innflytelse som forbruker, ser vi en nedgang på 7 prosentpoeng fra 1997 til 2000. Dette var i samme periode som forbrukerne bevisst reduserte bruken av enkelte kjøttslag (jf. Kapittel 2). Blant dem som reduserte bruken av enkelte kjøttslag, var det fra 1997 til 2000 en økning i andelen som nevnte storfekjøtt, og generelt var det å unngå kjøtt i 2000 langt vanligere blant kvinner enn blant menn. Det er nærliggende å anta at noe av grunnlaget for økt følelse av innflytelse kan ligge nettopp i denne endringen i praksis. Etter 2001 har vi imidlertid sett at det har funnet sted en økning i kjøttforbruket, i samme periode som synet på at kjøttprodusentene anses som flinke til å fange opp signaler også har økt. I det hele tatt ser det ut som det har vært en positiv utvikling sett fra kjøttindustriens side, både ved økt forbruk, økt tillit og mindre bekymring fra forbrukerens side. Dette kan være et resultat av endrede institusjonelle forhold, som endrede lovreguleringer, endring i kontrollrutiner (eks opprettelse av Mattilsynet), og et økt fokus fra hele distribusjonssystemet som ønsker at kjøttindustrien skal fremstå som en industri som skal tjene forbrukerne. Blant annet så vi under den såkalte "matskandelen" høsten 2002 at dagligvarebransjen var raskt ute med å rydde opp (Jacobsen 2003). Institusjonell tillit synes uansett viktig for forbruket av bestemte matprodukter.

4.6.1 Opplevelse av innflytelse etter kjønn og alder

Når det gjelder påstanden om at kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne, fant vi ingen signifikante kjønnsforskjeller verken i 1997, 2000 eller 2004.

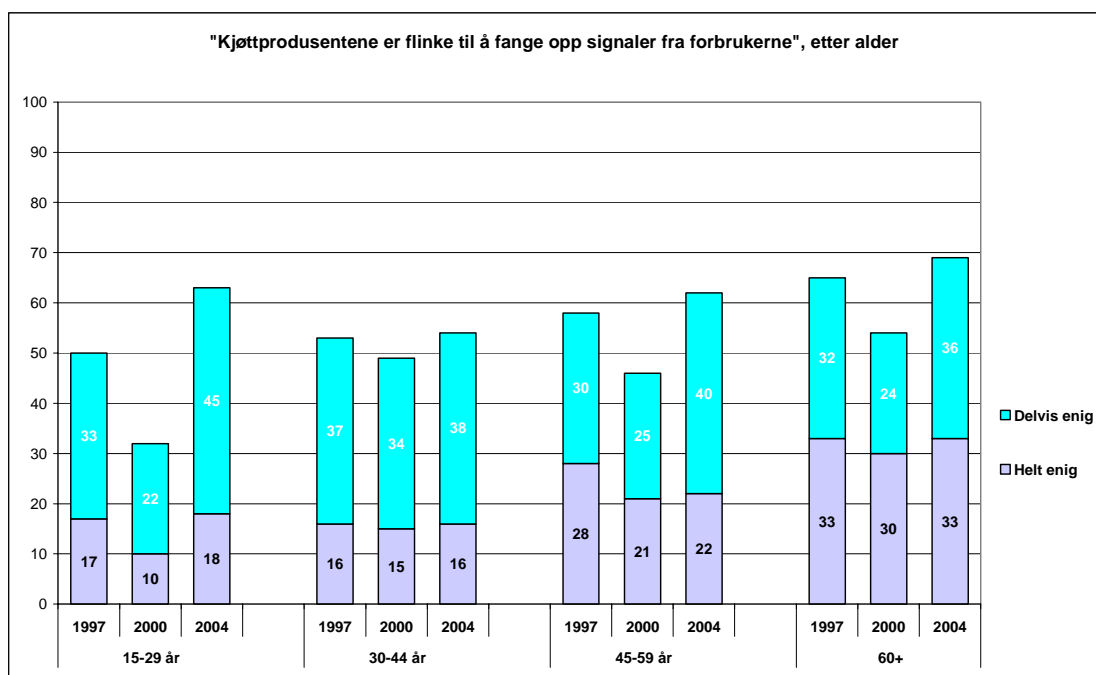

Figur 4-12 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om kjøttprodusenters evne til å fange opp signaler fra forbrukerne, etter kjønn og år. Prosent⁶²

Nedgangen i andelen som sier seg enige i denne påstanden er signifikant både for kvinner og menn, og økningen i 2004 er også signifikant for både kvinner og menn.

Ser vi på sammenhengen mellom alder og opplevelsen av lydhørhet finner vi at endringen er særlig merkbar i den aller yngste aldersgruppen, med en nedgang på hele 18 prosentpoeng fra 1997 til 2000. Reduksjonen i oppslutning om dette utsagnet er signifikant i alle aldersgrupper med unntak av aldersgruppen 30-44 år. Det er fremdeles de eldste som i størst grad er enige i dette utsagnet, mens de yngste i minst grad er enige. Økningen i andelen som mener kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler har også økt i alle aldersgrupper fra 2000 til 2004, med unntak for aldersgruppen 30-44 år.

⁶² (N stigende for år Menn: 443, 436, 449 / Kvinner: 454, 431, 440). Endringene fra 1997 til 2000 og videre til 2004 er signifikant $p < 0.01$ i gruppen "delvis enige" menn, og på samme måte $p < 0.05$ i gruppen "helt enige" menn. Blant kvinner er endringen fra 2000 til 2004 i gruppen "delvis enige" signifikant $p < 0.001$, og kjønnsforskjellen mellom samme år og gruppe er signifikant $p < 0.01$.

Figur 4-13 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om kjøttprodusentenes evne til å fange opp signaler fra forbrukerne, etter alder og år. Prosent⁶³

⁶³ (N stigende for år 15-29år: 252, 247, 209 / 30-44 år: 248, 240, 250 / 45-59 år: 174, 174, 235 / 60+: 224, 207, 197). Endringene blant de som er "helt enig" er signifikante $p < 0.05$ fra 1997 til 2000 og videre til 2004 i aldersgruppen 15-29 år. Endringene blant dem som er "delvis enige" er signifikante $p < 0.01$ fra 1997 til 2000 og $p < 0.001$ videre til 2004 for aldersgruppen 15-29 år, og signifikant $p < 0.01$ fra 2000 til 2004 for aldersgruppen 45-59 år og 60+ (t-test).

5 Kjøttets rolle i kostholdet, kulturelt og ernæringsmessig

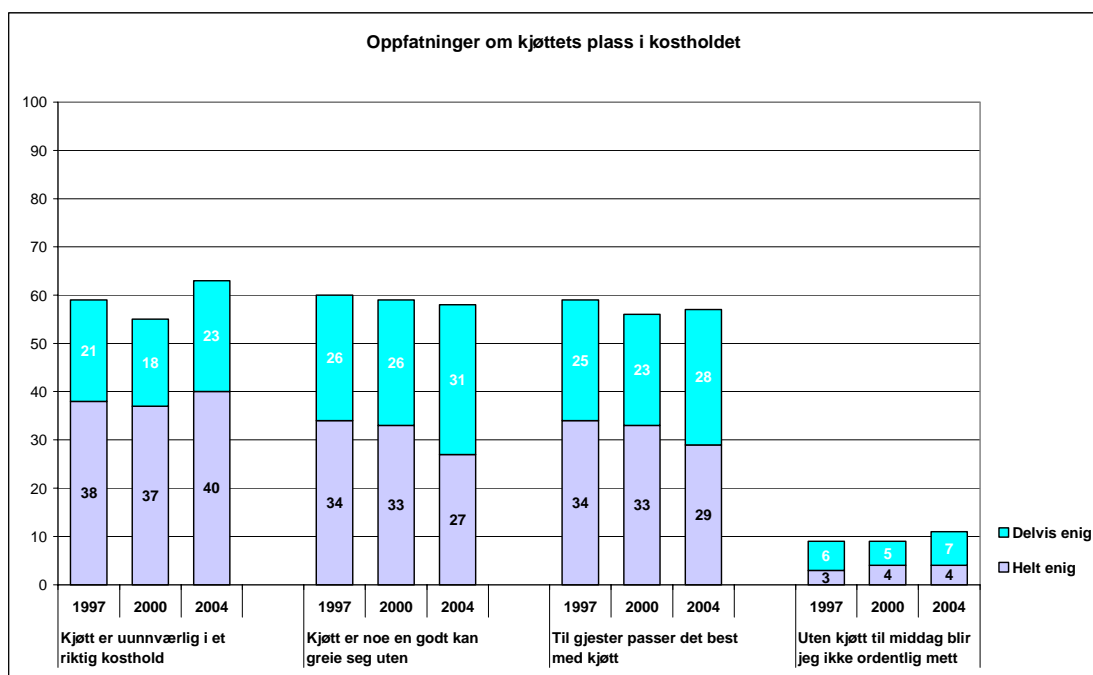
Kjøtt har tradisjonelt hatt en sentral rolle i nord-europeisk kosthold, både som måltidsmarkør og som statusmarkør (for utdypning se Bjørkum et al. 1997:83). I vestlige land er for eksempel kjøtt blitt ansett for å være "finere" enn mye annen mat (Twigg 1983) og for mange er ikke middagsmåltidet "ordentlig" uten kjøtt (Charles og Kerr 1988, Murcott 1982). Kjøtt er også en råvare som er rikt på en rekke næringsstoffer. Dette er noe av grunnen til at kjøtt for mange oppleves som en helt nødvendig del av kostholdet, noe man nødvendig kan være foruten (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzmán et al. 2000).

Hypotesen har vært at det er en sammenheng mellom en positiv holdning til kjøtt og forbruk av kjøtt. Dette ble understøttet i dataene fra 1997, der det ble funnet sammenhenger mellom opplevelsen av at 'kjøtt er nødvendig' og både kjøttforbruk og endring. Det ble der konkludert med at *'jo sterkere en slutter opp om at "kjøtt er nødvendig", jo større er tilbøyeligheten til både å spise kjøtt ofte, og til ikke å ha endret kjøttforbruket de siste to år'* (Lien, Bjørkum og Bye 1998 s. 144). Kjøttets kulturelle forankring kan derfor representere en "buffer" mot endring.

5.1 Kjøttets kulturelle posisjon

Kjøttets rolle i kostholdet blir i det følgende belyst ved fire ulike påstander, der det hevdes at 'kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold', at 'kjøtt er noe en godt kan greie seg uten', 'når jeg skal ha gjester passer det best med kjøtt', og 'hvis det ikke er kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett'. Disse spørsmålene ble stilt i 1997, i 2000 og 2004, men ikke i 2001.

I 1997 viste undersøkelsen (Lien, Bjørkum og Bye 1998) at 59 prosent av befolkningen anså kjøtt som uunnværlig i et riktig kosthold. Samtidig svarte 60 prosent at kjøtt er noe en godt kan greie seg uten. 59 prosent mente "det passer best med kjøtt når det er gjester", og 9 prosent samtykket i at 'uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett'. For alle disse spørsmålene finner vi en bemerkelsesverdig stabilitet, idet det ikke er noen signifikante endringer fra 1997 til 2000 (se figur 5-1). Det er imidlertid enkelte endringer fra 2000 til 2004. Det er noen flere som i 2004 mener at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, og noen færre som er helt enig i utsagnet at kjøtt er noe en kan greie seg uten i 2004 sammenlignet med 2000. Endringene er ikke store, men samlet sett er holdningene til kjøttets plass i kostholdet blitt noe mer oppvurdert.

Figur 5-1 Andel som er helt eller delvis enige i fire utsagn om kjøttets plass i kostholdet, etter år. Prosent⁶⁴

At et flertall av respondentene er enige, både i at kjøtt er noe en godt kan klare seg uten, og at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, er noe selvmotsigende (Lien et. al. 1998). En mulig forklaring kan være den generelle tilbøyeligheten folk har til å si seg enig i utsagn generelt (den såkalte ja-siings effekten).

Alt i alt kan vi konkludere med at kjøtt synes å ha en sterk og stabil posisjon i folks bevissthet, så vel moralsk som kulturelt. Oppslutningen om utsagnet om at det passer best med kjøtt til gjester, tyder på at kjøtt – trass i betydelig fokus på fiskens kulinarisk verdi de senere år - fremdeles har rollen som seremoniell markør eller statusmarkør i et flertall av befolkningen (se også Bjørkum et al. 1997:89).

5.2 Kjøttets kulturelle posisjon i forhold til kjønn og alder

Det er tidligere diskutert hvordan kjøtt tradisjonelt har blitt betraktet som et symbol på styrke, makt og potens; tradisjonelle egenskaper knyttet til det å være mann (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:93). En norsk studie (Døving 1997a, 1997b) viste at majoriteten av både menn og kvinner anså grønnsaker som en matvare som passer best for kvinner mens kjøtt passer best for menn. Våre resultater gir generell støtte til disse beskrivelsene. Vi fant at flere menn enn kvinner ser på kjøtt som uunnværlig i kostholdet og motsatt; langt flere kvinner enn menn mener at kjøtt er noe en godt kan klare seg uten. Videre fant vi at menn i større grad enn kvinner mente at det passer best å servere kjøtt til gjester, og at man ikke blir ordentlig mett uten kjøtt. Slike kjønnsforskjeller fant vi alle tre år (se tabell 5-1). Det har imidlertid skjedd en endring; fra 2000 til 2004 er det en økning blant kvinner som mener kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold. Dette er i tråd med det vi har funnet tidligere, at flere kvinner har

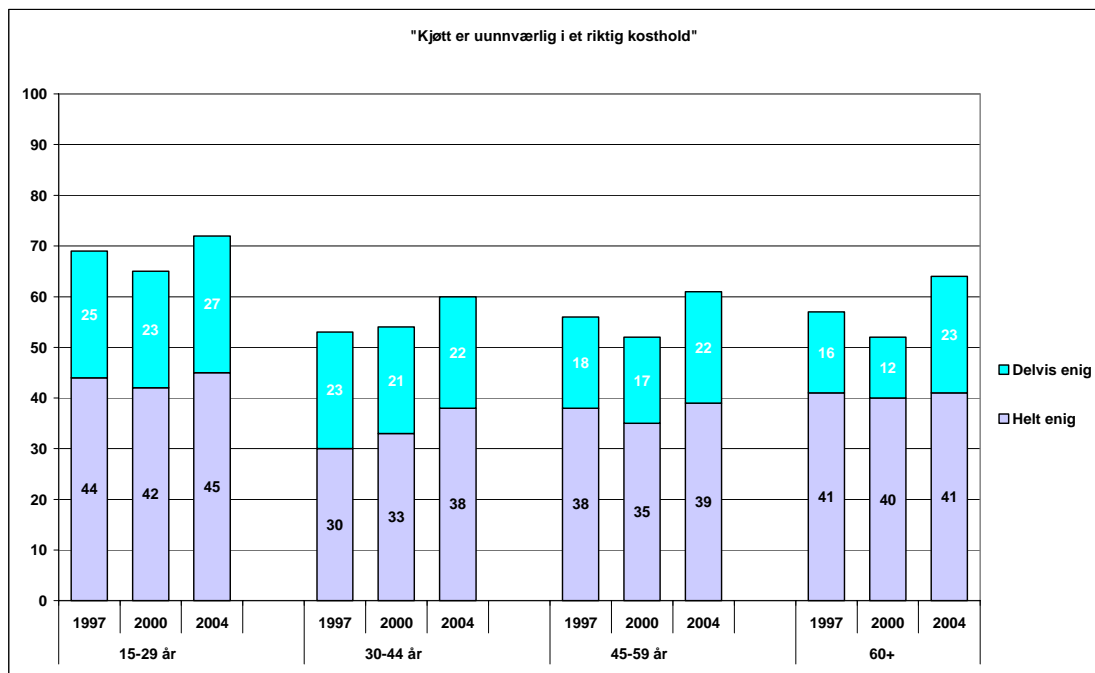
⁶⁴ (N Utsagn I: 996, 988, 988 / Utsagn II: 1000, 996, 998 / Utsagn III: 1011, 992, 1000 / Utsagn IV: 1008, 998, 1001). Endringen fra 2000 til 2004 i gruppen "delvis enig" i utsagn I er signifikant $p < 0.01$. Endringen fra 2000 til 2004 i gruppen "helt enig" i utsagn II er signifikant $p < 0.01$, og i gruppen "delvis enig" signifikant $p < 0.05$. Endringen fra 2000 til 2004 i gruppen "delvis enig" i utsagn III er signifikant $p < 0.05$ (t-test).

inntatt en mer positiv holdning til kjøtt, så selv om det fortsatt er kjønnsforskjeller, nærmer kvinnene til en viss grad mennene med hensyn til synet på kjøtt.

Tabell 5-1 Andel som er helt og delvis enig i fire utsagn om kjøttets plass i kostholdet, etter kjønn og år. Prosent (N⁶⁵)

	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
Kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold	66	61	66	52	50	61
Kjøtt er noe en godt kan greie seg uten	50	52	48	70	66	67
Uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett	11	12	13	6	7	8
Når jeg skal ha gjester, passer det best med kjøtt	62	59	61	56	54	55

Økning i andel kvinner som er helt/delvis enig i utsagnet om at "kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold" fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ (t-test).

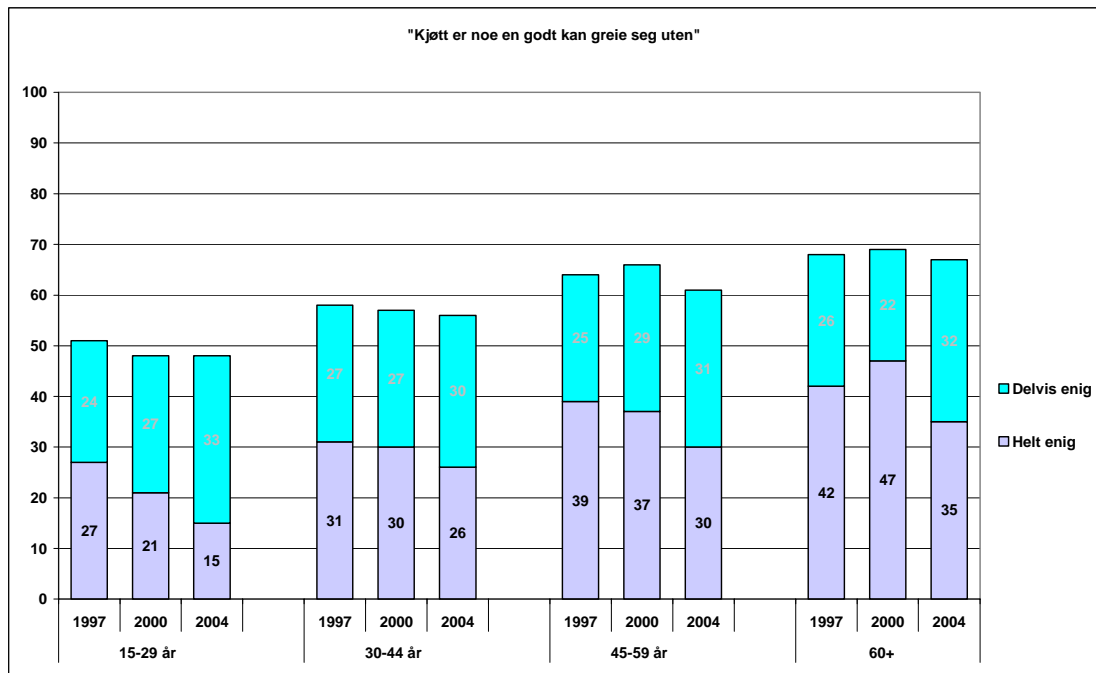
Figur 5-2 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, etter alder og år. Prosent⁶⁶

Alle tre årene er det de yngste som i størst grad anser kjøtt som uunnværlig i kostholdet. Det har imidlertid blitt flere eldre som er enig i denne påstanden i 2004 sammenlignet med 2000.

I samsvar med tendensen i figuren over, fant vi at oppfatningen om at "kjøtt er noe en godt kan greie seg uten" var mest utbredt i de eldre aldersgruppene; jo høyere alder jo større enighet om denne påstanden. Her er endringen over tid at færre eldre nå er helt enig i denne påstanden, og at flere eldre er blitt mindre bastante i denne oppfatningen.

⁶⁵ N utsagn I: M/491, 488, 483 K/505, 500, 502. N utsagn II: M/495, 491, 491 K/505, 506, 507. N utsagn III: M/494, 493, 491 K/513, 506, 509. N utsagn IV: M/498, 483, 489 K/513, 509, 511.

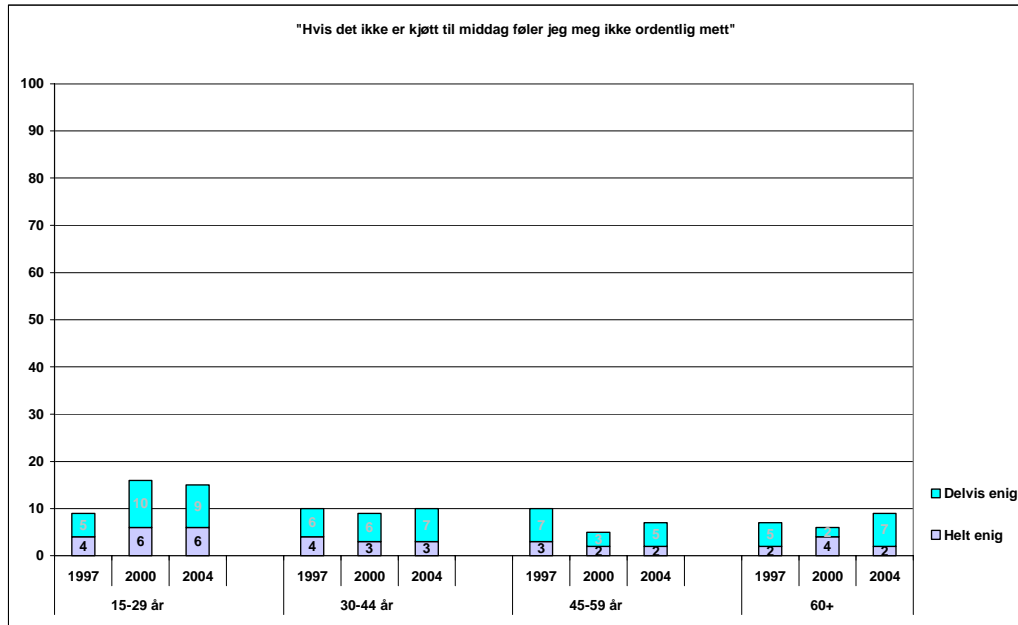
⁶⁶ (N 15-29 år: 280, 275, 230 / N 30-44 år: 274, 268, 275 / N 45-59 år: 191, 194, 256 / N 60+ 254, 249, 227). Økningen i andel 60+ som er "delvis enig" er signifikant $p < 0.01$ (t-test).

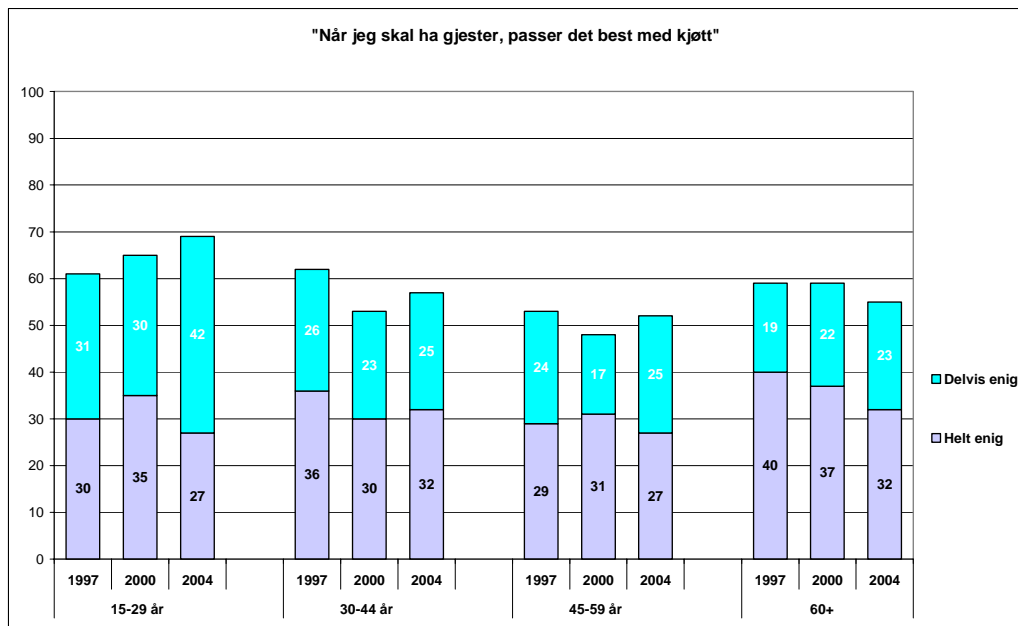
Figur 5-3 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om at man godt kan greie seg uten kjøtt, etter alder og år. Prosent⁶⁷

Når det gjelder oppfatningen om at man ikke blir mett uten kjøtt til middag viste resultatene at det ikke har vært noen endring fra 1997 til 2004. Andelen som slutter opp om dette utsagnet er forholdsvis lav, kun 11 % i 2004. Når vi splitter på alder finner vi imidlertid at det har vært en signifikant økning i oppslutningen om dette utsagnet blant de mellom 15 og 29 år i perioden 1997 til 2004. Hvorfor det er slik er ikke lett å si, men en mulig tolkning *kan* være at dette er et indirekte uttrykk for at kjøtt generelt er viktigere enn tidligere i de yngste aldersgruppene. Det er imidlertid vanskelig å finne andre holdepunkter for dette i materialet.

⁶⁷ (N 15-29 år: 282, 277, 234 / 30-44 år: 277, 269, 283 / 45-59 år: 191, 197, 253 / 60+ 252, 253, 229). Økningen i andel 60+ er signifikant $p < 0.01$ for "delvis enig" og $p < 0.05$ for "helt enig" (t-test).

Figur 5-4 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om nødvendigheten av kjøtt til middag for å bli mett, etter alder og år. Prosent⁶⁸

Figur 5-5 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om at kjøtt er best egnet som middagsmat til gjester, etter alder og år. Prosent⁶⁹

Oppfatningen om at det passer best med kjøtt når man har gjester har endret seg lite totalt sett, men har en signifikant økning i aldersgruppen 15-29 år og en reduksjon i den eldste aldersgruppen fra 1997 til 2004. Personer i denne aldersgruppen synes altså i mindre grad at det

⁶⁸ (N 15-29 år: 283, 276, 234 / 30-44 år: 277, 271, 282 / 45-59 år: 191, 197, 255 / 60+ 256, 255, 230) Økningen i andel "delvis enige" er signifikant $p < 0.05$ i aldersgruppen 15-29 år fra 1997 til 2000 og $p < 0.01$ i aldersgruppen 60+ fra 2000 til 2004 (t-test).

⁶⁹ (N 15-29 år: 283, 273, 234 / 30-44 år: 276, 267, 281 / 45-59 år: 190, 196, 254 / 60+ 260, 253, 230). Økningen i andel "delvis enige" er signifikant $p < 0.01$ i aldersgruppen 15-29 år fra 2000 til 2004 og $p < 0.05$ i aldersgruppen 60+ fra 2000 til 2004 (t-test).

må serveres kjøtt når man har gjester. Disse endringene er imidlertid små, og dessuten noe vanskelig å fortolke.

At det er flere yngre som synes det passer best med kjøtt når de skal ha gjester kan være et uttrykk for at man i denne yngste aldersgruppen eksperimenterer i matveien. I de senere år har det vært et økende fokus på retter og mattradisjoner som gir kjøtt en mindre sentral plass enn det som har vært vanlig i Norge (for eksempel italiensk, japansk og sør-øst-asiatisk kokkunst). Flere innen denne aldersgruppen kan antas å eksperimentere med slike matlagings-tradisjoner. Her tillegges selve raffinementet i tilberedning og råvarer en form for prestisje som før (i Norge) var forbeholdt kjøtt. Dette kan forklare at kjøtt i seg selv ikke oppleves som prestisjegivende på samme måte som før.

Vi kan konkludere med at kjøttets sterke posisjon i norsk kosthold (slik det er målt her) synes å være ganske uendret siden 1997 i forhold til alder. Med unntak av en viss svekkelse i kjøttets betydning som statusmarkør (i forhold til gjester) i den eldste aldersgruppen, finner vi påfallende stabile mønstre. Når det gjelder den eldste aldersgruppens reduksjon fra 2004 i forhold til 2000 og 1997, kan dette skyldes en kohorteffekt, at en del av de som var i aldersgruppen 45-59 år i 1997 og 2000, i 2004 er gått over i en ny aldersgruppe. Det var aldersgruppen 45-59 år som i 1997 og 2000 hadde lavest andel som mente det passet best med kjøtt når man skulle ha gjester. Et unntak som er verdt å merke seg er likevel aldersgruppen 15-29 år, der det stadig er en relativ større andel (enn i andre aldersgrupper) som mener kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, og der det i 2004 er en økt oppslutning om utsagnet om at 'uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett'.

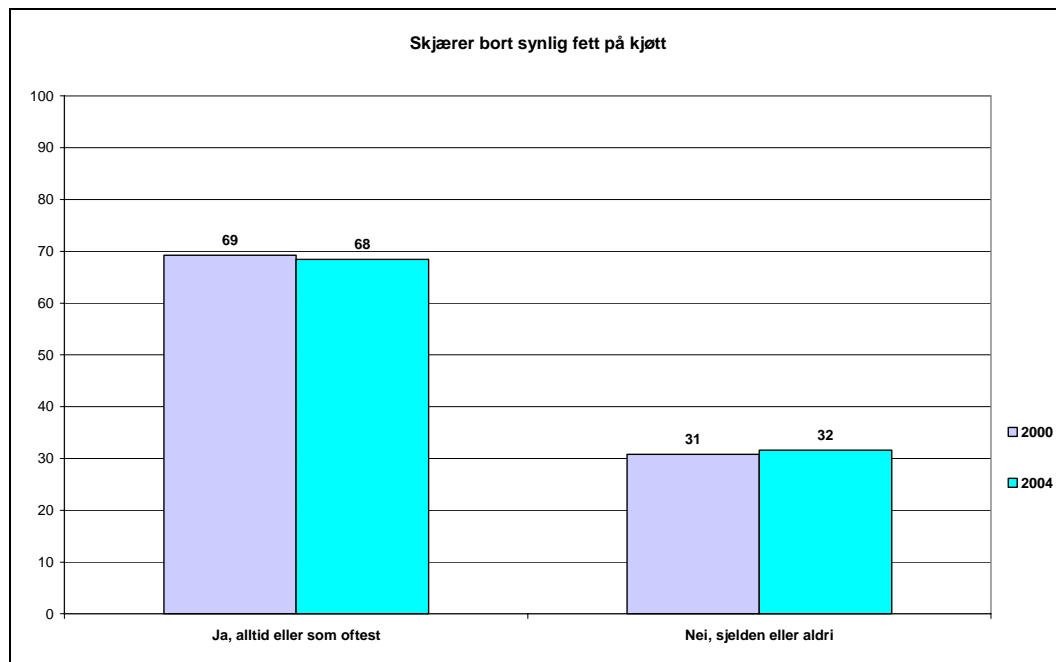
5.3 Kjøttets ernæringsmessige posisjon

I undersøkelsen om kjøtt, holdninger og endring i 1997, ble det funnet få sammenhenger mellom ernæring og praksis i forhold til kjøtt (Lien, Bjørkum og Bye 1998). I 2000 var det ønskelig å danne et noe bedre inntrykk av forbrukeres oppfatning av kjøtt i forhold til ernæring. Det ble derfor tilføyd to spørsmål til undersøkelsen, et om hvorvidt man skjærer bort det synlige fett på kjøttet, og et oppfølgingsspørsmål til de som unngår enkelte kjøttslag om årsaker til dette. I de oppgitte svaralternativene er 'hensynet til helse i forhold til ernæring' ett av flere mulige svaralternativer. I tillegg belyses oppfatning av kjøtt i ernæringssammenheng av to holdningsspørsmål, indirekte av påstanden 'kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold' (se figur 5-1), og mer direkte gjennom påstanden 'kjøtt er ikke spesielt sunt'.

I det foregående har vi sett at hensynet til ernæring er en viktig begrunnelse for å unngå eller redusere visse typer kjøtt. Dette gjelder først og fremst i undersøkelsen fra november 2000, mens det i mars 2001, da matsikkerhet igjen var et hyppig tema i mediene, var hensynet til matsikkerhet som var viktigst. Det betyr ikke at hensynet til ernæring ikke lenger er relevant, men at ernæringshensyn i denne fasen ikke ansees som den viktigste grunnen til å unngå kjøtt (respondentene ble bedt om å angi den viktigste årsaken). Tar vi utgangspunkt i resultatene fra 2000, som kan antas å reflektere et mer stabilt mønster, ser vi at det først og fremst er i forhold til kjøttslagene svin og storfe, at ernæring er den viktigste begrunnelsen for å unngå visse kjøttslag. (Ernæring nevnes også som årsak til å unngå sauekjøtt, men her er smak det viktigste hensynet). I tillegg veier ernæringshensyn tungt blant dem som unngår pølser og kjøttdeig. Det er nærliggende å anta at det for disse produktene først og fremst er kjøttets fettinnhold som er i fokus, ettersom det har vært forholdsvis mye fokus på fettinnholdet i pølser, og på kvaliteten på kjøttdeig.

Noe fett er intramuskulært, og framstår som marmorert i kjøttstykket. Dette er synlig, men ikke lett å fjerne. Dette gjelder særlig storfekjøtt. Når det gjelder svin, er imidlertid fettene i større grad atskilt som en synlig fettrand som man forholdsvis lett kan fjerne om man ønsker det. Vi har i undersøkelsen spurt om vanen med å skjære bort synlig fett på kjøttet før det tilberedes eller spises⁷⁰.

Som vi ser av figuren under svarer nesten 70 prosent av norske forbrukere at de skjærer bort det synlige fettene på kjøttet, både i 2000 og i 2004. At så mange skjærer bort fett på kjøtt kan tolkes som et uttrykk for at de offisielle kostholdsrådene om å redusere fettinntaket i maten har nådd frem til storparten av den norske befolkning. Det å skjære bort synlig fett kan sees som en enkel måte å redusere fettinntaket på, selv om også andre hensyn (som for eksempel smak) kan ligge til grunn for at man gjør dette. Det er ikke alle som liker rent fett.

Figur 5-6 Andel som skjærer bort synlig fett på kjøtt før det tilberedes eller spises eller ikke, etter år. Prosent⁷¹

Synlig fett synes altså å være et "avfallsprodukt" for de fleste. Men, det er som nevnt ikke nødvendigvis bare av helsemessige grunner at fettene skjæres bort. I en studie av ungdom og mat (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000:98) ble ikke fettene først og fremst relatert til helseproblemer, men til kroppens utseende og vekt. Andre studier (Holm og Møhl 1994/95, Guzmán og Kjærnes 1998) viser at det synlige fettene vekker følelser som vemmelse og avsky hos noen. Det kan oppleves som ekkelt å se på og ubehagelig å tygge på. Slike følelser kan handle om estetikk, eller det kan være slik at fettets skadelige virkninger har "satt seg" som fysiske fornemmelser (Holm og Møhl 1994/1995). Holm fremholder at det også kan forstås som en kobling mellom kvalitet og sunnhet; idet fett kjøtt blir ensbetydende med dårlig kjøtt (Holm og Møhl i Bjørkum et al. 1997:123) Datamaterialet gir imidlertid ikke anledning til å gå nærmere inn på dette.

⁷⁰ Dette spørsmålet ble ikke stilt i 1997 og sammenligning er derfor ikke mulig.

⁷¹ Svaralternativene "Spiser ikke svinekjøtt og lignende" og "ubesvart/vet ikke" er tatt ut. (N 2000: 974 og 2004: 966).

På bakgrunn av den kunnskapen vi har om forholdet mellom mat, helse og kjønn kan vi anta at kvinner i større grad enn menn er tilbøyelige til å skjære bort fett på kjøttet. Som vi ser av tabellen under, støtter resultatene en slik hypotese. Mens 80 prosent av kvinnene svarer at de alltid eller som oftest skjærer bort det synlige fett, er andelen blant menn langt lavere. Mønsteret er det samme for 2000 og 2004.

Wandel (1997) fant at eldre i større grad enn yngre vektla å spise så få fete matvarer som mulig for å oppnå et sunt kosthold. De yngre la på sin side i større grad vekt på variasjon enn de eldre. Vanen med å skjære bort synlig fett på kjøttet synes ikke å ha sammenheng med alder.

Tabell 5-2 Om man skjærer bort synlig fett på kjøtt før det tilberedes eller spises eller ikke, etter kjønn og år. Prosent (N)

	Mann		Kvinne	
	2000	2004	2000	2004
Ja, alltid eller som oftest	58	56	80	80
Nei, sjelden eller aldri	42	44	20	20
N	(476)	(472)	(497)	(495)

Kjønnsforskjellene er signifikante $p < 0.001$ for begge, begge år. Ingen endring over tid

Tabell 5-3 Om man skjærer bort synlig fett på kjøttet før det tilberedes eller ikke, etter alder og år. Prosent (N).

	15-29 år		30-44 år		45-59 år		60+	
	2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
Ja, alltid eller som oftest	74	74	66	67	67	67	69	64
Nei, sjelden eller aldri	26	24	34	31	33	33	31	37
N	(269)	(223)	(267)	(191)	(191)	(246)	(248)	(226)

Alder og om man skjærer bort fett eller ikke, ikke signifikant for verken 2000 og 2004

Tabell 5-4 Andel som skjærer bort synlig fett på kjøttet før det tilberedes eller ikke, etter utdanningsnivå og år. Prosent (N).

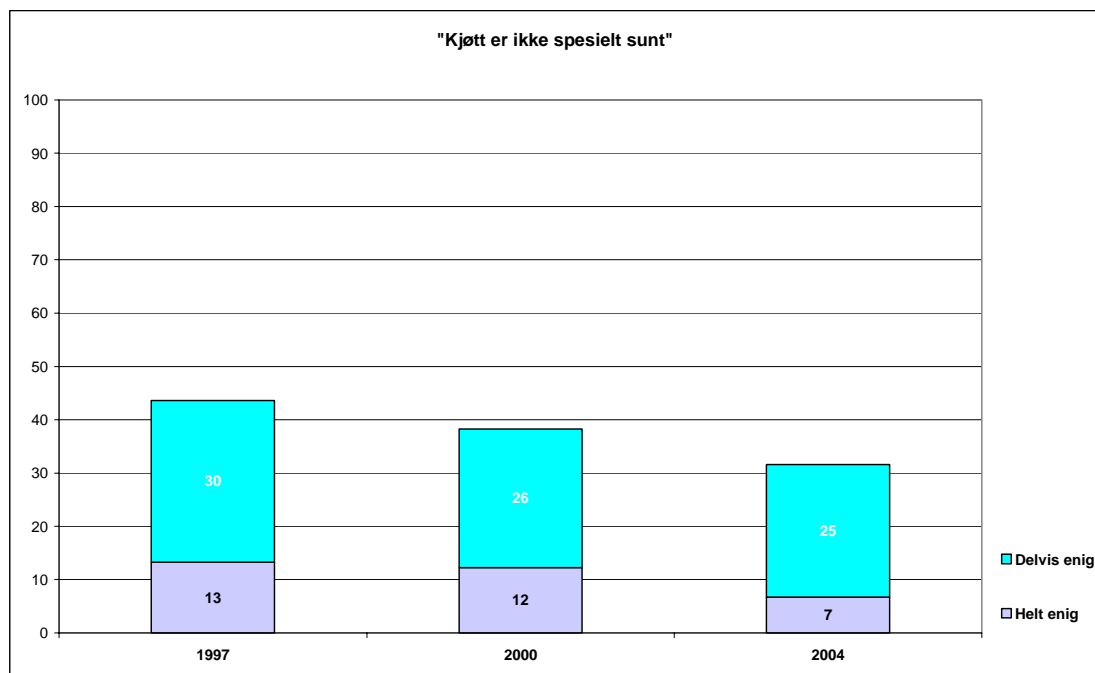
	Grunnskole		Videregående		Høyskole		Universitet	
	2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
Ja, alltid eller som oftest	64	66	67	66	74	72	69	70
Nei, sjelden eller aldri	36	34	33	34	26	28	31	30
N	(168)	(138)	(395)	(380)	(293)	(306)	(105)	(133)

Udanning og om man skjærer bort fett eller ikke er ikke signifikant for verken 2000 og 2004

Resultatene viser ingen signifikante forskjeller mellom ulike utdanningsgrupper. Dette er ikke helt i tråd med funn i flere andre studier som viser at personer med høyere utdanning i større grad legger vekt på et sunt kosthold enn personer med lavere utdanning (Wandel 1994, Wandel og Bugge 1994, Prättälä et al. 1992, Karisto m.fl. 1993).

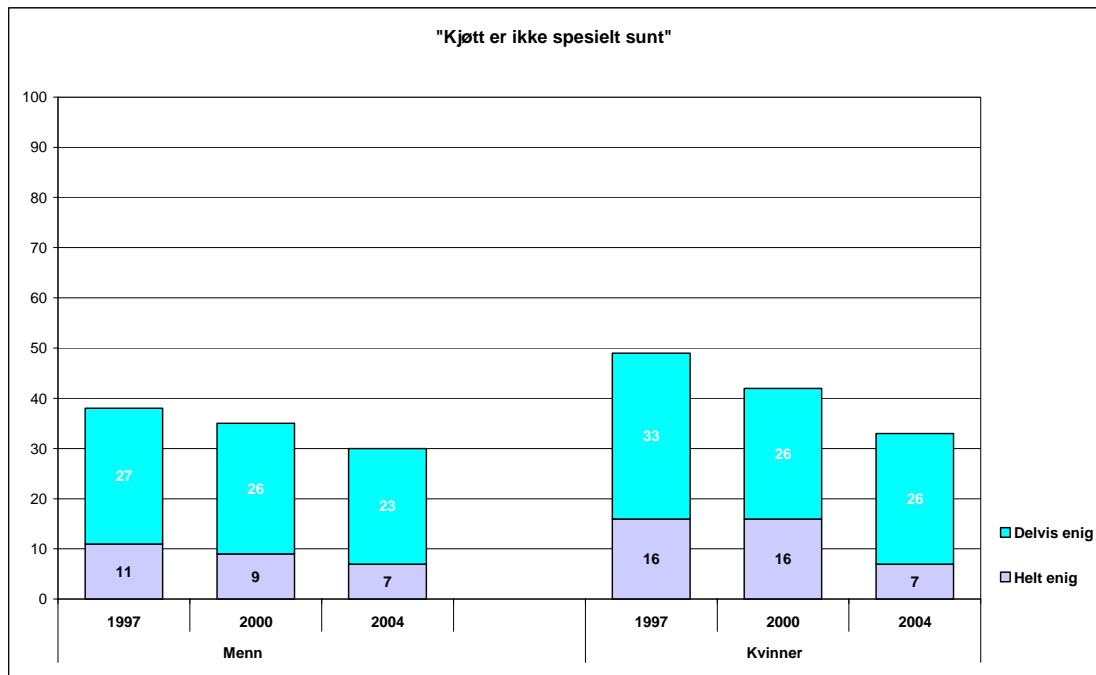
Det spørsmålet som kanskje best reflekterer kjøttets ernæringsmessige status, er påstanden om at 'kjøtt er ikke spesielt sunt'. I løpet av 1990-tallet er kjøtt i økende grad blitt fokusert i ernæringsammenheng. Blant annet påpekte en omfattende amerikansk rapport om kreftforebygging og kosthold en sannsynlig sammenheng mellom tarmkreft og inntak av større mengder rødt kjøtt. Rapporten påpeker også en mulig sammenheng mellom større inntak av rødt kjøtt og flere andre kreftformer. I tillegg kommer sammenhenger mellom kjøttinntak rikt på fett og kreftformer assosiert med høyt fettinntak (World Cancer Research Fund 1997). Disse sammenhengene kan ikke sies å ha vært framhevet i ernæringsopplysning i Norge, men kan likevel ha bidratt til å gjøre temaet aktuelt, i den forstand at kjøtt i mindre grad enn før er et 'ikke-tema' i forhold til ernæring. Det ville derfor ikke være overraskende om oppfatninger om kjøtt som sunt var noe svekket (Bjørkum og Lien 2001).

Resultatene viser imidlertid at endringene går i motsatt retning av det som her kan forventes. Mens 43 prosent av de spurte sa seg i enig i utsagnet "kjøtt er ikke spesielt sunt" i 1997, er andelen *redusert* til 38 prosent i 2000 og til ytterligere 32 prosent i 2004 (se figur 5-6). Det er med andre ord en stadig økende andel som mener at kjøtt er sunt. Det er som nevnt ingen signifikant endring i oppfatningen om at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold. I likhet med i 1997 mener altså majoriteten at kjøtt er sunt og at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold.

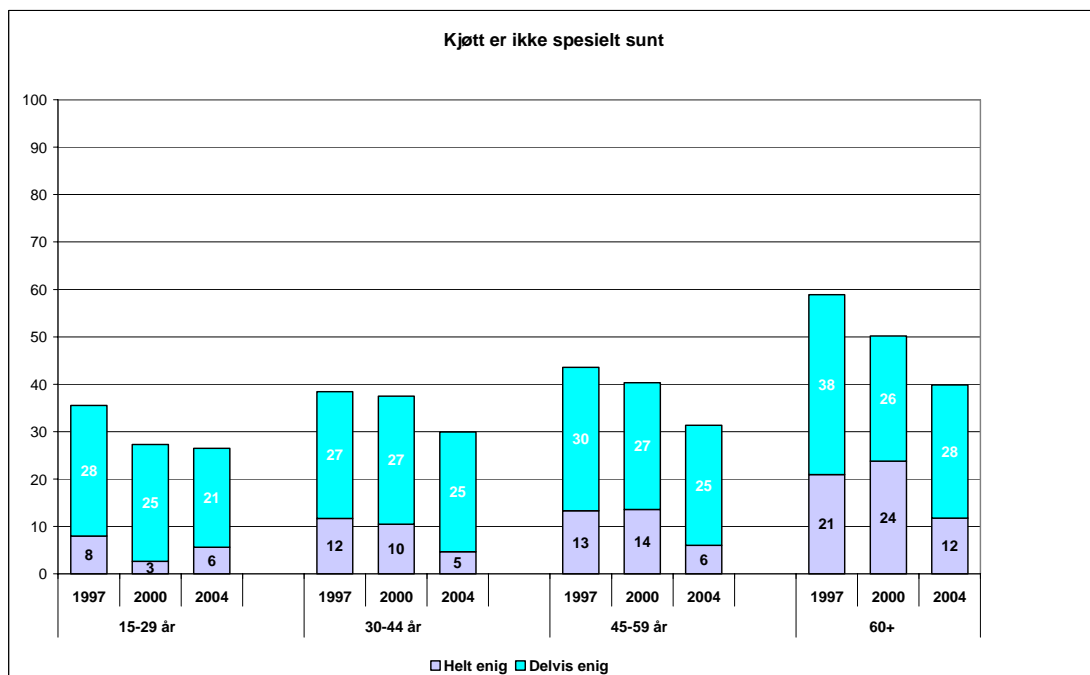

Figur 5-7 Andel som er helt enig eller delvis enig i at "Kjøtt er ikke spesielt sunt" etter år. Prosent⁷²

⁷² N 1997: 986, 2000: 956, 2004: 978 Sig for p<.05 (Kji-kvadrat-test)

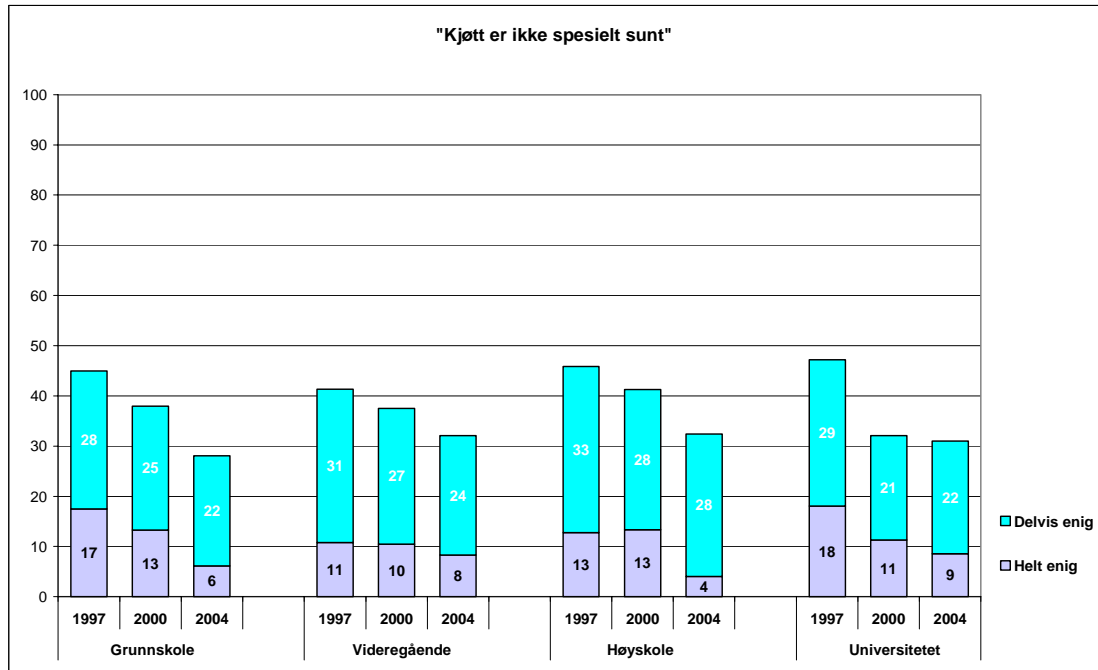
Figur 5-8 Andel helt eller delvis enig i et utsagn om at kjøtt ikke er spesielt sunt, etter kjønn og år. Prosent⁷³

Figur 5-9 Andel som er helt enig og delvis i påstanden "Kjøtt er ikke spesielt sunt", etter alder og år. Prosent⁷⁴

⁷³(N Menn: 488, 466, 478 og Kvinner: 499, 489, 501). Kjønnsforskjellene er signifikant $p < 0.001$ i 1997 og 2000, og signifikant $p < 0.05$ i 2004 (kji-kvadrat-test). Nedgangen i andel "delvis enig" fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.05$ og nedgangen i andel "helt enig" fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ (t-test).

⁷⁴Prosent (N 15-29 år: 276, 264, 230 / 30-44 år: 273, 267, 277 / 45-59 år: 188, 191, 249 / 60+ 248, 231, 221).

Figur 5-10 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om at kjøtt ikke er spesielt sunt, etter utdanningsnivå og år. Prosent⁷⁵

Flere studier har som nevnt vist at de med høyere utdanning er mer tilbøyelige til å ha et ernæringsriktig kosthold enn de med lavere utdanning. Det er derfor interessant å analysere oppslutningen om utsagnet om at kjøtt ikke er spesielt sunt med utdanning. Ser vi nærmere på de enkelte utdanningskategorier, synes utdanning å ha liten betydning for denne holdningen. Når vi ser på endring over tid, har reduksjonen i synet på at kjøtt ikke er spesielt sunt skjedd jevnt over i alle utdanningsgrupper.

Ser vi endringen for menn og kvinner hver for seg viser resultatene at endringen er større for kvinner enn for menn; mens reduksjonen blant menn er på 8 prosentpoeng fra 1997 til 2004, er reduksjonen blant kvinner på 16 prosentpoeng. Det er altså først og fremst kvinner som er blitt mindre tilbøyelige til å svare at kjøtt ikke er sunt. Dette er i tråd med funn i tidligere kapitler, der det fremgår at det er blant kvinner at økningen i kjøttforbruket er størst.

⁷⁵ (N Grunnskole: 229, 166, 146 / Videregående: 416, 381, 396 / Høyskole: 266, 293, 296 Universitet: 72, 106, 129).

6 Det ambivalente kjøttet

Kjøtt kan, i en annen grad enn andre matvarer, vekke følelser som ubehag og avsky. Twigg (1993) peker på at de deler av dyret som ikke spises, som for eksempel bruske, visse innvoller, øyne og klør vekker mer avsky og motvilje enn hva ikke spiselige deler av frukt og grønnsaker gjør. Denne tosidigheten ved kjøttet, både som en høyt verdsatt matvare og som en matvare som er forbundet med motvilje og avsky, medfører ifølge Twigg at kjøtt omgås med en viss ambivalens (Bjørkum og Lien 2001).

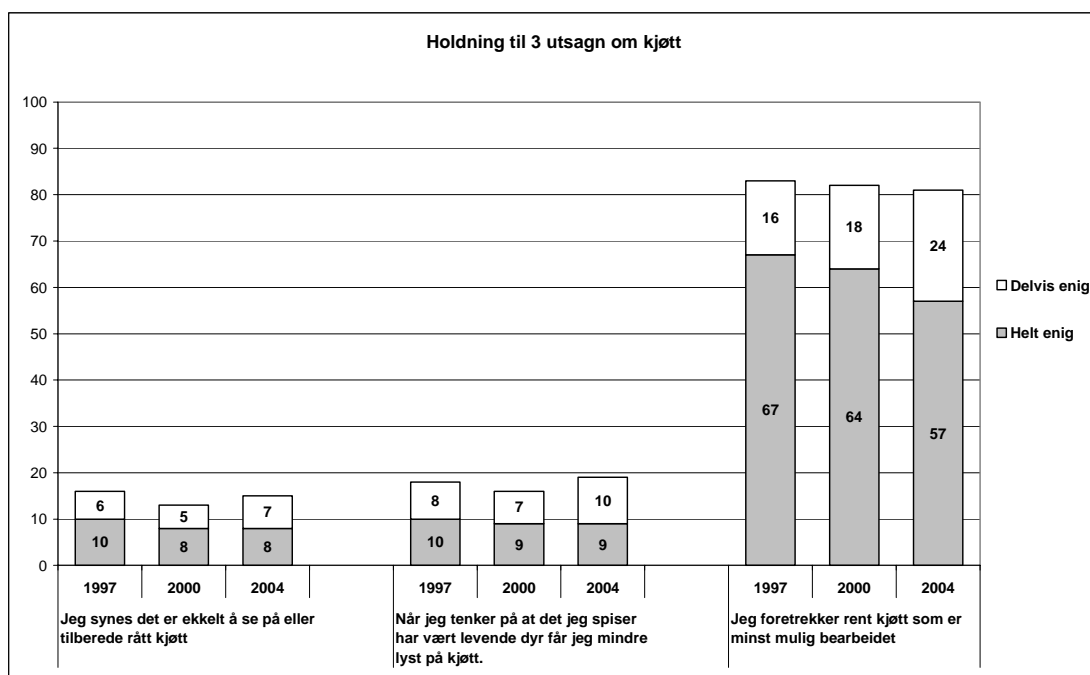
En annen type ambivalens er den som dreier seg om forholdet mellom kjøtt som mat og kjøtt som dyr og som er nøye beskrevet av antropologen Vialles (1994). Vialles fremholder at det faktisk at mange har liten kontakt med husdyr eller slakting av dyr kan bidra til en form for fremmedgjøring i forhold til kjøtt ved at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende og må slaktes. Flere studier har vist at rått kjøtt og kjøttstykker som gjør ulike deler av dyret lett gjenkjennelig vekker ubehag blant enkelte (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzmán og Kjærnes 1998, Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000). Andre studier viser at enkelte synes selve smaken av kjøtt er ekkel eller at kjøttets konsistens vekker avsky (Beardsworth et al. 1991).

To av spørsmålene i denne undersøkelsen forsøker å fange opp dette fenomenet; hhv. "Jeg synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt", og "Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært et levende dyr, får jeg mindre lyst på kjøtt". Utsagnet "Jeg foretrekker kjøtt minst mulig bearbeidet" kan også, indirekte, være en indikator på denne typen fenomen (ved at man foretrekker kjøtt *mest* mulig bearbeidet og dermed ugjenkjennelig som dyr).

I første undersøkelsen om kjøtt (1997), holdninger og endring ble det funnet klare sammenhenger mellom det å oppleve motvilje mot slakting og kjøttforbruk, i den forstand at de som sluttet sterkest opp om utsagn knyttet til ambivalens var mer tilbøyelige til å ha et lavere kjøttforbruk enn de øvrige. Tilsvarende sammenhenger ble funnet mellom det å mobilisere mot kjøttforbruk og forbruk av kjøtt. Når det gjaldt *endring* av kjøttforbruk, var det imidlertid ingen effekt av disse variablene (Lien et al. 1998)

Som vi ser av figuren nedenfor får ikke oppfatninger om ekkelhet og oppfatninger om relasjonen "kjøtt-dyr" stor oppslutning i befolkningen (se figur 6-1). Men fenomenet kan heller ikke sies å være marginalt med hhv. 15 og 19 prosents oppslutning i 2004. Det er imidlertid små endringer over tid for disse holdningene.

Preferanser for kjøtt som er *mest* mulig bearbeidet (for eksempel kjøttdeig, pølser etc.) har som nevnt ovenfor, blitt satt i sammenheng med en form for fremmedgjøring av kjøtt og kjøttproduksjon. Det har skjedd en liten vridning mellom helt enig og delvis enig når det gjelder å foretrekke kjøtt som er minst mulig bearbeidet, der stadig færre svarer helt enig på denne påstanden, mens en økende andel går over til delvis enig.

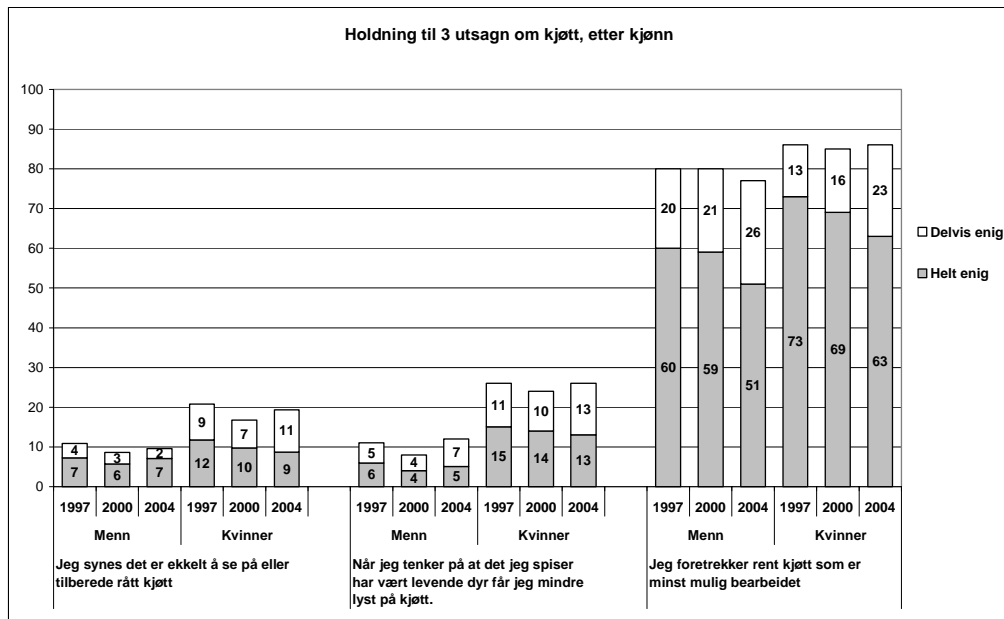
Figur 6-1 Andel som er helt eller delvis enig i 3 utsagn knyttet til kjøtt som mat⁷⁶, etter år. Prosent⁷⁷

6.1 Det ambivalente kjøttet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt

Resultatene alle tre år viste at det var en hovedvekt av kvinner som syntes det var ekkelt med rått kjøtt, og som fikk mindre lyst på kjøtt ved tanken på at kjøttet en gang har vært et levende dyr. Det var også en større andel kvinner enn menn som foretrakk kjøttet minst mulig bearbeidet, men forskjellene er her små.

⁷⁶ Følgende tre utsagn ligger til grunn: "Jeg synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt", "Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært levende dyr får jeg mindre lyst på kjøtt", "Jeg foretrekker rent kjøtt som er minst mulig bearbeidet"

⁷⁷ (N utsagn I: 1007, 992, 999 / utsagn II: 1001, 986, 997 / utsagn III: 1002, 982, 987). Endringen i andel "delvis enig" i utsagn II er signifikant $p < 0.05$ fra 2000 til 2004. Endringen både i andel "delvis enig" og "helt enig" i utsagn III er signifikant $p < 0.01$ fra 2000 til 2004 (t-test).

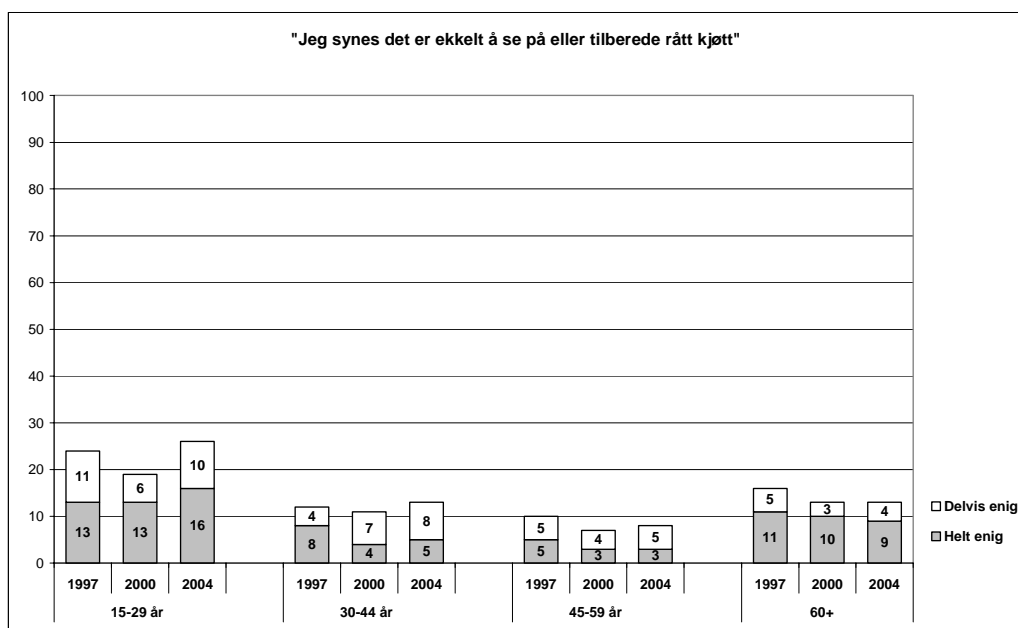

Figur 6-2 Andel som er helt eller delvis enig i 3 utsagn om kjøtt, etter kjønn og år. Prosent⁷⁸.

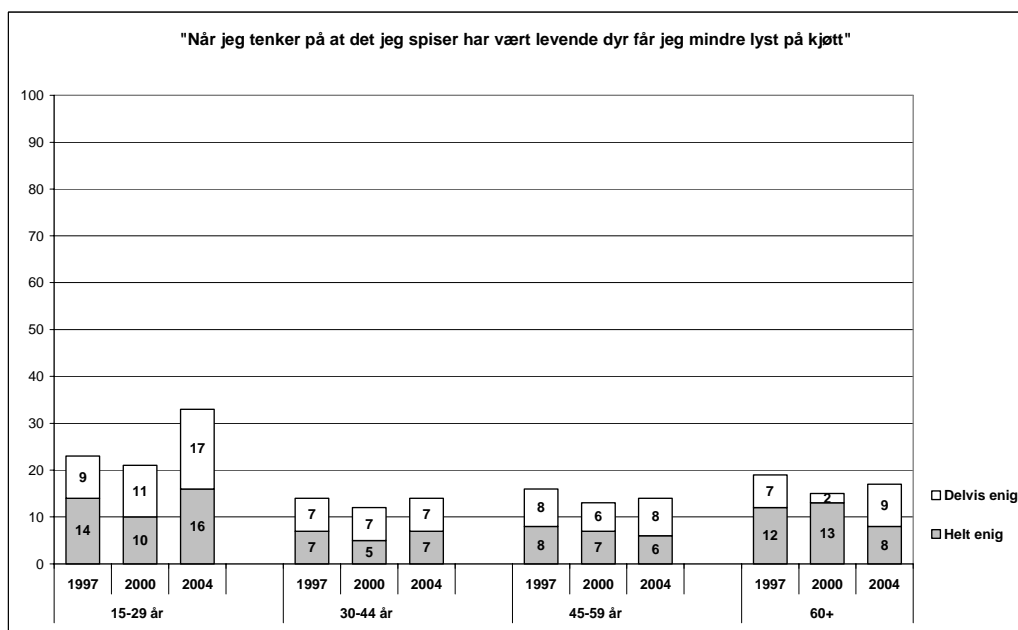
6.2 Det ambivalente kjøttet etter alder og undersøkelsestidspunkt

I 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fant vi at oppfatningen av rått kjøtt som ekkelt hadde størst utbredelse i den yngste og i den eldste aldersgruppen. Det samme finner vi i 2000 og 2004. Undersøker vi hvorvidt det har vært endringer i ulike aldersgrupper siden 1997 ser vi små eller ingen endringer.

⁷⁸ N utsagn I: M/497, 488, 492 K/511, 502, 507. N utsagn II: M/494, 489, 488 K/509, 497, 508. N utsagn III: M/493, 482, 484 K/508, 498, 503. Sammenhengen mellom utsagn I og kjønn er signifikant $p < 0.001$ alle år, sammenhengen mellom utsagn II og kjønn er signifikant $p < 0.001$ alle år og sammenhengen mellom utsagn III og kjønn er signifikant $p < 0.001$ for 1997 og 2004 samt $p < 0.05$ for 2000 (kji-kvadrat-test). Økningen i andel kvinner som er "delvis enig" i utsagn I fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$. Nedgangen i andel menn som er "helt enig" i utsagn III fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$. Nedgangen i andel kvinner som både er "helt enig" og "delvis enig" i utsagn III fra 1997 til 2004 er signifikant $p < 0.001$ (t-test)

Figur 6-3 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om at rått kjøtt er ekkelt, etter alder og år. Prosent⁷⁹

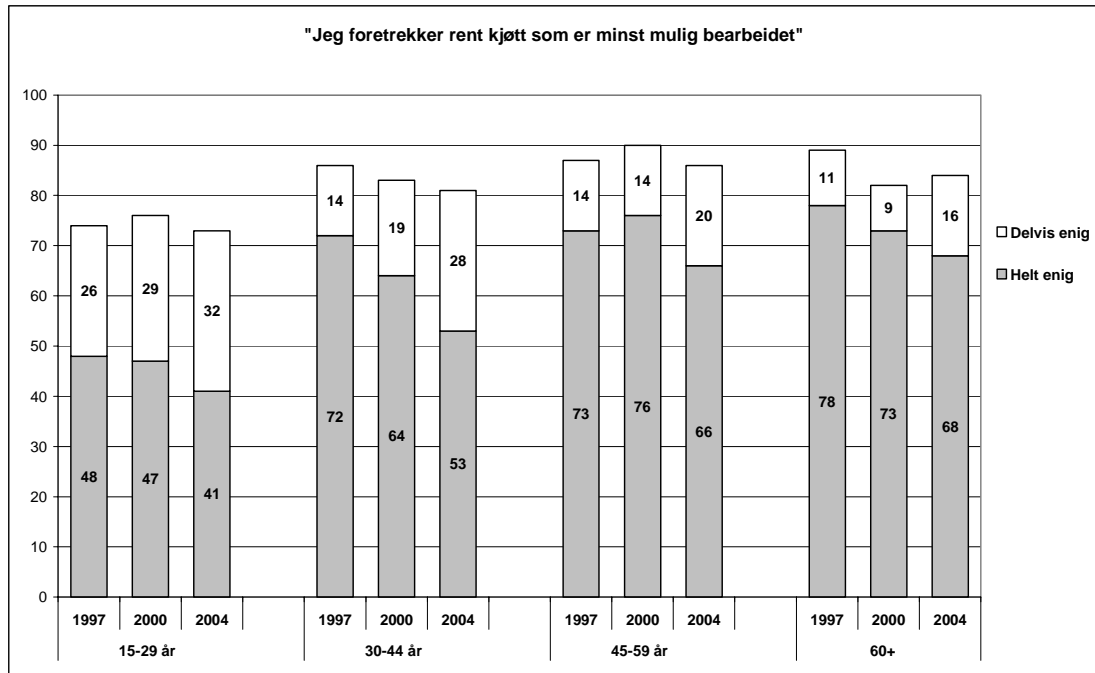

Figur 6-4 Andel som er helt eller delvis enige i et utsagn om å få mindre lyst på kjøtt når man tenker på dyret det kommer fra, etter alder og år. Prosent⁸⁰

Samme tendens finner vi når det gjelder lysten på kjøtt når man tenker på hvor det kommer fra. Det er små forskjeller, og det er flest yngre som er enig i dette utsagnet. I den yngste aldersgruppen har det skjedd en økning fra 2000 til 2004, fra 21 prosent i 2000 til 33 prosent i 2004 som sier de får mindre lyst på kjøtt når de tenker på hvor dyret kommer fra.

⁷⁹ (N 15-29 år: 281, 276, 232 / 30-44 år: 275, 268, 279 / 45-59 år: 193, 196, 255 / 60+ 259, 254, 231). Sammenhengen mellom utsagnet og aldersgrupper signifikant for alle tre år (kji-kvadrat-test). Endringen i andel 15-29 åringer som er "delvis enig" fra 1997 til 2000 er signifikant $p < 0.05$ (t-test).

⁸⁰ (N 15-29 år: 282, 274, 234 / 30-44 år: 274, 272, 280 / 45-59 år: 189, 192, 254 / 60+ 257, 248, 230). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant $p < 0.001$ i 2000 og 2004 (kji-kvadrat-test). Endringen i andel 15-29 åringer som er "helt enige" fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$. Endringen i andel 60+ som er "delvis enige" er signifikant $p < 0.01$ fra 1997 til 2000 og $p < 0.001$ videre til 2004 (t-test).

Figur 6-5 Andel som er helt eller delvis enige i et utsagn om å foretrekke rent kjøtt, etter alder og år. Prosent⁸¹

Det å foretrekke kjøttet minst mulig bearbeidet har en større utbredelse i de to eldste aldersgruppene sammenlignet med de to yngste, spesielt når vi ser på andelen "helt enig". Resultatene viser samme tendens i alle tre årene med små forskyvninger fra "helt enig" til "delvis enig". Dette har kanskje sammenheng med at yngre oftere liker kjøttmat som er farsepreget og pølser, og som er retter der kjøtt ikke er hovedingrediens (pizza, taco, spagetti, etc).

⁸¹ (N 15-29 år: 277, 264, 225 / 30-44 år: 275, 266, 281 / 45-59 år: 193, 195, 256 / 60+ 258, 255, 225). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant $p < 0.001$ for alle tre år (kji-kvadrat-test). Både nedgangen i andel 30-44 år som er "helt enige" og økningen i andel "delvis enige" er signifikant $p < 0.001$ fra 1997 til 2004. Nedgangen i andel 45-59 år som er "helt enige" fra 2000 til 2004 er signifikant $p < 0.05$. Nedgangen i andel 60+ som er "helt enige" fra 1997 til 2004 er signifikant $p < 0.05$, det gjelder også økningen i samme aldersgruppe som er "delvis enig" fra 2000 til 2004 (t-test).

7 Mobilisering mot kjøtt

I 1997 ble det funnet klare sammenhenger mellom kjøttforbruk og det å slutte opp om utsagn knyttet til mobilisering mot kjøttforbruk (mht vegetarianisme, økologi o.a., se også Lien et.al. 1998). Det er derfor interessant å se nærmere på om det har skjedd vesentlige endringer i folks oppslutning om utsagn av denne typen.

Vi har fem utsagn som indikerer en mobilisering mot kjøtt:

”Jeg kan godt forstå at folk velger å bli vegetarianere”

”Jeg skulle ønske at flere ville slutte å spise kjøtt”

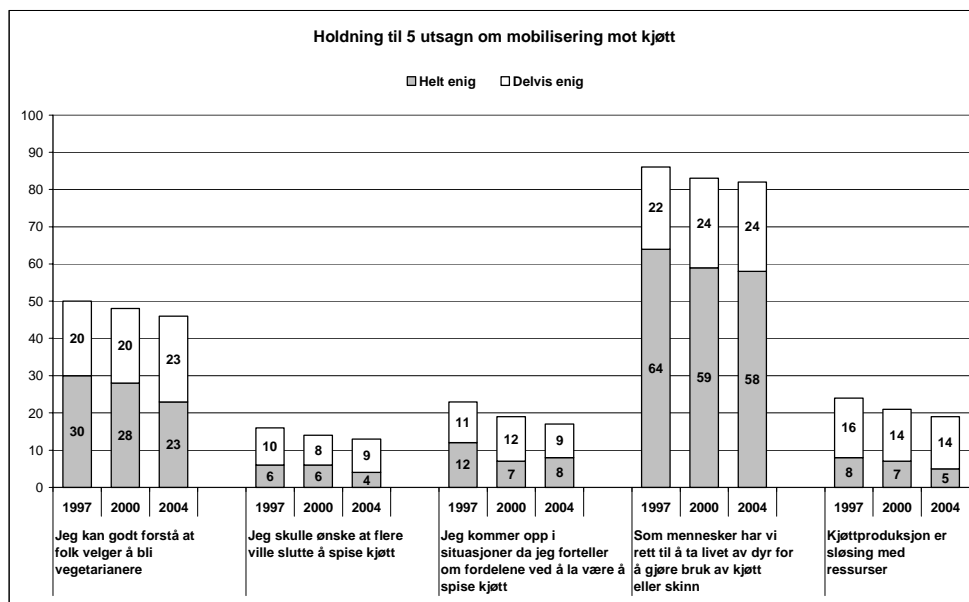
”Jeg kommer opp i situasjoner da jeg forteller om fordelene ved å la være å spise kjøtt”

”Som mennesker har vi rett til å ta livet av dyr for å gjøre bruk av kjøtt eller skinn”

”Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser”

Samtlige fem indikerer et negativt syn på kjøtt.

Som vi ser av figur 7.1 under er det ingen vesentlige endringer i oppslutningen om holdninger som uttrykker en form for *mobilisering* mot kjøtt, men vi kan likevel spore signifikante endringer i retning av mindre grad av mobilisering mot kjøtt. For alle de fem utsagnene er det stadig færre som sier de er helt enig i disse utsagnene.

Figur 7-1 Andel som er helt eller delvis enig i fem utsagn knyttet til mobilisering mot kjøtt, etter år. Prosent⁸²

⁸²(N utsagn I: 1001, 977, 993 / utsagn II: 984, 957, 980 / utsagn III: 987, 961, 987 / utsagn IV: 996, 979, 989 utsagn V: 980, 956, 974). Sammenhengen mellom utsagn og år er signifikant $p < 0.001$ for utsagn V, $p < 0.01$ for utsagn I og IV, og $p < 0.05$ for utsagn II og III (kji-kvadrat-test).

Gjennom sin avstandstagen til kjøtt og ofte en alternativ livsstil har de fleste former for vegetarianisme representert et avvik fra gjeldende normer og levesett i samfunnet. Andre undersøkelser kan tyde på at dette er i ferd med å endres. I en kvalitativ studie av vegetarianere (Guzmán og Kjærnes 1998) opplever flere at de møter større forståelse fra omverdenen i dag enn tidligere. At så mange har forståelse for at noen velger å være vegetarianere, må kunne tolkes dit hen at også årsakene til at enkelte velger et vegetarisk kosthold møter forståelse hos mange og lite fordommer mot andres matvalg. Andelen som gjerne skulle sett at flere sluttet å spise kjøtt, og som gjerne forteller om fordelene ved ikke å spise kjøtt, er ikke like utbredt. Men, tatt i betraktning at andelen vegetarianere i den norske befolkning kun er på mellom 1-2 prosent er disse tallene likevel bemerkelsesverdige. Studier fra England viser at ønsket om å leve vegetarisk kan ligge latent hos folk i lang tid, men at for eksempel negative reaksjoner fra omgivelsene oppleves som et hinder for kostholdsending. (Beardsworth og Keil 1990). En undersøkelse gjennomført av Scan-Fact for Dyade (Acem meditasjon) i 1996 (i Bjørkum et al. 1997) viser at hver 5. nordmann over 15 år kunne tenke seg å slutte å spise kjøtt og fisk til daglig for en lengre periode hvis forholdene lå til rette for det.

7.1 Mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt

I 1997 ble det funnet til dels store forskjeller mellom menn og kvinner i spørsmål om mobilisering mot kjøtt, men disse er nå i ferd med å bli mindre. For fire av de fem utsagnene er det en stadig lavere andel av kvinner som mobiliserer mot kjøtt. Kvinner hadde i langt større grad forståelse for vegetarianisme og gav i større grad enn menn uttrykk for et ønske om at flere burde slutte å spise kjøtt i 1997. Disse forskjellene mellom kjønnene er blitt stadig mindre. Mens andel menn andel som helt eller delvis kan forstå at folk blir vegetarianere er stabil, er det en synkende andel av kvinner som mener dette (fra 58 prosent i 1997 til 50 prosent i 2004). Samme tendens viste seg i påstanden "Skulle ønske flere sluttet å spise kjøtt", der det også var synkende oppslutning blant kvinner. Det er også færre kvinner som forteller om fordelene ved å ikke spise kjøtt, og en færre andel kvinner som mener kjøttproduksjon er sløsing med ressurser. Det er altså kvinnene som i stadig mindre grad synes å mobilisere mot kjøtt. Dette er i tråd med andre funn ellers i rapporten, der kvinner spiser oftere kjøtt enn før og har fått større tillit til kjøttbransjen.

Tabell 7-1 Andel som er helt og delvis enig i fem utsagn om mobilisering mot kjøtt, etter kjøtt og år. Prosent (N⁸³).

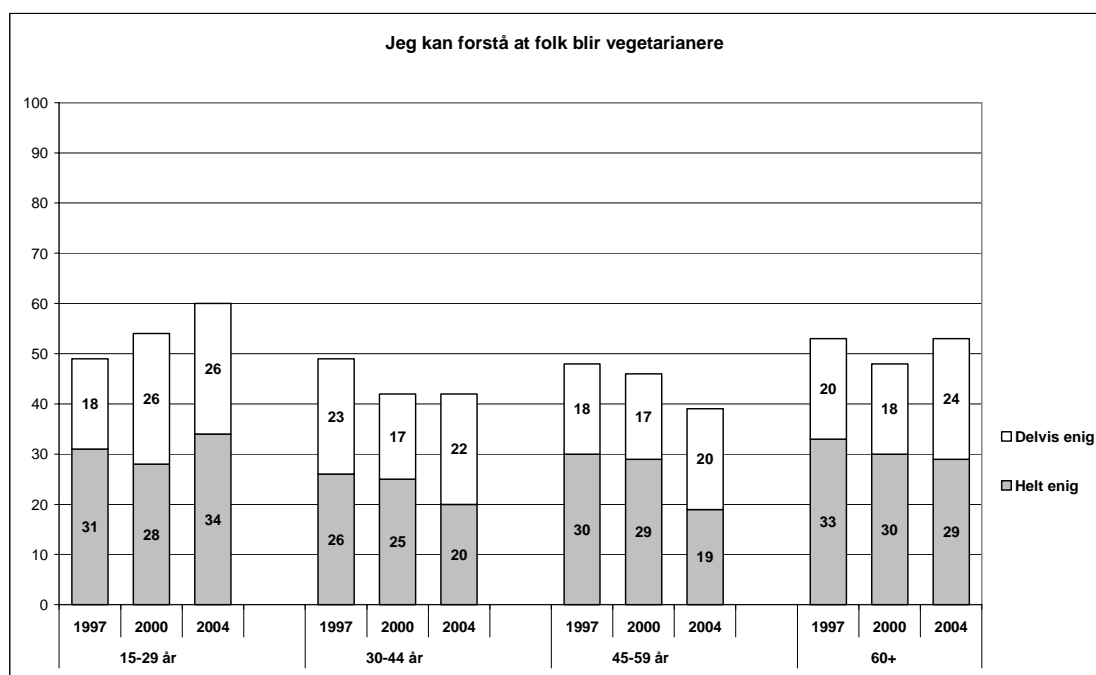
	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
I Kan forstå at folk blir vegetarianere	41	40	42	58	55	50
II Skulle ønske flere sluttet å spise kjøtt	12	10	11	21	18	14
III Forteller om fordelene ved å ikke spise kjøtt	18	13	15	26	25	18
IV Vi har rett til å ta livet av dyr for kjøtt/skinn	90	88	86	82	78	79
V Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser	20	17	19	27	23	19

I 1997 er sammenhengen mellom holdning til utsagnene og kjønn signifikant $p < 0.001$ for utsagn I - IV og $p < 0.01$ for utsagn V. I 2000 er sammenhengen mellom holdning til utsagnene og kjønn også signifikant $p < 0.001$ for utsagn I - IV, mens sammenhengen for utsagn V ikke er signifikant. I 2004 er sammenhengen mellom holdning til utsagnene og kjønn signifikant $p < 0.001$ for utsagn I og IV, signifikant $p < 0.05$ for utsagn V og ikke signifikant for utsagn II og III (kji-kvadrat-test). Utsagn I sig mellom 1997 og 2004 for kvinner $p < 0.05$ (T-test), Utsagn II mellom 1997 og 2004 for kvinner $p < 0.01$ (T-test), Utsagn III sig mellom 1997 og 2004 for kvinner $p < 0.01$ (T-test), Utsagn V sig mellom 1997 og 2004 for kvinner $p < 0.01$ (T-test)

⁸³ N utsagn I: Menn 495, 484, 486 og Kvinner 505, 494, 507
 N utsagn II: Menn 487, 478, 489 og Kvinner 496, 479, 494
 N utsagn III: Menn 488, 479, 483 og Kvinner 499, 483, 504
 N utsagn IV: Menn 491, 484, 487 og Kvinner 505, 491, 502
 N utsagn V: Menn 492, 483, 485 og Kvinner 489, 472, 490

7.2 Mobilisering mot kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt

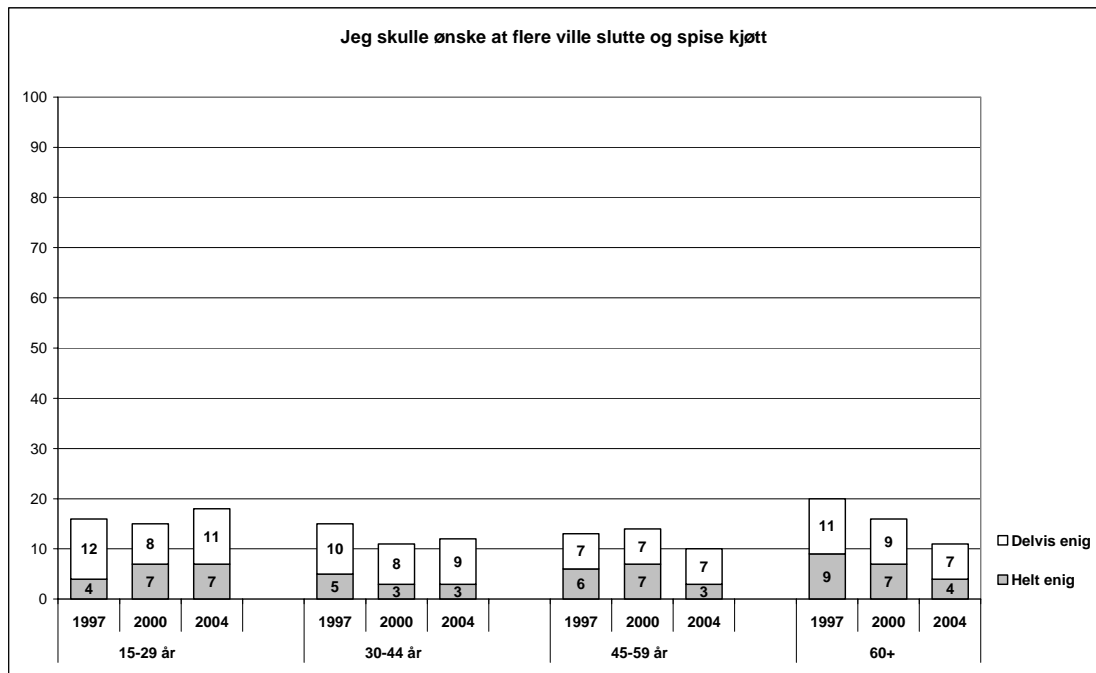
Undersøkelsen fra 1997 avdekket ingen vesentlige forskjeller mellom ulike aldersgrupper når det gjaldt spørsmål relatert til mobilisering mot kjøtt og kjøttproduksjon. Dette bildet er nå i ferd med å endre seg. I påstanden ”Jeg kan forstå at folk blir vegetarianere” er det stadig flere i den yngste aldersgruppen som mener dette, mens andelen er synkende i de mellomste aldersgruppene.

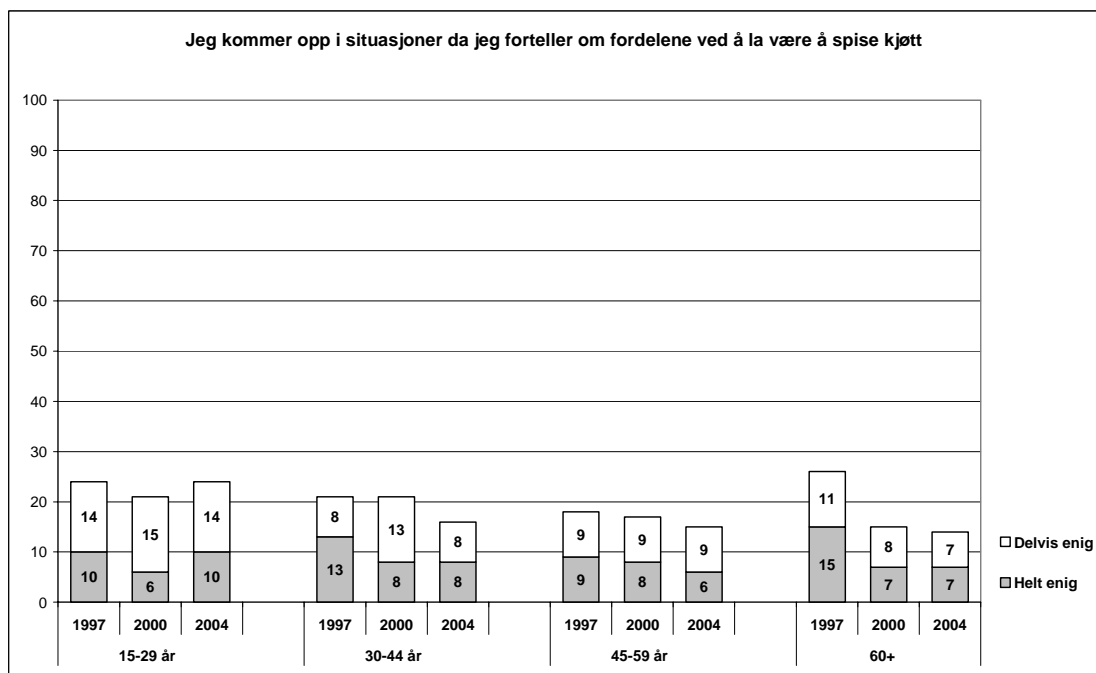
Figur 7-2 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om forståelse for at noen velger å bli vegetarianere, etter alder og år. Prosent⁸⁴

Ønsket om at flere ville slutte å spise kjøtt får også stadig lavere oppslutning i den eldste aldersgruppen fra 1997 til 2004.

⁸⁴ (N 15-29 år: 282, 273, 233 / 30-44 år: 275, 268, 279 / 45-59 år: 192, 192, 253 / 60+ 251, 245, 228). Sammenheng mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.05$ i 2000 og $p < 0.001$ i 2004 (kji-kvadrat-test).

Figur 7-3 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn knyttet til ønske om at flere slutter å spise kjøtt, etter alder og år. Prosent⁸⁵

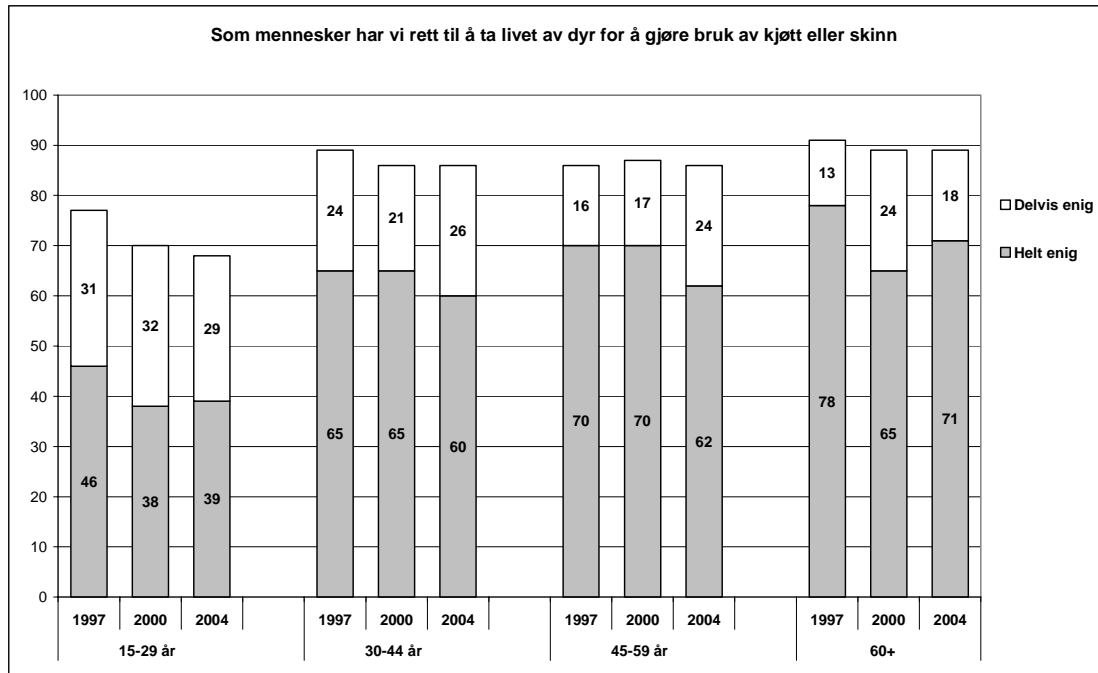

Figur 7-4 Andel som er helt eller delvis enige i et utsagn knyttet til egen omtale av fordelene ved å ikke spise kjøtt, etter alder og år. Prosent⁸⁶

⁸⁵ (N 15-29 år: 280, 272, 231 / 30-44 år: 270, 261, 274 / 45-59 år: 185, 187, 252 / 60+ 247, 236, 222). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.001$ i 2000 (kji-kvadrat-test).

⁸⁶ (N 15-29 år: 276, 268, 233 / 30-44 år: 273, 262, 280 / 45-59 år: 185, 191, 251 / 60+ 252, 239, 224). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.01$ i 2004 (kji-kvadrat-test).

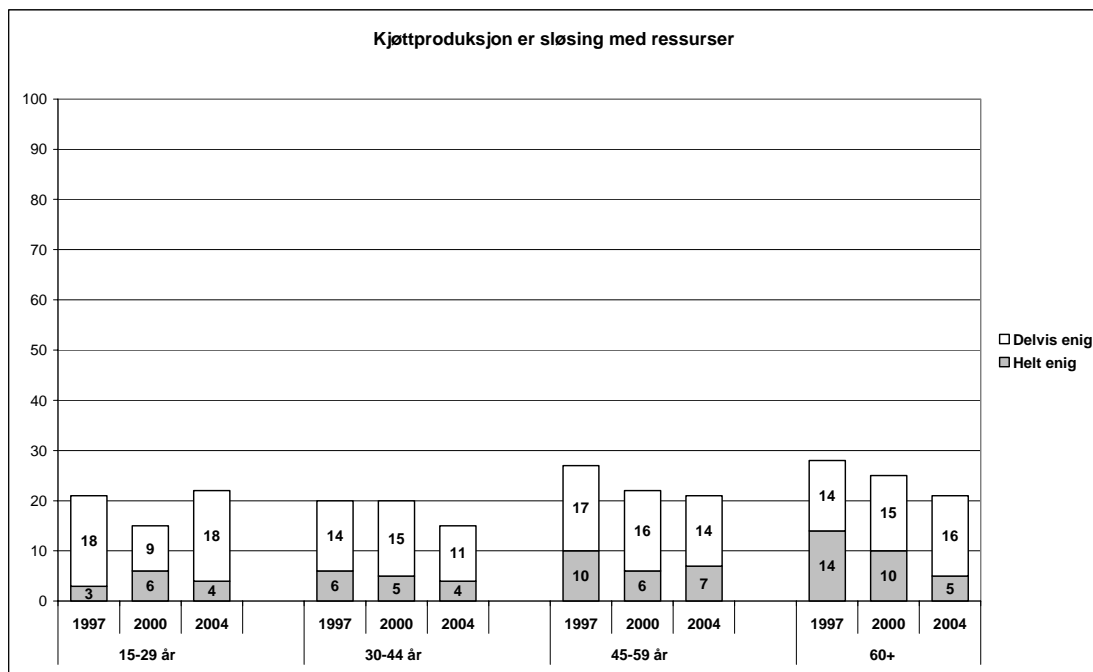
Alder hadde ingen signifikant betydning for tilbøyeligheten til å fortelle om fordelene ved å ikke spise kjøtt i 1997, med unntak av en signifikant forskjell mellom den eldste og den nest eldste aldersgruppen. Her så vi at det var en større andel blant de over 60 år, sammenlignet med de mellom 45 og 59 år, som fortalte om fordelene ved ikke å spise kjøtt. Fra 1997 til 2004 er denne andelen blant de over 60 redusert, og forskjellen mellom de to aldersgruppene fra 1997 gjør seg ikke lenger gjeldende i 2000 og 2004. Dette er et rimelig resultat sett på bakgrunn av at personer i denne aldersgruppen også har et hyppigere forbruk av kjøtt som hovedingrediens i middagsmåltidet. En forklaring på denne endringen kan altså være at de ikke lenger ser så mange ulemper ved å spise kjøtt og at de eldre har en mer positiv holdning til kjøtt enn før. En annen forklaring kan være at avviket i 1997 skyldes tilfeldigheter.

Figur 7-5 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn knyttet til menneskers rett til å ta livet av dyr for kjøtt eller skinn, etter alder og år. Prosent⁸⁷

Spørsmålet om mennesket har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn hadde lavest tilslutning i den yngste aldersgruppen i undersøkelsen fra 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). I 2000 er oppslutningen i denne aldersgruppen ytterligere redusert, til 70 prosent i 2000 og 68 prosent i 2004. Synet på hvorvidt mennesket har rett til å ta liv for å få mat er uendret i de øvrige aldersgruppene. Det er også i denne aldersgruppen at det er flest som gir uttrykk for at de får mindre lyst på kjøtt når de tenker på at kjøttet en gang har vært et levende dyr. Likeledes synes de i større grad enn eldre at rått kjøtt er ekkelt. Når Vialles (1994) beskriver en form for fremmedgjøring for kjøtt i form av at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende, kan det dermed synes som om dette først og fremst gjør seg gjeldende for den yngre delen av befolkningen. At de yngre i større grad enn de eldre foretrekker kjøttet mest mulig bearbeidet, i form av kjøttdeig og annet oppmalt kjøtt, hvor deler av dyret i liten grad er gjenkjennelig, kan støtte en slik tolkning.

⁸⁷ (N 15-29 år: 278, 271, 231 / 30-44 år: 273, 269, 280 / 45-59 år: 189, 192, 250 / 60+ 255, 245, 231). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.001$ alle tre år (kji-kvadrat-test).

Figur 7-6 Andel som er helt eller delvis enige i et utsagn om at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser, etter alder og år. Prosent ⁸⁸

Ser vi på oppfatningen om at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser, som i likhet med det foregående gir uttrykk for et etisk dilemma ved kjøttproduksjon, finner vi få signifikante endringer i de ulike aldersgruppene (se figur 7-6). Blant de eldste derimot er det en signifikant synkende andel som er *helt* enig i at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser. Generelt sett er det relativt få som er enig i at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser.

7.3 Kostholdsdebatt og spisevaner - 2004

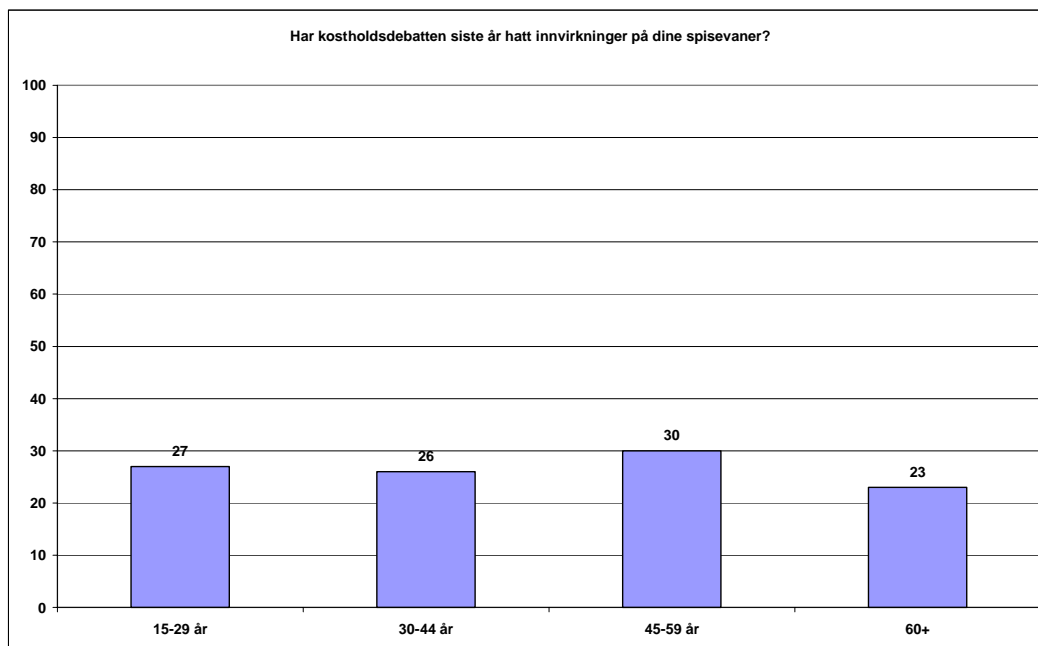
I en lengre periode før den siste undersøkelsen fra 2004, pågikk det en kostholdsdebatt etter at doktor Fedon Lindberg lanserte sine teorier om kosthold og slanking. Disse var i en viss kontrast til tidligere teorier, som etablerte ernærings eksperter hadde lansert som sunn og riktig mat, med for eksempel professor Kaare Norum i spissen. Fedon foreslår mindre karbohydrater, og legger vekt på begreper som antioksidanter og proteinrik mat. Mer naturlig mat i form av rent kjøtt, fisk, fjærkre, bær, belgfrukter, grønnsaker og egg⁸⁹, og mindre sukker, melkeprodukter, poteter og raffinerte melvarer. Dermed har Fedon Lindberg bidratt til at rent kjøtt er blitt legitime produkter i et sunt kosthold. Statens ernæringsråd anbefaler imidlertid både brød, poteter, ris og pasta. Ernæringsprofessor Kaare Norum anbefaler norsk husmannskost med melk, brød og poteter (Dagbladet 19/9-2002). Debatten har til tider vært ganske opphetet.

På bakgrunn av denne kostholdsdebatten, ønsket vi derfor å inkludere noen nye spørsmål i undersøkelsen i 2004. Spørsmålet vi stilte var følgende: "Har kostholdsdebatten siste år hatt innvirkninger på dine spisevaner?" Det var overraskende at hele **27 prosent** svarte ja på spørsmålet. Det var en høyst signifikant kjønnsforskjell; 21 prosent av mennene svarte ja, mot 32 prosent av kvinnene⁹⁰ (sig p<.001).

⁸⁸ (N 15-29 år: 275, 266, 231 / 30-44 år: 273, 267, 274 / 45-59 år: 188, 190, 252 / 60+ 244, 231, 218). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant p<0.001 for 1997 (kji-kvadrat-test).

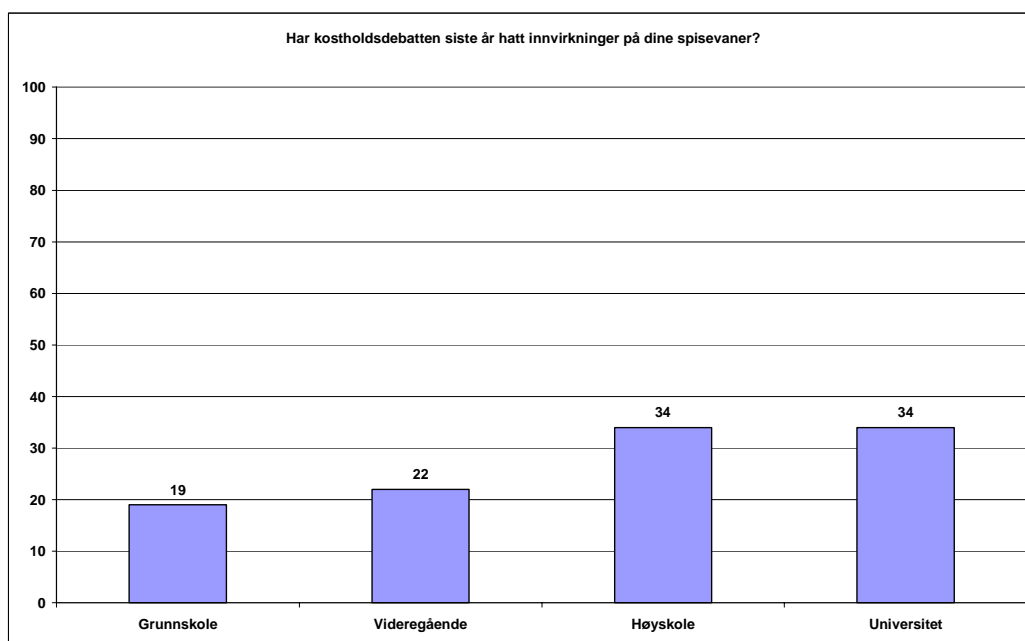
⁸⁹ Kilde: <http://www.dr.lindberg.com/page/index.php?structid=35&joinid=-1&parentid=32>, 5. april 2005

⁹⁰ (N Mann:487 / Kvinne: 506). Sammenhengen mellom spørsmålet og kjønn er signifikant p<0.001 (kji-kvadrat-test).

Figur 7-7: Andel som oppgir at siste års kostholdsdebatt har hatt innvirkninger på spisevaner eller ikke, etter alder 2004. Prosent⁹¹

Det er ingen forskjell i om kostholdsdebatten har hatt innvirkning på spisvaner mellom de ulike aldersgruppene. Heller ikke forskjellen mellom aldersgruppen 45-59 år og 60 år og eldre er signifikant.

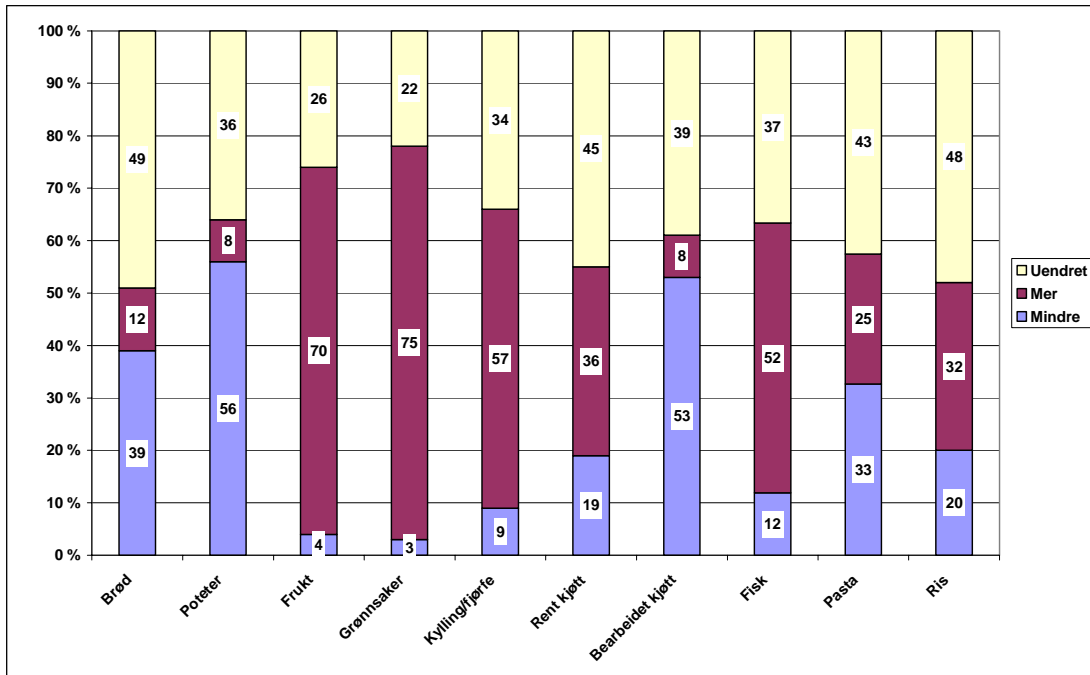
Figur 7-8: Andel som oppgir at siste års kostholdsdebatt har hatt innvirkninger på spisevaner eller ikke, etter utdanning 2004. Prosent⁹²

⁹¹ (N 15-29 år: 228 / 30-44 år: 281 / 45-59 år: 254 / 60+ 228). Sammenhengen er ikke signifikant.

⁹² (N Grunnskole: 151 / Videregående: 401 / Høyskole: 300 / Universitet: 131). Sammenhengen mellom spørsmålet og utdanningsnivå er signifikant $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test).

Utdanning har derimot betydning for endrede spisevaner pga kostholdsdebatten. Med økende utdanning øker sannsynligheten for at spisevanene er blitt endret. Det er også forskjell på gifte/samboende og enslige, der 29 prosent av de gifte/samboende hadde endret, mot 22 prosent blant de enslige⁹³.

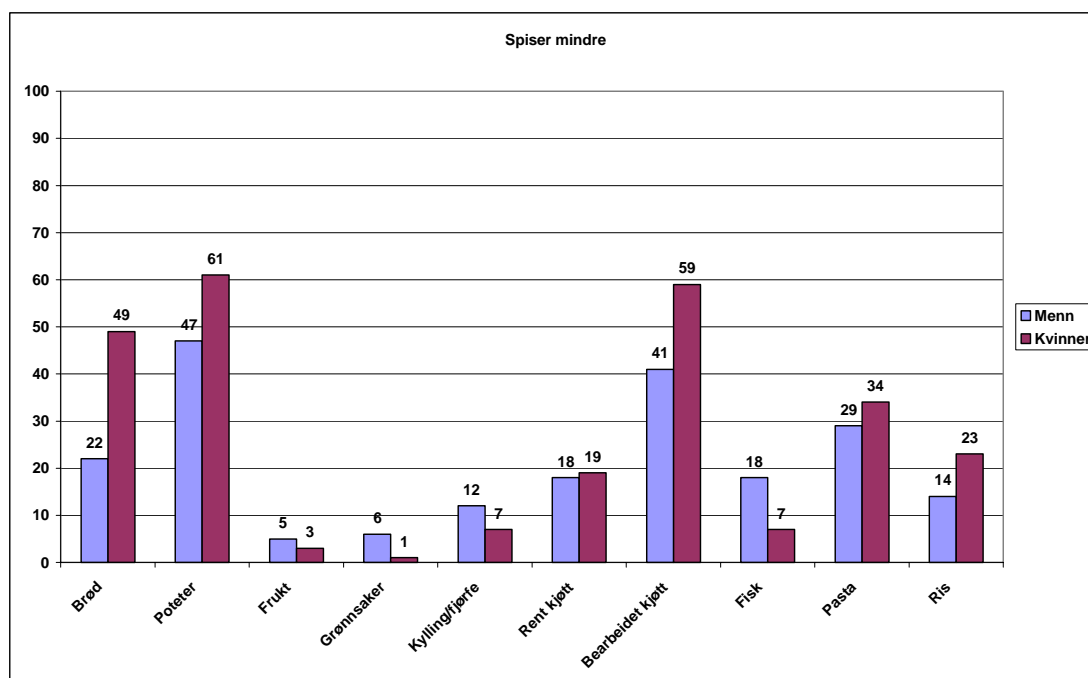
Neste spørsmål ble stilt til dem som hadde svart ja på endrede spisevaner: ”Spiser du mindre, mer eller uendret mengde av følgende matvarer?”

Figur 7-9: Spiser mindre, mer eller uendret blant dem som har endret spisevaner 2004. Prosent N=264

Det mange spiser *mindre* av er brød, poteter, bearbeidet kjøtt og pasta. Brød, poteter og pasta er åpenbart en ”Fedon-effekt”. Bearbeidet kjøtt er det vel kanskje større enighet blant flere kostholdsekspertene at man bør spise mindre av dersom man ønsker sunnere spisevaner. Det man spiser *mer* av er frukt, grønnsaker, kylling, rent kjøtt og fisk. Dette er kanskje i tråd med flere kostholdsekspertene, men spesielt er det i tråd med Fedons anbefalinger. Tidligere så vi at totalt sett så spiste man fisk noen sjeldnere. Det er viktig å registrere at enkelte forbrukergrupper i større utstrekning enn andre har lagt om kostholdet som en følge av en kostholdsdebatt. Dette tyder på at informasjon om kosthold til forbrukerne kan være viktig og relevant.

⁹³ (N gift, samboer: 662 / enslig: 300). Sammenhengen mellom spørsmålet og sivilstatus er signifikant $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test).

Figur 7-10: Prosentandel som spiser *mindre* av følgende produktgrupper etter kjønn (blant dem som har endret spisevaner) 2004⁹⁴

94

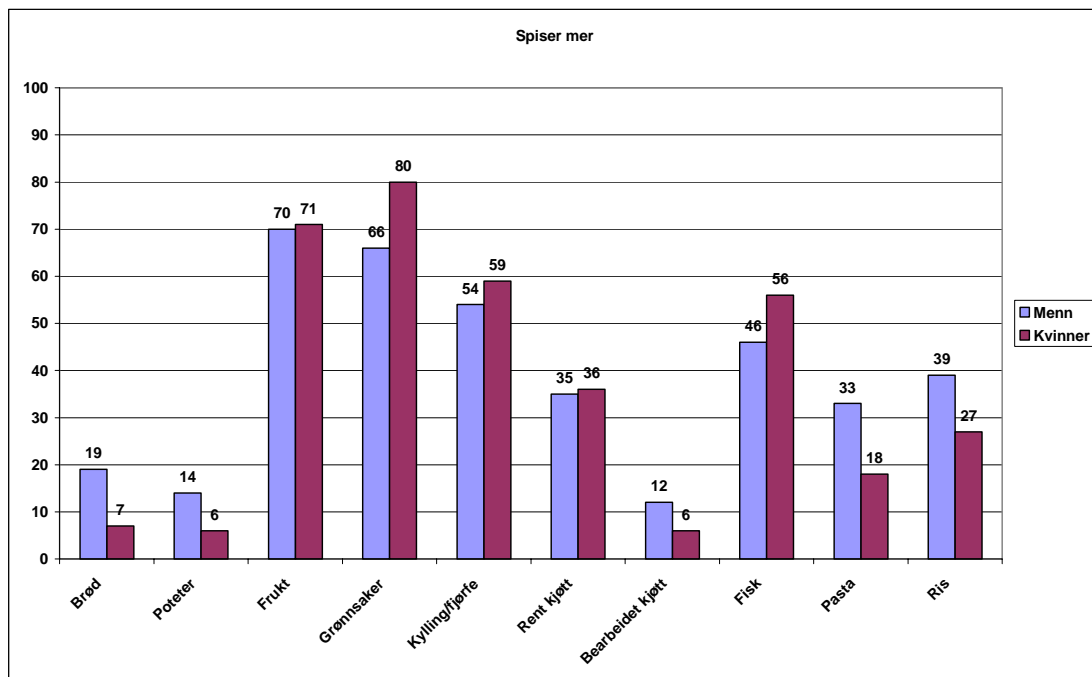
	Menn		Kvinner	
	Mindre	Mer	Mindre	Mer
Brød***	22	19	49	7
Poteter*	47	14	61	6
Frukt	5	70	3	71
Grønnsaker*	6	66	1	80
Kylling/fjørfe	12	54	7	59
Rent kjøtt	18	35	19	36
Bearbeidet kjøtt*	41	12	59	6
Fisk	18	46	7	56
Pasta	29	33	34	18
Ris	14	39	23	27

Andel som spiser mindre eller mer av bestemte matvarer som følge av kostholdsdebatten siste år, etter kjønn 2004. Prosentandel (N Menn: 103 / Kvinner: 163). Andel som ikke har endret de ulike produktgruppene er "skjult" i tabellen

*** Sammenheng mellom spørsmål og kjønn er signifikant $p < 0.001$

* Sammenheng mellom spørsmål og kjønn er signifikant $p < 0.05$.

Signifikanstesting må sees i ett for de to figurene, da verdiene på variablene som er testet er mindre, mer eller uendret. Figurene er en for mindre, en for mer, og så er resten summert til 100 – uendret – som ikke er vist.

Figur 7-11: Prosentandel som spiser mer av følgende produktgrupper etter kjønn (blant dem som har endret spisevaner)⁹⁵ 2004

Relativt flere kvinner spiser mindre brød, poteter og bearbeidet kjøtt enn menn. Det er flere kvinner som spiser mer grønnsaker og fisk enn menn. Generelt sett kan vi si at kostholdsdebatten har hatt større effekt på kvinner enn på menn, og at kvinner i noe større grad enn menn lytter til Fedeon Lindbergs råd. Nå er kanskje kvinner generelt mer opptatt av kosthold enn menn, og mer opptatt av sunnhet, helse og slanking. De har også tradisjonelt sett et omsorgs-ansvar for familien, at familien får et rimelig sunt kosthold.

⁹⁵ N Menn 103, Kvinner 163

Tabell 7-2: Spiser mer, mindre eller uendret etter alder (blant dem som har endret spisevaner). Prosent

		15-29 år	30-44 år	45-59 år	60+	Tot
BRØD **	Mindre	34	34	50	36	39
	Mer	27	9	7	6	12
	Uendret	39	57	43	58	49
Total		100	100	100	100	100
POTETER ***	Mindre	39	50	73	57	56
	Mer	23	9	1		8
	Uendret	38	41	26	43	36
Total		100	100	100	100	100
FRUKT	Mindre	8	4		4	4
	Mer	70	72	73	66	70
	Uendret	22	24	27	30	26
Total		100	100	100	100	100
GRØNNSAKER ***	Mindre	6			6	3
	Mer	74	78	79	64	75
	Uendret	19	22	21	30	22
Total		100	100	100	100	100
KYLLING **	Mindre	6	9	4	17	9
	Mer	60	58	66	40	57
	Uendret	34	32	30	43	34
Total		100	100	100	100	100
RENT KJØTT	Mindre	21	11	17	30	19
	Mer	34	38	40	30	36
	Uendret	45	51	43	40	45
Total		100	100	100	100	100
Bearbeidet kjøtt	Mindre	50	51	62	40	52
	Mer	11	8	3	13	8
	Uendret	39	41	35	46	39
Total		100	100	100	100	100
FISK *	Mindre	22	7	8	12	12
	Mer	52	47	49	63	52
	Uendret	25	47	43	25	37
Total		100	100	100	100	100
PASTA	Mindre	29	35	37	24	32
	Mer	32	22	26	16	25
	Uendret	39	43	37	59	43
Total		100	100	100	100	100
RIS	Mindre	16	22	25	12	20
	Mer	41	20	32	39	32
	Uendret	43	58	43	49	48
Total		100	100	100	100	100
N		63	74	77	53	267

Sig (Kji-kvadrat-test) *** (p<.001), ** (p<.01), * (P<.05)

Det er aldersgruppen 45-59 år som spiser mindre brød og poteter, som altså mest synes influert av Fedon Lindbergs anbefalinger. I denne gruppen befinner det seg kanskje personer som har prøvd flere slankekurer og endret kosthold tidligere, uten helt og lykkes. Sammenhengen mellom grønnsaker og alder er høyst signifikant, men der er ikke noen klart mønster, og enkelte celler er tomme, noe som forkludrer signifikanstestingene noe. De andre produktgruppene og alder har heller ikke noe klart mønster, og må derfor tolkes med forsiktighet. Det er

også relativt få observasjoner i hver aldersgruppe, noe som også tilsier en viss forsiktighet i analysen.

Tabell 7-3: Spiser mindre, mer eller uendret av ulike produktgrupper etter utdanning (blant dem som har endret spisevaner). Prosent

		Grunnskole (7-10 år)	Videregå- ende (11-13 år)	Høyskoleutd. eller lavere grad på univers	Universitets- utd høyere grad	Tot
BRØD *	Mindre	41	36	42	35	39
	Mer	24	17	7	5	12
	Uendret	34	47	51	60	49
Total		100	100	100	100	100
POTETER **	Mindre	48	47	62	64	56
	Mer	15	17	3	3	8
	Uendret	37	37	35	36	36
Total		100	100	100	100	100
FRUKT	Mindre	7	6	2	2	4
	Mer	69	73	67	71	70
	Uendret	24	21	31	27	26
Total		100	100	100	100	100
GRØNNSAKER	Mindre	3	8			3
	Mer	72	75	75	73	75
	Uendret	24	17	25	27	22
Total		100	100	100	100	100
KYLLING	Mindre	10	11	4	14	9
	Mer	52	58	55	61	57
	Uendret	38	30	41	25	34
Total		100	100	100	100	100
RENT KJØTT *	Mindre	21	24	14	19	19
	Mer	38	41	39	16	36
	Uendret	41	35	47	65	45
Total		100	100	100	100	100
Bearbeidet kjøtt	Mindre	43	51	59	44	52
	Mer	14	14	2	9	8
	Uendret	43	35	39	47	39
Total		100	100	100	100	100
FISK *	Mindre	17	15	4	16	11
	Mer	59	54	57	35	52
	Uendret	24	31	39	49	37
Total		100	100	100	100	100
PASTA **	Mindre	34	34	31	31	33
	Mer	24	29	13	43	25
	Uendret	41	37	56	26	43
Total		100	100	100	100	100
RIS	Mindre	14	24	18	20	20
	Mer	45	35	27	27	32
	Uendret	41	41	55	52	48
Total		100	100	100	100	100
		27	90	102	44	263

Sig (Kji-kvadrat-test) *** (p<.001), ** (p<.01), * (P<.05)

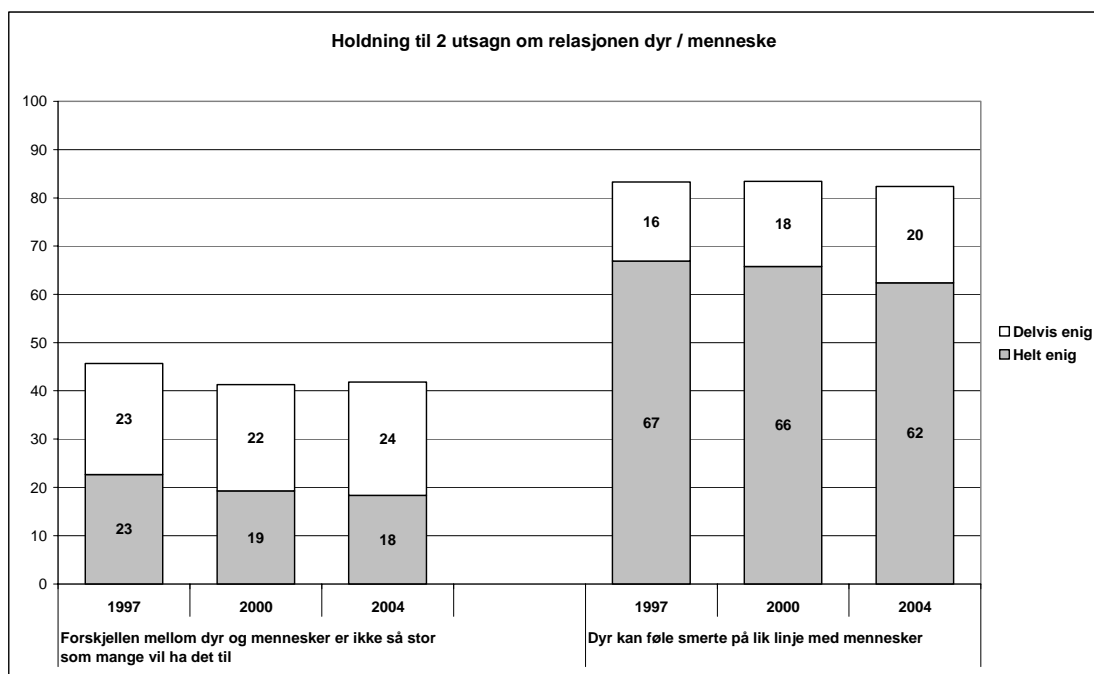
Det er heller ikke så entydige resultater med hensyn til variasjon med utdanning. Det eneste må være poteter der andelen som spiser mindre poteter øker med økende utdanning. Slik sett

kan det antydes at Fedon-effekten har hatt størst betydning for høyutdannede. På den annen side så understøttes ikke dette når det gjelder endring i pastaspising, så funnene er derfor ikke entydige.

8 Oppfatninger om forholdet mellom dyr og mennesker

Det er to utsagn i undersøkelsen som dreier seg om forholdet mellom dyr og mennesker. Det er ”Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til”, og ”Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker”.

I den første undersøkelsen fra 1997 var det kun en av disse utsagnene som ikke hadde noen signifikant sammenheng med verken endring eller praksis. Det var spørsmålene som gjaldt likhet eller ulikhet mellom dyr og mennesker, og som indirekte kunne tenkes å ha sammenheng med holdninger til kjøtt. Selv om relevansen av dette spørsmålet for kjøttforbruk og for endring synes å være liten, er spørsmålene likevel stilt igjen i 2000 og 2004. Det er imidlertid en synkende andel som er helt enig i utsagnet ”Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til”, det vil si at det er flere som mener det er forskjeller mellom dyr og mennesker. Det er videre en synkende andel som er helt enig i utsagnet ”Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker”. Endringene er likevel svært små, slik at det fortsatt er grunn til å tro at vi står overfor grunnleggende oppfatninger som ikke endres hurtig (Bjørkum og Lien 2001).

Figur 8-1 Andel som er helt eller delvis enig i to utsagn knyttet til relasjonen dyr / menneske, etter år. Prosent⁹⁶

⁹⁶ (N utsagn I: 956, 925, 953 / utsagn II: 975, 953, 963). Sammenhengen mellom utsagn I og år er signifikant $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test). Nedgangen i andel ”helt enig” i utsagn II er signifikant $p < 0.05$ (t-test).

I de tidligere undersøkelsene fant vi at forskjellen mellom kvinner og menn var mindre markant i forhold til disse spørsmålene enn i forhold til de fleste andre spørsmål som angikk kjøtt. Det samme resultatet fant vi også i 2000 og 2004. Her finner vi ingen sterke endringer i oppfatning blant verken kvinner eller menn. Når sammenhengen mellom undersøkelsestidspunkt og holdningene er signifikante for hhv kvinner og menn, skyldes dette at det er mange observasjoner når alle tre tidspunktene inngår i testene, og vi får lett signifikante forskjeller. Disse må imidlertid tolkes med stor forsiktighet, og heller se på størrelsen på evt forskjeller. De er som nevnt ikke store.

Tabell 8-1 Andel som er helt og delvis enig i to utsagn knyttet til relasjonen dyr / menneske, etter kjønn og år. Prosent⁹⁷

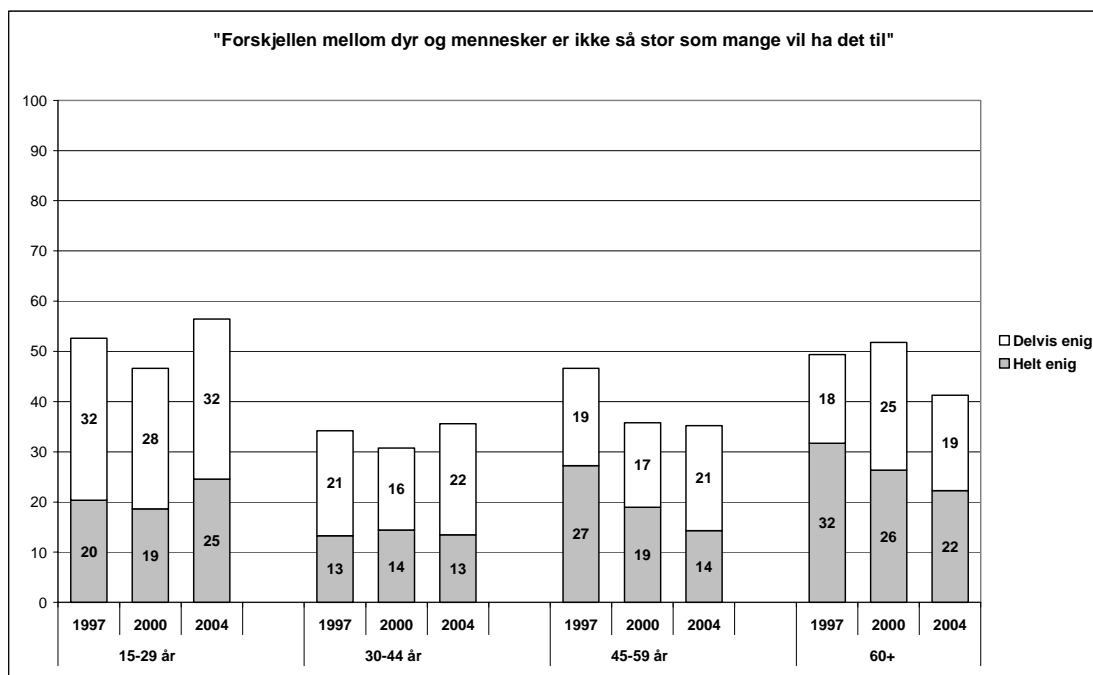
	Menn			Kvinner		
	1997	2000	2004	1997	2000	2004
I Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til	44	39	43	48	43	41
II Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker	82	81	81	85	86	84

Sammenhengen mellom utsagn I og kjønn er i 1997 signifikant $p < 0.05$.

Sammenhengen mellom utsagn II og kjønn er i 1997 signifikant $p < 0.01$ og i 2000 $p < 0.05$.

Sammenhengen mellom år og utsagn I er signifikant $p < 0.05$ for begge kjønn.

Sammenhengen mellom år og utsagn II er signifikant $p < 0.05$ for kvinner (kji-kvadrat-test).

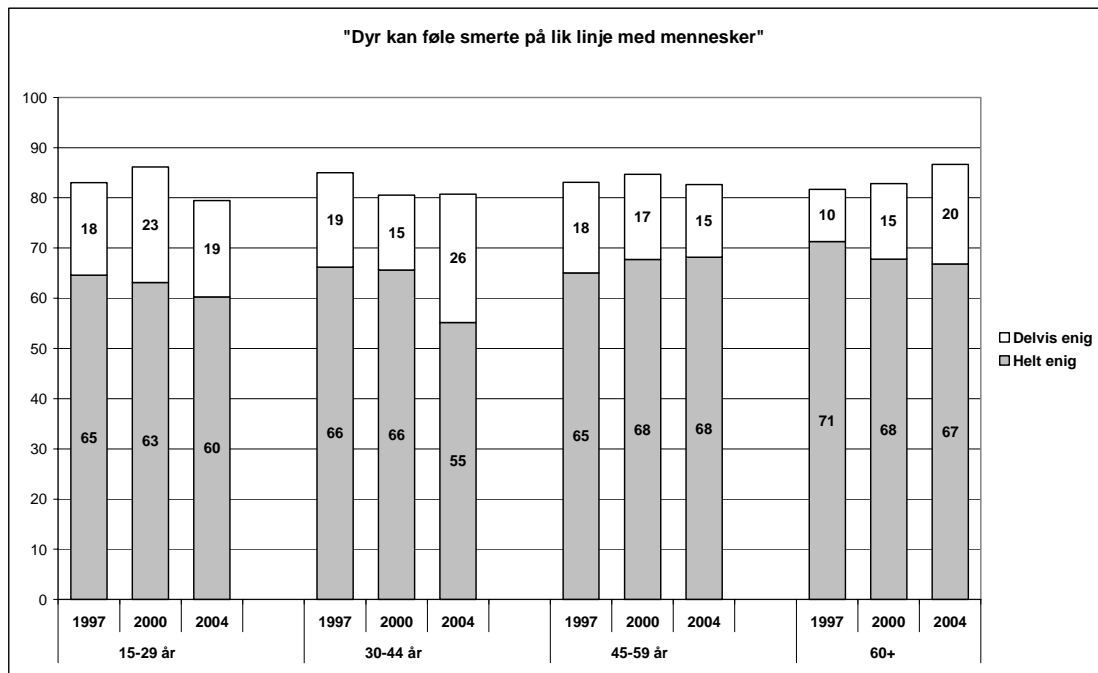
Figur 8-2 Andel som er helt eller delvis enig i et utsagn om forskjellene mellom dyr og mennesker, etter alder og år. Prosent⁹⁸

Når det gjelder spørsmålet om likheter mellom dyr og mennesker (belyst med utsagnet 'forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til'), finner vi imidlertid signifikante forskjeller mellom alderskategoriene både i 1997, i 2000 og i 2004. Oppslut-

⁹⁷ (N utsagn I: Menn 470, 462, 469 og Kvinner 485, 462, 484 / utsagn II: Menn 482, 479, 470 og Kvinner 493, 473, 494).

⁹⁸ (N 15-29 år: 270, 268, 232 / 30-44 år: 263, 257, 267 / 45-59 år: 180, 179, 244 / 60+ 243, 220, 211). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.001$ for alle tre år. Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og år er signifikant $p < 0.05$ for aldersgruppen 15-29 år og $p < 0.01$ for aldersgruppen 60+ (kji-kvadrat-test).

ningen om utsagnet er størst blant de eldste og blant de yngste, og lavest i aldersgruppen 30-44 år. I aldersgruppen 45-59 år finner vi en signifikant endring i form av redusert oppslutning om utsagnet fra 1997 til 2000. Fra 2000 til 2004 har oppslutningen om denne holdningen økt blant den yngste aldersgruppen, og blitt redusert for den eldste. Om dette er uttrykk for generasjonseffekter, er vanskelig å si, men det kan jo tenkes at de yngre etter hvert får et annet syn på dyr enn de eldre. Kanskje de yngre i større grad kommer til å se på dyr som subjekter og "individer" enn det som har vært vanlig tidligere, og at de således kan komme til å spise mindre kjøtt?

Figur 8-3 Andel som er helt eller delvis enig et utsagn om at dyr kan føle smerte, etter alder og år. Prosent⁹⁹

Når det gjelder alder finner vi for spørsmålet om smerte en signifikant endring i aldersgruppen 15-29 år, og det er nå en synkende andel som mener at dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker. Dette er i så fall motsatt av forskjellen til det forrige utsagnet. Det er derfor vanskelig å tolke at de yngre i økende grad "individualiserer" dyrene.

⁹⁹ (N 15-29 år: 277, 274, 229 / 30-44 år: 266, 262, 270 / 45-59 år: 183, 183, 248 / 60+ 251, 233, 217). Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og alder er signifikant $p < 0.05$ i 2004. Sammenhengen mellom holdning til utsagnet og år er signifikant $p < 0.05$ for aldersgruppen 15-29 år (kji-kvadrat-test).

Litteratur

- Almås, R. (1991): *Samfunnsmessige konsekvenser av ny bioteknologi*, rapport nr. 2/91, Senter for bygdeforskning, Trondheim.
- Beardsworth, A. D. and Keil, E. T. (1990): Vegetarianism, Veganism and Meat Avoidance: Recent Trends and Findings. *British Food Journal*, (93):19-24.
- Berg, L. (2000): *Tillit til mat i kugalskapens tid*. Rapport nr. 5, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Bjørkum, Ellen og Marianne Lien (2001): *Kjøtt, holdninger og endring – en oppfølgingsstudie*. Oppdragsrapport nr 10. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning
- Bjørkum, Ellen, Lien, Marianne og Kjærnes, Unni (1997): *Kjøtt, forbrukeroppfatninger og offentlig debatt. En litteraturstudie*. Arbeidsrapport nr. 3. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Brusdal, R., Berg, L., og Lavik R. (2005): *Forbrukerne viser forbrukermakt*. Prosjektnotat nr 1. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning
- Bugge, A. (1995): *Mat til begjær og besvær*. Arbeidsrapport nr. 6, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Charles, N., Kerr, M. (1988): *Women, food and families*. University Press, Manchester, New York.
- Døving, Runar (1997): *Fisk. En studie av holdninger, vurderinger og forbruk av fisk i Norge*. Rapport nr. 12, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Ekström, M (1990): *Kost, klas och kön*. Umeå.
- Fagerli, R. (1999): *Endringer i nordmenns matvaner på 80- og 90-tallet*. Rapport nr. 1, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Fagsenteret for kjøtt (2004): *Kjøttets tilstand 2004*. Rapport om status i norsk kjøttproduksjon.
- Fiddes, N. (1991): *Meat: a natural symbol*. Routledge, London.
- Fischler, C. (1988): Food, self and identity. *Antropology of Food*, 27 (2):275-92.
- Giddens, A. (1996): *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Guzmán, Maria og Kjærnes, Unni (1998): *Menneske og dyr. En kvalitativ studie av holdninger til kjøtt*. Arbeidsrapport nr. 6 Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Guzmán, Maria, Bjørkum, Ellen og Kjærnes, Unni (2000): *Ungdommers måltider. En studie av livssituasjon, mat og kjønn*. Rapport nr. 6. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Holm, L. og Møhl, M. (1994) *Kød i hverdagens madkultur*. Internotat, Forskningsinstitutt for Human Ernæring Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.
- Jacobsen, Eivind (2003): *Tillit til maten i kjølvannet av Menyskandalen: Ferskdisk eller ferdigpakket?* Prosjektnotat nr 7. Statens institutt for forbruksforskning
- Jensen, KOD og Holm, L. (1998): *Mad og køn i et sosialt og kulturelt perspektiv*. København, Veterinær og Fødevedirektoratet.

- Karisto, A., Prättälä, R. og Berg, M-A. (1993): The good, the bad and the ugly: differences and changes in health related lifestyles. I: Kjærnes, U., Holm L., Ekström M., Fürst E. og Prättälä (ed.). *Regulating markets regulatig people: on food and nutrition policy*. Novus Forlag, Oslo.
- Kjærnes, U., Poppe C. & Lavik R. (2005): *Trust and Distrust – a Matter of Purchase Decisions? Framing Food Consumptions in Six European Countries*. Professional Report. Oslo: Tha National Institute for Consumer Research.
- Kjærnes, Unni og Arne Dulstrud (1998): *Consumption and mechanisms of trust*. Paper presented at THE ESA subgroup "The Sociology of Consumption", University of Milan, Italy, 16-17.
- Kjørstad, Ingrid (2004): *Welfare Quality – Science and society improving animal welfare. Summary Report of Literature Reviews*. The National Institute of Consumer Research SIFO, Norway. November 2004. Work package 1.1, subtask 1.1.1.1 EU Food-CT-s004-506508
- Kjøttets tilstand (2000): *Rapport om status i norsk kjøttproduksjon*. Fagsentret for kjøtt.Gjøvik.
- Lappé, F. M. (1971): *Diet for a Small Planet*. Ballantine Books, New York/Toronto.
- Lavik, Randi (2003): *Prisforskjeller og grensehandel mellom Norge og Sverige*. Oppdragsrapport nr 5 – 2003. Statens institutt for forbruksforskning
- Lavik, Randi (2004a): *Grensehandlere – annerledes enn andre?* Oppdragsrapport nr 3. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning
- Lavik, Randi (2004b): *Grensehandel Sverige og Danmark 2004. 3. kvartal juli, august og september 2004*. Oppdragsrapport nr 9. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning
- Lien, Marianne, Bjørkum, Ellen, og Bye, Elin (1998). *Kjøtt, holdninger og endring*. Rapport nr. 6, Lysaker. Statens institutt for forbruksforskning. (SIFO)
- Murcott, A. (1982): On the social significance of the cooked dinner: *Social Science Information*, 21, 677-696.
- Nygård, R. (1994): *Moderne bioteknologi, næringsmiddel og grunnleggjande verdier*. Rapport nr. 4, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Prättälä, R., Berg M.A., Puska P. (1992): Diminishing or increasing contrast? Social class variation in Finnish for consumption patterns, 1979-1990. *European Journal of Clinical Nutrition*, 46: 279-287.
- Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet (2000): *Utviklingen i norsk kosthold*. Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser. Rapport nr. 3
- Storstad, Oddveig (2001): *Kugalskap i media. Effekter på forbrukertillit*. Notat no 1/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning
- Storstad, Oddveig (2003): *Kugalskapens historie: Biff- eller helsekrise? I Den politiserte maten* (red: Eivind Jacobsen, Reidar Almås og Jahn Petter Johnsen). Oslo: Abstrakt forlag
- Strandbakken, P. (1993): *Miljøvennlig forbruk: Holdninger, kunnskaper og atferd*, upublisert arbeidsnotat, Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Twigg, J. (1983): Vegetarism and the meanings of meat. I: Murcott, A., *The sociology of Food and Eating*. Gower House, Aldershot.
- Vialles, N. (1994): *Animal to edible*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Wandel M., Bugge, A. (1994): *Til bords med forbrukerne. Forbrukernes ønsker og prioriteringer på matområdet i 90-årene*. Rapport nr. 2, Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- Wandel, M. (1994): Understanding consumer concern about food related health risks: *British Food Journal*, (96):35-40.
- Wandel, M. (1997): *Mat og helse. Forbrukeropfatninger og strategier*. Rapport nr. 5. Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.
- World Cancer Research Fund (1997). *Food, Nutrition and the Prevention of Cancer: a global perspective*. Washington DC: World Cancer Research Fund and American Institute for Cancer Research.

Dagens Næringsliv 08.06.96
Nationen 19.01.01

Vedlegg

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<TEL> Telefonnummer

+ 1*
|
+

<GEO> Fylke:

Østfold.....	2* 1
Akershus.....	2
Oslo.....	3
Hedmark.....	4
Oppland.....	5
Buskerud.....	6
Vestfold.....	7
Telemark.....	8
Aust-Agder.....	9
Vest-Agder.....	10
Rogaland.....	11
Hordaland.....	12
Sogn og Fjordane.....	13
Møre og Romsdal.....	14
Sør-Trøndelag.....	15
Nord-Trøndelag.....	16
Nordland.....	17
Troms.....	18
Finmark.....	19

<HDIST> Handelsdistrikt

+---+---+---+ 3*
| | | |
| | | |

<KOMNR> Kommunenummer

+---+---+---+ 4*
| | | |
+---+---+---+

<NAVN> Navn

+ 5*
|
+

<POSTNR> Postnummer

+---+---+---+ 6*
| | | | | |
+---+---+---+

<POSTA- Postadresse

+ 7*
|
+

<UTVALG> Utvalg

Fasttelefoni..... 8* 1

Mobilutvalg..... 2

<OPERAT> Operatør

Telenor..... 9* 1

Netcom..... 2

Fasttelefon..... 3

<ADR> ADR

+ 10*
|

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<OUTCO- OUTCOME		<UKENR> UKENR
NOT AUTOMATICALLY DIALLED.. 11* 1		+---+ 14*
NOT SENSED..... 2		
BUSY..... 3		
NO REPLY..... 4		+---+
CONNECTED..... 5		%174,/ DETTE TELEFONNUMMERET ER EN
UNOBTAINABLE..... 6		AVTALE TIL KL. %L
CONGESTION..... 7		SPØR ETTER 0 //
FAULT..... 8		<RESULT-God dag, mitt navn er %N, og jeg
INTERRUPTED..... 9		AT> ringer fra TNS Gallup på oppdrag fra
NUISANCE..... 10		Statens Institutt for
MODEM..... 11		Forbruksforskning. Jeg vil gjerne
ANSWER MACHINE..... 12		snakke med den personen i husstanden
		over 15 år som sist hadde fødselsdag.
		Til rette person: Ny intro. På vegne
		av SIFO foretar vi en undersøkelse om
		folks holdninger til kjøtt og
		kjøttforbruk. Kan du sette av 10
		minutter til å svare på noen enkle
		spørsmål
<BVCHAR>BVCHAR		Intervju..... 15* 1
		Ikke svar..... 2
	+---+ 12*	Mobilsvar..... 3
		Nummeret er opptatt..... 4
		Nekter!..... 5
	+---+	Nummeret er ikke i bruk.... 6
<UKE> dag		Respondenten er ikke
MANDAG..... 13* 1		tilgjengelig i
TIRSDAG..... 2		intervjuperiode..... 7
ONSDAG..... 3		Respondenten er ikke i
TORS DAG..... 4		målgruppe..... 8
FREDAG..... 5		Ikke korrekt nummer..... 9
LØRDAG..... 6		Gjør en avtale med IO..... 10
SØNDAG..... 7		Gjør en avtale med andre... 11

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<NEKTAR-Registrer nektårsak

Andre neker for IO..... 16* 1

IO er syk..... 2

IO døv,blind..... 3

Upassende sted og tid..... 4

Slenger på røret..... 5

Språkproblemer..... 6

Sykdom/dødsfall i IOs familie..... 7

IO er bortreist/ferie..... 8

Ikke tid..... 9

For langt intervju..... 10

Deltar ikke i telefonintervju..... 11

Ikke interessert i temaet.. 12

Ikke kompetent..... 13

Ingen nektgrunn oppgitt... 14

Annet..... 15

<UTL> Vi ønsker først å vite om du befinner deg i Norge?

I Norge..... 17* 1

Utlandet..... 2

<MOB_BO-Hva er din bostedskommune?

STED> TIL INTERVJUER: HUSK AT DU KAN SØKE PÅ TEKST. HER LIGGER KOMMUNENAVN FULGT AV POSTSTED OG POSTNUMMER I LISTEN UNDER

<KJONN> Registrer kjønn

Mann..... 19* 1

Kvinne..... 2

<ALDER> Hva er din alder?

```

+---+ 20*
|   |
|   |
|   |
+---+

```

<STDALD-STDALDER

15-20 år..... 21* 1

21-29 år..... 2

30-44 år..... 3

45-59 år..... 4

60 +..... 5

Ubesvart..... 6

<SPM1A> Har du spist kjøtt i løpet av de siste tre måneder? Med kjøtt mener vi her alt man vanligvis omtaler som kjøtt: rent kjøtt, oppmalt kjøtt, bacon, pølse, skinke, samt kylling, innmat, o.l.

Ja..... 22* 1

Nei..... 2

Ubesvart/Vet ikke..... 3

filt1: Hvis nei/Ubesvart i <SPM1A>

<SPM1B> Hvor lenge er det siden du sist spiste kjøtt?
LES OPP OM NØDVENDIG

3-6 mnd..... 23* 1

6-12 mnd..... 2

1-2 år..... 3

2-5 år..... 4

5 år eller mer..... 5

Ubesvart/Vet ikke..... 6

filt1 slutt

```

+-----+
| Først kommer noen spørsmål om hvor ofte |
| du spiser kjøtt og andre matvarer      |
+-----+

```

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM2> Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som inneholder kjøtt i en eller annen form? (her vil vi at du skal nevne alt, selv om det bare er litt kjøtt eller fjørfe som har inngått (f.eks. i pastasausen eller oppå en pizza). Du skal ta med middager du evt. spiser hos andre, på kantine, gatekjøkken, restaurant e.l.)
LES OPP OM NØDVENDIG

Daglig/5-6 gng. uken.....	24* 1
3-4 gng. uken.....	2
1-2 gng. uken.....	3
1-3 gng. måneden.....	4
3-11 gng. året.....	5
Sjeldnere.....	6
Aldri.....	7
Ubesvart/Vet ikke.....	8

<SPM2A> Hvor mange ganger spiste du middag som inneholdt rent kjøtt i løpet av de siste 7 dager?

```

+---+---+ 25*
|   |   |
|   |   |
+---+---+

```

<SPM3> Det er mange måter å bruke kjøtt på i middagslagningen. Man kan ha kjøtt som hovedrett, f.eks. i retter som kjøttkaker, fårikål, stek, koteletter, pølser e.l. Eller man kan bruke kjøtt mer som en tilleggsingrediens, som f.eks. oppå en pizza, i pastasausen, eller som tilsetning i en grateng. Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som har kjøtt som hovedrett?
LES OPP OM NØDVENDIG

Daglig/5-6 gng. uken.....	26* 1
3-4 gng. uken.....	2
1-2 gng. uken.....	3
1-3 gng. måneden.....	4
3-11 gng. året.....	5
Sjeldnere.....	6
Aldri.....	7
Ubesvart/Vet ikke.....	8

<SPM4> Hvor ofte pleier du vanligvis å spise middag som inneholder fisk?
LES OPP OM NØDVENDIG

Daglig/5-6 gng. uken.....	27* 1
3-4 gng. uken.....	2
1-3 gng. måneden.....	3
2-3 gng. måneden.....	4
3-11 gng. året.....	5
Sjeldnere.....	6
Aldri.....	7
Ubesvart/Vet ikke.....	8

<SPM5> Hvor ofte spiser du kjøtt eller kjøttprodukter til andre måltider enn middag?
LES OPP OM NØDVENDIG -- F.EKS. KJØTTPÅLEGG SOM LEVERPOSTEI, BACON ETC.)

Daglig/5-6 gng. uken.....	28* 1
3-4 gng. uken.....	2
1-2 gng. uken.....	3
1-3 gng. måneden.....	4
3-11 gng. året.....	5
Sjeldnere.....	6
Aldri.....	7
Ubesvart/Vet ikke.....	8

<SPM6A> Prøver du bevisst å unngå å spise bestemte kjøttslag?

Ja, unngår helt.....	29* 1
Ja, reduserer noe.....	2
Nei.....	3
Ubesvart/Vet ikke.....	4

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

filt2: Hvis ja (alt. 1 el.2) i <SPM6A>	<SPM6D> Pleier du vanligvis å skjære bort synlig fett på kjøttet før du tilbereder eller spiser det, for eksempel fettrand på koteletter?
<SPM6B> Oppgi hvilke(t)	
Svin..... 30* 1,	Ja, alltid eller som oftest 32* 1
Storfe..... 2,	Nei, sjelden eller aldri... 2
Fårekjøtt..... 3,	Ikke aktuelt (spiser ikke svinekjøtt eller lignende). 3
Fjærkre..... 4,	Ubesvart/vet ikke..... 4
Pølser..... 5,	
Kjøttdeig..... 6,	
Innmat..... 7,	+-----+ Nå skal jeg stille noen spørsmål om hvordan kjøtt skaffes til veie. +-----+
Åpent, noter..... 98,	
Ubesvart/Vet ikke..... 99,	<SPM7A> Er det skaffet kjøtt til husstanden i form av hel, halv eller kvart slakt til ditt hushold i løpet av det siste året?
<SPM6C> Hva er den viktigste årsaken til at du unngår bestemte kjøttslag? KUN ETT SVAR, IKKE LES OPP	Ja..... 33* 1
Hensynet til helse i forhold til ernæring (fett, kolesterol, ikke sunt, helse/sykdom:kreft, hjerte-/karsykdommer osv.). 31* 1	Nei..... 2
	Ubesvart/vet ikke..... 3
Hensynet til helse i forhold til matvaresikkerhet (skrapesyke, kugalskap og lignende)..... 2	<SPM7B> Har du eller andre du bor sammen med drevet jakt det siste året?
Smak..... 3	Ja..... 34* 1
Hensynet til hvordan dyrene har det (dyrenes ve og vel) 4	Nei..... 2
Hensynet til slanking..... 5	Ubesvart/vet ikke..... 3
Hensynet til miljø..... 6	
Åpent, noter..... 98	<SPM8> Har ditt kjøttforbruk endret seg i løpet av de siste to årene?
Ubesvart/vet ikke..... 99	Ja mye..... 35* 1
	Ja noe..... 2
	Nei..... 3
	Ubesvart/vet ikke..... 4
filt2 slutt	

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

filt3: Hvis ja mye/ja noe i <SPM8>	
<SPM9> Hvilke endringer har funnet sted? LES OPP -- FLERE SVAR MULIG	
Jeg spiser sjeldnere kjøtt enn før (eller har kuttet det helt ut)..... 36* 1,	filt3 slutt
Jeg spiser oftere kjøtt enn før..... 2,	<SPM11A> Mange opplever at det er forskjeller mellom det de ønsker og det de faktisk gjør i hverdagen når det gjelder spisevaner og matlaging. Vil du si at dette gjelder for deg? LES OPP HVIS NØDVENDIG
Jeg spiser middagsretter med mindre kjøtt og mer grønnsaker..... 3,	Ja, i stor grad..... 38* 1
Jeg spiser middagsretter med mer kjøtt og mindre grønnsaker..... 4,	Ja, i noen grad..... 2
Jeg spiser oftere retter der kjøtt er hovedingrediens..... 5,	Nei, i liten grad..... 3
Jeg spiser oftere retter der kjøtt er tilleggsingrediens..... 6,	Nei, ikke i det hele tatt.. 4
Jeg spiser mer rent kjøtt.. 7,	Ubesvart/Vet ikke..... 5
Jeg spiser mer pølse og farseprodukter..... 8,	
Jeg skjærer oftere bort synlig fett..... 9,	
Jeg spiser mindre av enkelte kjøttslag..... 10,	<SPM11B> Nå skal jeg lese opp noen forhold som mange må ta hensyn til når de lager mat, og som kan gjøre det vanskelig å få til det kostholdet de selv ønsker. Hvilke av disse forholdene gjør seg særlig gjeldende for deg? FLERE SVAR MULIG. LES OPP
Annet..... 98,	
Ubesvart/Vet ikke/..... 99,	
<SPM10> Hvem eller hva mener du selv var utslagsgivende for endringene i ditt kjøttforbruk? LES OPP -- FLERE SVAR MULIG	Hensynet til hva barna liker..... 39* 1,
Påvirkning fra familie /samboer(e)..... 37* 1,	Hensynet til hva ektefelle/samboer liker.... 2,
Påvirkning fra venner, kolleger eller andre..... 2,	Hensynet til økonomi..... 3,
Informasjon i TV, aviser, brosjyrer, internett e.l... 3,	Hensynet til at maten skal være lettvin... 4,
Endringer i egen helsetilstand..... 4,	Jeg får ikke tak i det jeg trenger..... 5,
Endret økonomi..... 5,	Hensynet til at maten tar kort tid å lage..... 6,
Endret smak..... 6,	Jeg opplever stort sett at kostholdet er i tråd med det jeg selv ønsker..... 7,
Endring i livssituasjon.... 7,	Åpent, noter..... 98,
Åpent, noter..... 98,	Ubesvart/Vet ikke..... 99,
Ubesvart/Vet ikke..... 99,	

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM12> Jeg skal nå lese opp fire utsagn om kjøtt og spisevaner, og jeg vil at du skal si hvilket av disse utsagnene som best gir uttrykk for din mening om kjøttspising.

Jeg har ingen betenkeligheter med hensyn til mitt kjøttforbruk..... 40* 1

Jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk, men gjør ikke noe med det..... 2

Jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk, og har derfor endret det..... 3

Jeg er vegetarianer..... 4

Ubesvart/Vet ikke..... 5

<SPM12B>Er du medlem eller engasjerer du deg aktivt i et miljø som mobiliserer mot kjøttforbruk eller husdyrproduksjon?

Ja..... 41* 1

Nei..... 2

Ubesvart/Vet ikke..... 3

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM14> Nå følger en del utsagn. Vi ber deg oppgi hvorvidt du er helt enig, delvis enig, hverken enig eller uenig, delvis uenig eller helt uenig

	Helt enig	Delvis enig	Verken enig eller uenig	Delvis uenig	Helt uenig	Ubesvart/Vet ikke
Når jeg skal ha gjester, passer det best med kjøtt	42* 1	2	3	4	5	6
Jeg kan godt forstå at folk velger å bli vegetarianere	43* 1	2	3	4	5	6
Kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold	44* 1	2	3	4	5	6
Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker	45* 1	2	3	4	5	6
Jeg kommer opp i situasjoner da jeg forteller om fordelene ved å la være å spise kjøtt	46* 1	2	3	4	5	6
Moderne samfunn skaper en rekke farer som vi ikke har oversikt over	47* 1	2	3	4	5	6
Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser	48* 1	2	3	4	5	6
Som mennesker har vi rett til å ta livet av dyr for å gjøre bruk av kjøtt eller skinn	49* 1	2	3	4	5	6
Hvis det ikke er kjøtt til middag føler jeg meg ikke ordentlig mett.	50* 1	2	3	4	5	6
Selv om man misliker moderne kjøttproduksjon er det lite man kan gjøre med det som forbruker	51* 1	2	3	4	5	6
Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært et levende dyr, får jeg mindre lyst på kjøtt	52* 1	2	3	4	5	6
Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard	53* 1	2	3	4	5	6
Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap	54* 1	2	3	4	5	6

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM14Y> fortsetter

	Helt enig	Delvis enig	Verken enig eller uenig	Delvis uenig	Helt uenig	Ubesvart/Vet ikke
Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde	55* 1	2	3	4	5	6
Jeg skulle ønske at flere ville slutte å spise kjøtt	56* 1	2	3	4	5	6
Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til	57* 1	2	3	4	5	6
Jeg synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt	58* 1	2	3	4	5	6
Jeg stiller meg skeptisk til endel av det ekspertene sier.	59* 1	2	3	4	5	6
Kjøtt er ikke spesielt sunt	60* 1	2	3	4	5	6
Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg.	61* 1	2	3	4	5	6
Jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter.	62* 1	2	3	4	5	6
Kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne	63* 1	2	3	4	5	6
Kjøtt er noe en godt kan greie seg uten	64* 1	2	3	4	5	6
Jeg foretrekker rent kjøtt som er minst mulig bearbeidet	65* 1	2	3	4	5	6
<NY1> Har kostholdsdebatten siste år hatt innvirkninger på dine spisevaner?						
Ja.....	66* 1					
Nei.....	2					
Ubesvart/vet ikke.....	3					
Hvis ja i <NY1>						
Spiser du mindre, mer eller uendret mengde av følgende matvarer?						

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<NY2> Spiser du mindre, mer eller uendret mengde av følgende matvarer?

	Mindre	Mer	Uendret	Ubesvart/vet ikke
Brød	67* 1	2	3	4
Poteter	68* 1	2	3	4
Frukt	69* 1	2	3	4
Grønnsaker	70* 1	2	3	4
Kylling/Fjørfe	71* 1	2	3	4
Rent kjøtt	72* 1	2	3	4
Bearbeidet kjøtt (kjøttdeig, karbonadedeig, pølser, farse etc.)	73* 1	2	3	4
Fisk	74* 1	2	3	4
Pasta	75* 1	2	3	4
Ris	76* 1	2	3	4

Til slutt noen bakgrunns spørsmål

filt4: Hvis alt. 1 til 5 i <SPM34>

<SPM33> Hva er din sivile status

<SPM35> I hvilke aldersgrupper er barna/barnet?

Gift eller samboer i parforhold..... 77* 1

Enslig, med barn..... 2

Enslig, uten barn..... 3

Samboer i kollektiv..... 4

Ubesvart..... 5

0-5 år..... 79* 1,

6-12 år..... 2,

13-19 år..... 3,

19 år +..... 4,

Ubesvart..... 5,

<SPM34> Antall barn som bor i husholdet?
(MEDREGNE BARN SOM BOR 50% ELLER MER)<SPM34A> Når voksne og barn spiser middag sammen, hvor ofte spiser da barna samme rett som de voksne?
LES OPP...VIL DU SI..

1 barn..... 78* 1

2 barn..... 2

3 barn..... 3

4 barn..... 4

5 eller flere..... 5

Har ikke barn/ingen barn... 6

Ubesvart..... 7

Alltid..... 80* 1

Vanligvis..... 2

Av og til..... 3

Vanligvis ikke..... 4

Aldri..... 5

Ubesvart..... 6

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

filt4 slutt

<SPM36> Hvem er hovedansvarlig for matlaging
de fleste av ukens dager?

oftest meg selv..... 81* 1,
oftest min
ektefelle/samboer..... 2,
oftest et annet
familiemedlem..... 3,
vi deler helt likt..... 4,
Ubesvart/Vet ikke..... 5,

<SPM36A> Når voksne personer i husholdningen
spiser sammen, hvor ofte spiser dere
da samme rett?
LES OPP...VIL DU SI..

Alltid..... 82* 1
Vanligvis..... 2
Av og til..... 3
Vanligvis ikke..... 4
Aldri..... 5
Ubesvart..... 6

<SPM37> Hvor mange personer er det i
husholdet ditt inkl. deg selv

+-----+ 83*

```

| | |
| | |
| | |
+-----+

```

<SPM38> Er du bosatt i:
LES OPP

Oslo, Bergen, Trondheim
eller i en forstad til en
av disse byene..... 84* 1
Annen by..... 2
Tettsted..... 3
Bygd /landlig strøk..... 4
Ubesvart..... 5

<UTD> Hva er din høyeste utdanning

grunnskole (7-10 år)..... 85* 1
videregående (11-13 år).... 2
høyskoleutdanning eller
lavere grad (cand. mag.) på
universitet (14-16 år)..... 3
universitetsutdanning
høyere grad (inkl. hvis
studerer på 5te år eller
mer i dag)..... 4
Ubesvart..... 5

<SPM40> Har du selv tilknytning til
kjøttproduksjon eller kjøttforedling?

Ja, bor på gård der dere
har eller har hatt husdyr i
løpet av siste 5 år..... 86* 1
Ja, arbeider selv på
slakteri eller i
kjøttforretning (eller har
arbeidet der siste 5 år)... 2
Nei..... 3
Ubesvart/Vet ikke..... 4

<SPM41> Har du hatt tilknytning til
kjøttproduksjon eller kjøttforedling
i oppveksten?

Ja, oppvokst helt eller
delvis på gård med husdyr.. 87* 1
Ja, oppvokst med nært
familiemedlem i arbeid på
slakteri eller i
kjøttforretning..... 2
Nei..... 3
Ubesvart/Vet ikke..... 4

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM42> Hva er din kilde til livsopphold?		
Hovedsakelig eget inntektsgivende arbeid.....	88* 1	<SPM44> Er ditt morsmål noe annet enn norsk, isåfall hva?
Forsørget av samboer/ektefelle/annet familiemedlem.....	2	Nei..... 90* 1,
Hovedsakelig studielån eller stipend.....	3	Ja, noter..... 98,
Arbeidsledighetstrygd.....	4	Ubesvart/Vet ikke..... 99,
Alderspensjon.....	5	
Annen trygd.....	6	<SPM45> Er du medlem av noe trossamfunn, isåfall hvilket?
Egen formue.....	7	Statskirken..... 91* 1,
Ubesvart/Vet ikke.....	8	Nei, ikke medlem av noe trossamfunn..... 2,
<INNT> Omtrent hvor stor er husstandens samlede brutto inntekt pr. år (før skatt og fradrag)		Annet, noter..... 98,
0-100.000 kr./år.....	89* 1	Ubesvart/Vet ikke..... 99,
100-199.000.....	2	<SPM46> Vil du karakterisere deg selv som religiøs?
200-299.000.....	3	Ja, absolutt..... 92* 1
300-399.000.....	4	Ja, i noen grad..... 2
400-499.000.....	5	I liten grad..... 3
500-599.000.....	6	Nei, absolutt ikke..... 4
600-699.000.....	7	Ubesvart/kan ikke ta stilling..... 5
700.000 +.....	8	
Ubesvart.....	9	

Gallup

SIFO / s53880

Dato 1-NOV-04

<SPM47> Hvilket parti stemte du på ved siste
stortingsvalg?
LISTEN GÅR OVER TO SIDER

Det Liberale Folkeparti (DLF).....	93* 1
Det norske Arbeiderparti (DNA).....	2
Fedrelandspartiet (Fdlp).	3
Fridemokratene (Fri).....	4
Fremskrittspartiet (Frp).	5
Frihetspartiet (Fp).....	6
Høyre (H).....	7
Kristelig Folkeparti (KrF).....	8
Kristent Konservativt Parti (KKP).....	9
Kystpartiet.....	10
Miljøpartiet de grønne.....	11
Naturlovpartiet (NLP)....	12
Norges kommunistiske parti (NKP).....	13
Pensjonistpartiet.....	14
Rød Valgllianse (RV).....	15
Samfunnspartiet (Samf.)..	16
Senterpartiet (SP).....	17
Sosialistisk Venstreparti (SV).....	18
Stopp Innvandringen (SI).	19
Venstre (V).....	20
Andre.....	21
Stemte ikke.....	22
Hadde ikke stemmerett.....	23
Husker ikke/Vet ikke.....	24
Vil ikke oppgi.....	25

DA HAR JEG INGEN FLERE SPØRSMÅL TIL DEG

TUSEN TAKK OG FORTSATT GOD %A

TRYKK <RETURN> FOR NESTE INTERVJU

ELLER TAST ESC16S FOR Å LOGGE UT